



«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТИ

А. К. АҚПАНОВ

**ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ
ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ ӘДІСТЕРІ**

Монография

**Алматы
2022**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІ**

А. К. АҚПАНОВ

**ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ
ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ ӘДІСТЕРІ**

Монография

**Алматы
2022**

ӘОЖ 334.7
КБЖ 65.29
А34

Сын пікір берушілер:

Абдрахманова Г.Т. – э.ғ.д., профессор ЖШС «Интермед К»
атқарушы директоры;

Мамырбаев А.Н. – философия докторы (PhD)
«А & Z аудит консалтинг» ЖШС атқарушы директоры

Қасымбекова Г.Р. – философия докторы (PhD) қауымдастырылған
профессор «Тұран» Университеті «Қаржы» кафедрасы

«Шағын және орта бизнесті қаржылық қолдау» монография «Тұран»
Университеттінің Оқу-әдістемелік кеңесі төралқасының отырысында
мақұлданған және бекітілген. Оқу құралы 6В04106 Қаржы білім беру
бағдарламасының оқу процессінде қолданылады.

Акпанов А.К

А34 Шағын және орта бизнесті қаржылық қолдау: Монография / А.К
Акпанов – Алматы: «Тұран» университеті, 2022. – 104 б.

ISBN 978-601-214-540-3

Монографияда Қазақстандағы шағын және орта бизнесті қаржылық
қолдау әдістеріне талдау жасалды. Шағын және орта бизнестің мәнінің
институционалдық негізінің жай-күйі мен дамуына баға берілді. Шағын
және орта бизнестің әлеуметтік-экономикалық дамуна сипаттама берілді.
Қазақстан экономикасында шағын және орта бизнесті дамытудың негізгі
үрдістері анықталды. Шағын және орта бизнестің негізгі бағыттары
қарастырылды.

Монография орта және жоғары кәсіптік білім беру студенттеріне,
магистранттарға, докторанттарға, оқытушыларға, сондай-ақ кәсіпкерлік
қызметпен айналысатын практик-экономистерге арналған.

ISBN 978-601-214-540-3



9 786012 145403

ӘОЖ 334.7
КБЖ 65.29

© Акпанов А.К., 2022
© «Тұран» университеті, 2022

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	5
1 ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ НЕГІЗДЕРІ	8
1.1 Шағын және орта бизнес түсінігі мен әлеуметтік-экономикалық мәнін анықтау	8
1.2 Шағын кәсіпкерлік мемлекеттік реттеу мен қолдау объектісі ретінде	13
1.3 Шағын және орта бизнестің ерекшеліктері және оны мемлекеттік қаржылық қолдау әдістері	23
1.4 Шағын және орта бизнесті қаржылық қолдаудың шетелдік тәжірибесі	32
2 ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ЖӘНЕ ОНЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ ТӘЖІРИБЕСІН ТАЛДАУ	39
2.1 Шағын және орта бизнес субъектілерінің қызметін ағымдық жағдайын бағалау	39
2.2 Шағын орта бизнесті қаржыландыруды іске асырудағы бюджеттер мен бағдарламалардың нәтижелерінің өсуі	45
2.3 Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қаржылық қолдаудың тиімділігін бағалау	55
3 ОТАНДЫҚ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС ҚЫЗМЕТІН ҚОЛДАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	62
3.1 Шағын және орта бизнесті дамытудағы қаржылық қолдауды жетілдіру	62
3.2 Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік және жергілікті қолдауды дамытудың басым бағыттары	74
3.3 ЕАЭО елдерінің ортақ нарықты құру жағдайында шағын және орта бизнесті қолдау бағыттары	82
ҚОРЫТЫНДЫ	95
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	98

КІРІСПЕ

Шағын кәсіпкерліктің рөлі әсіресе постиндустриалды қоғам жағдайында өсті, бұл бизнестің осы түрінің әлеуметтік-экономикалық функцияларының өзгеруінен көрінді. Шағын және орта кәсіпорындар (ШОБ) әлеуметтік көбею процесінің құрылымындағы ажырамас буынға айналады, онсыз қоғамның сәтті әлеуметтік-экономикалық дамуын және өндіріс тиімділігінің өсуін қамтамасыз ету мүмкін емес. Шағын кәсіпкерліктің дамуы ірі, орта және шағын өндірісті, бәсекелестік және нарықтық механизм мен мемлекеттік реттеудің синтезі жүзеге асырылатын меншіктің әртүрлі нысандарын және оларға сәйкес келетін шаруашылық жүргізу моделін біріктіретін икемді аралас экономиканы қалыптастыруға жаһандық тенденцияларға жауап береді. Сонымен қатар, шағын кәсіпорындардың пайда болу динамикасы тұтастай алғанда Ұлттық экономика үшін жағдайдың күрт ауытқуын жеңілдететін, осындай ауытқулардың жойқын салдарын болдырмайтын компенсаторлық механизм ретінде қызмет етеді. Банкротқа ұшыраған шағын фирмалардың орнын жаңалары алады, бұл шағын бизнестің көбею қабілетін дәлелдейді.

Шағын және орта бизнес мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін барған сайын маңызды бола түсуде. Жыл сайын экономикасы дамыған елдерде шағын және орта бизнес экономикада маңызды рөл атқарады, оның дамуы экономикалық өсуге, ғылыми-техникалық прогресті жеделдетуге, нарықты қажетті сапалы тауарлармен қанықтыруға, жаңа қосымша жұмыс орындарын құруға әсер етеді, яғни көптеген өзекті экономикалық, әлеуметтік және басқа да мәселелерді шешеді. Сондықтан дамыған мемлекеттердің басым көпшілігі олардың қызметін қолдайды және шағын және орта бизнеске, әсіресе мамандануы мен бағыттары бойынша әр түрлі жаңа шағын кәсіпорындар құруға үлкен қолдау көрсетеді. Жалпы экономика үшін шағын және орта бизнестің қызметі оның икемділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Шағын және орта бизнестің даму деңгейі бойынша мамандар елдің өзгеріп жатқан экономикалық бағалайды.

Мемлекеттің экономикалық өміршеңдігі көбінесе оның ішкі саясатына, дәлірек айтқанда осы саясаттың тиімділігіне байланысты. Мемлекеттер арасындағы сыртқы экономикалық және саяси қатынастардағы жағдай қаншалықты қиын болса да, ішкі нарыққа бағдарлау кез-келген сипаттағы жағдайды қалпына келтіре алады. Шағын және орта бизнес -бұл пайда табу үшін құрылған кәсіпкерлік қызметтің ресми түрі емес. Шағын және орта бизнес, ең алдымен, нарықта адал бәсекелестік ортаны қамтамасыз ету есебінен қоғамның экономикалық саласын дамытудың қозғаушы күші болып табылады.

Шағын және орта бизнес иелерінің санасында тұрақты орын алатын ең өткір мәселелерінің бірі-қаржыландыру көздерін іздеу мәселесі.

Көбінесе, өз қаражаттарының болмауы мұндай кәсіпорындарды өмір сүру үшін ғана тиімді және тапқыр болуға мәжбүр етеді, көбінесе кәсіпкерлер әр түрлі бейресми қаржыландыру көздерін іздейді және қарыз қаражатының қымбаттығына оларды алу қиындықтарына байланысты несие алу үшін банктерге жүгінеді. Шағын кәсіпкерлікті қолдаудың заңмен бекітілген мемлекеттік бағдарламалары болған жағдайда, кәсіпкерлердің көпшілігі өздерінің адалдыққа деген әлсіз сенімі және мемлекеттен қаржыландыруды алуға әкімшілік кедергілерінің төмен болуы себепті оларға қатысудан жиі бас тартады. Мемлекет экономикасының дамуын айқындайтын маңызды көрсеткіш нарықтық экономика тетіктерінің, оның ішінде шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауға кепілдік беруге тиіс қаржылық несие тетігінің қалыптасуы болып табылады.

Шағын және орта бизнестің табысты дамуы көбінесе қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді сипаттағы қаржы ресурстарымен қамтамасыз етуге байланысты. Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қаржылық қолдау мәселесі әсіресе кәсіпкерлердің көпшілігі компаниялардың өсуі мен дамуын қолдау үшін емес, өмір сүру үшін қаражат қажет болған кезде сұраныс болады. Коронавирустық инфекциямен күресудің карантиндік шаралары бүкіл әлемдік экономикаға үлкен зиян келтірді және қазіргі уақытта шағын және орта бизнес өкілдері ең осал болып табылады, өйткені олардың кішкентай мөлшеріне байланысты дағдарыс жағдайында «қауіпсіздік тұтқасы» жоқ.

Кейінгі жылдары бизнесті тиімді қолдау жағдайында түрлі бағдарламаларды іске асырып жатқаны түсінікті. Ел Үкіметі бүгінде даму мен өсу әлеуетін, ең алдымен, мемлекеттік деңгейде де, корпоративтік деңгейде де басқару жүйесін жаңғыртудан іздеу керек екенін түсінеді. Бизнес пен биліктің іс-қимылын үйлестіру құрылымдық реформаларды жүргізу және экономикалық өсудің жоғары қарқынын қамтамасыз ету үшін қосымша ресурстардың тағы бір көзі болып табылатындығын түсіну керек.

Біздің мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық саласының жай-күйі мен даму серпінін сипаттайтын қазіргі заманғы үрдістер іс жүзінде оның қызметінің барлық салалары үшін жаңа стратегиялық және тактикалық міндеттерді тұжырымдау мен іске асыру қажеттілігін көрнекі көрсетеді. Жаһандану процестері, адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының логикасында болып жатқан өзгерістер, әртүрлі әлеуметтік сын-тегеуріндердің болуы қоғам дамуының әлеуметтік-экономикалық, саяси және білім беру міндеттерін түзетудің объективті қажеттілігін өзектендіреді.

Зерттеу әлемдік қаржы дағдарысы кезеңінде пайда болған шағын және орта бизнесті қаржылық қолдаудың мемлекеттік инфрақұрылымын және оның ерекше нысандарын қалыптастырудың халықаралық тәжірибесін талдауға елеулі үлес қосады. Қорытындылар мен

ұсыныстарды ШОБ-ті қолдаудың тиімді Қазақстанның инфрақұрылымын қалыптастыруда қолдануға болады. Зерттеу материалдарын шағын және орта бизнес қызметін жетілдіру проблемаларын зерттейтін мамандар мен ғылыми қызметкерлер, сондай-ақ әлемдік экономика және халықаралық қаржы жөніндегі мамандарды даярлау және кәсіптік қайта даярлау кезінде білім беру процесінде пайдалана алады

Осылайша шағын және орта бизнесті қаржылық қатынастарын одан әрі қарай дамыту жетілдіру бойынша тұжырымдар жасаудың маңыздылығы мен қажеттілігі монографиялық жұмыстың тақырыбын нақтылауға, оның мақсаттары мен міндетін, ғылыми зерттеудің өзектілігін алдын-ала айқындауға мүмкіндік берді.

1 ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Шағын және орта бизнес түсінігі мен әлеуметтік-экономикалық мәнін анықтау

«Бизнес» ұғымы кез-келген кәсіпті, табыс әкелетін бизнесті білдіреді. Бүгінгі таңда «бизнес» ұғымын анықтауға бірыңғай тәсіл жоқ, «Кәсіпкер» және «кәсіпкерлік қызмет» ұғымдары осы ұғымға жақын. Экономикалық анықтамалықтарда бизнес белгілі бір өнімді құру және сату арқылы пайда табуға бағытталған нарықтық экономика жағдайындағы субъектінің экономикалық қызметі деп аталады. Көптеген ғалымдар «бизнес» және «кәсіпкерлік» ұғымдарын синоним ретінде қарастырады. Жеке ғалымдардың пікірінше, бизнес ұғымы кәсіпкерлік қызметке қарағанда кеңірек, өйткені бизнес кез-келген қызмет саласында, соның ішінде бір реттік, коммерциялық мәмілелер жасау болып табылады. Дәл осы ұғымдардың басты айырмашылығы мынада: «кәсіпкерлік» ұғымы әрдайым рәсімделеді және кәсіпкерлік құрылымдар түрінде әрекет етеді, коммерциялық мәмілелерді кейде тауарлық немесе ақшалай түрде жүзеге асыратын кәсіпкерлік емес ұйымдар мен мекемелер бизнестегі субъектілер бола алады. Қазіргі заманғы құқықтық актілерде «бизнес» термині қолданылмайды, оның орнына «кәсіпкерлік қызмет» ұғымы бар, сондықтан материалдық емес саладағы коммерциялық қызмет оларда реттелмейді. Зерттеу барысында кәсіпкерлік қызмет маңызды рөл атқаратыны анықталды.

Нарықтық экономиканың дамуымен шағын және орта кәсіпкерліктің рөлі едәуір артады, кәсіпкерлік ұйымдар жетекші шаруашылық жүргізуші субъектілерге айналады, сондықтан көптеген көрнекті Қазақстандық және шетелдік ғалымдар шағын және орта кәсіпкерліктің мәнін анықтауға назар аударды.

Шағын және орта кәсіпкерлікті анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар: сандық, сапалық, аралас. А. А. Курочкина және т. с. «Шағын кәсіпорынның даму стратегиясы: қолдану теориясы мен практикасы» монографиясында шағын кәсіпкерлікті анықтаудың сапалы тәсілі негізінен субъективті компоненттерді бағалауға негізделген, мысалы, мотивация жүйесі және т. б. бұл тәсілдің кемшілігі оны практикалық қолданудың күрделілігі, атап айтқанда, қол жетімділіктің қиындығына байланысты.

Шағын және орта бизнесті анықтауға аралас тәсіл «экономикалық» және «статистикалық» әдістерді қолдануды қамтиды. Экономикалық анықтама бойынша шағын кәсіпорын үш ережеге сәйкес келуі керек: оның қызмет саласының нарықтық кеңістігіндегі нарықтың аз үлесі; кәсіпорынды басқаруды меншік иесі жүзеге асырады. Статистикалық анықтама бойынша жалпы ұлттық өнімдегі үлес, жұмыспен қамтылған

қызметкерлер саны, айналым, инновацияларды дамыту және т.б. сияқты көрсеткіштерді пайдалану болжанады [1, 24-б.].

Зерттелетін анықтаманың шетелдік тәжірибесін талдау көрсеткендей, шағын және орта кәсіпорындарды бөлудің сандық критерийлері жиі қолданылады, ал сапасы әлдеқайда аз.

Өткен ғасырдың 1990-шы жылдарының басынан бастап ғылыми әдебиетте және іскерлік ортада «шағын және орта кәсіпкерлік», «шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері», «шағын және орта бизнес», «Шағын және орта бизнес субъектілері», «шағын және орта кәсіпорындар», «кәсіпкерлік және шағын кәсіпкерлік» ұғымдары кеңінен қолданылады, «Шағын және орта бизнес кәсіпорындары», «шағын кәсіпкерлік» және т.б. шетел әдебиетінде шағын және орта кәсіпкерлік ал кәсіпкер деп белгіленген. Шағын және орта кәсіпкерлік – «entrepreneurship» халықаралық энциклопедиялық сөздігінде коммерциялық кәсіпорынның болжанатын тәуекелдерін ұйымдастыру және басқару бойынша қызмет ретінде айқындалған. Гарвард университетінің профессоры Х. Стивенсон «кәсіпкерлік» ұғымына келесі анықтама берді – «бұл қазіргі уақытта бақыланатын ресурстардан тыс мүмкіндіктерді іздеу»[2]. «Кәсіпкерлік» (кәсіпкерлік) және «кәсіпкер» (кәсіпкерлік) терминдері батыс елдерінің авторлары кәсіпкер қызметінің ерекше сипатын, атап айтқанда, бизнеске жаңашыл, шығармашылық көзқарасты баса айтқан кезде қолданылады. Осылайша, кәсіпкерлік тек максималды пайда алуға деген ұмтылысты ғана емес, сонымен бірге экономикалық шығармашылықты да білдіреді [3].

Нормативтік құжаттарда жеткілікті түрде дәл анықталмаған «шағын және орта бизнес» ұғымы шағын және орта кәсіпкерлік ұғымының кең таралған синонимі болып табылады. Бұл ғалымдар мен практиктердің осы категорияларды анықтауға деген қызығушылығының артуына әкелді.

Шетелдік тәжірибеде, жақында орыс тілінде шағын және орта кәсіпкерлік біртұтас құбылыс ретінде қарастырылады, сондықтан «шағын және орта кәсіпорындар»термині жиі қолданылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда «шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері» ұғымы Заңды түрде анықталған және олардың өлшемдері көрсетілген.

Бүгінгі таңда шағын және орта кәсіпкерлік терминологиясын нақтылау ғалымдар арасында пікірталас тақырыбы болып табылады.

Қ.Ж. Ысмағұлов шағын және орта кәсіпкерлікті меншік иесі кәсіпорынды жеке өзі басқаратын тауарлардың және/немесе қызметтердің аумақтық шектеулі нарығына бағдарланған коммерциялық қызмет ретінде айқындайды. В. К. Крышталеvтің пікірінше, шағын және орта кәсіпкерлік- бұл «өмір сүру көзі ғана емес, сонымен бірге адамның шығармашылық және зияткерлік мүмкіндіктерін ашудың құралы». Ш. Малачева «шағын және орта кәсіпкерлік» ұғымын «экономикалық ресурстарды біріктіру және өндіріс факторларын, жеке бизнесті жұмылдыру арқылы өз

мүмкіндіктерін жүзеге асырған жеке тұлғаның қызметі» деп анықтайды. Д. П. Зимин өз жұмысында шағын және орта кәсіпкерлікті инновациялық өзгерістер тұрғысынан қарастырады. Оның пікірінше, «кәсіпкерлік міндетті түрде жаңа өнімді шығару, өндіріс технологиясының өзгеруі немесе жаңа кәсіпорынның негізі сияқты белгілі бір инновациялық ойларды қамтиды». А. А. Курочкина және Т. С. Хныковалардың пікірі бойынша «шағын және орта кәсіпкерліктің ең бейімделген анықтамасы келесідей - бұл нарықтық экономика субъектілері заңдарда белгіленген мемлекеттік органдар немесе басқа өкілді ұйымдар белгілеген критерийлермен жүзеге асыратын кәсіпкерлік қызмет».

С.В. Терехова, О.В. Подолякин, В. С. Усков, С. Ю. Егорихина «аймақтағы кәсіпкерлік: жағдайы, болашағы» монографиясында шағын кәсіпкерлікті «өзіндік ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері, даму заңдылықтары бар қоғамның экономикалық өмірін ұйымдастырудың тәуелсіз және типтік формасы» ретінде атап өтеді[4]. Г. В. Камчатников кәсіпкерлікті инновациялық көзқарас тұрғысынан қарастырады[5]. В. Я. Горфинкель шағын және орта бизнесті «жаңа экономикалық мүмкіндіктерді іздеу және зерттеу»деп анықтайды. Э. Варданян шағын кәсіпкерлікті «жаңа қоғамдық игілік өндірісінде алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін ықтимал тәуекелдер үшін шығармашылық, жаңашыл көзқараспен және жауапкершілікпен өз ісін басқару» деп анықтайды[5]. С. Н. Глаголев ірі бизнесті қазіргі экономиканың өзегі ретінде, ал шағын және орта бизнесті оның байланыстырушы буындары ретінде айқындайды, бұл ретте орта бизнес мемлекетішілік сұраныс пен ұсынысқа бағытталған мүдделермен байланысады[5].

Әлеуметтік-экономикалық дамудағы шағын және орта кәсіпкерліктің маңыздылығы оның баға артықшылықтарын пайдалану, өндірілетін өнімнің сапасын, жаңалығын арттыру арқылы бәсекеге қабілеттілікті дамытуға ықпал ететіндігімен айқындалады.

Бірқатар ғалымдар «шағын кәсіпкерлік» және «орта кәсіпкерлік» ұғымдарын бөліп қарайды, мысалы, Т.В. Елифанова «шағын, орта кәсіпкерліктен айырмашылығы, ол толығымен жалдамалы еңбекке негізделген және оның қызметі ірі кәсіпорынның қызметінен айтарлықтай ерекшеленбейді» дейді. В. Д. Свирчевский "шағын және орта кәсіпкерлік"ұғымдарын да ажыратады. "Шағын кәсіпкерлік секторы негізінен жергілікті нарықтарда жұмыс істейтін және тауарлар мен қызметтерді жаппай тұтынумен тікелей байланысты кәсіпорындардың ең кең желісін құрайды. Орта бизнес өз қызметінде ішкі экономикалық конъюнктураға көбірек тәуелді және өз тобының ішінде, сондай-ақ ірі отандық және шетелдік капиталмен бәсекелестік күрес жүргізуге мәжбүр" [8].

М. Р. Лапуста шағын және орта кәсіпкерліктің экономикалық мәнін кәсіпкерлік ұйымдар мен жеке кәсіпкерлердің нарық субъектілері ретіндегі

рөлі тұрғысынан қарастырады. Шағын және орта кәсіпкерліктің әлеуметтік аспектісі М. Р. Лапуста әрбір қабілетті адамның жеке мүмкіндіктерін көрсетуге үлкен жауапкершілікпен істің иесі болу мүмкіндігін қарастырады. Е. Лядова шағын және орта кәсіпкерлік әлеуметтік даму жүйесінде әлеуметтік және экономикалық тепе-теңдікке қол жеткізуге, одан әрі ғылыми-техникалық және әлеуметтік прогреске, қоғамның әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыруға жағдай жасайтынын атап өтті[9].

Шағын және орта кәсіпкерлік әлеуметтік қайшылықтарды жұмсартады, бұл жұмыссыздыққа қарсы күресте, жұмыспен қамтуды арттыруда, халықты қажетті тауарлар мен қызметтермен қамтамасыз етуде маңызды фактор болып табылады". Кәсіпкерлік қызметтің экономикалық мәні Д. Зимин "жаңа комбинацияларды іздеу және қалыптастыру процесінде: түпкі мақсаты тұтынушылар тарапынан сұранысты қанағаттандыру болып табылатын өндірістің қолжетімді факторларынан (өнімді, технологияны, ұйымдастырушылық тәсілдерді жаңарту)" анықтайды.

Шағын кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық маңыздылығын В. Д. Свирчевский "шағын меншік иелері тобының массасымен" анықтайды, өйткені бұл нарықтың тез өзгеріп отыратын талаптарына сәйкес өнімдер мен қызметтер кешенін шығаратын тұтынушылардың негізгі бөлігіне қызмет көрсететін белсенді халықтың тобы. Сондай-ақ, шағын кәсіпкерлікпен айналысу тек күнкөріс қаражатының көзі ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғаның ішкі әлеуетін ашудың тәсілі екенін атап өткен жөн [10].

В.В. Лаврентьевтің пікірінше, шағын және орта кәсіпкерлік экономикалық өсуге және ЖІӨ-нің өсуіне айтарлықтай үлес қосуға көп өлшемді әсер етеді. Автор шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің институционалдық рөлін негіздеді, ол "икемді ұйымдастырушылық нысандарды пайдалану, еңбек әлеуетін сақтау және дамыту, дамудың инновациялық әдістерін қолдану арқылы экономикалық қызметтің әртүрлі факторларын жандандыру және күшейту негізінде жүзеге асырылатын өзіндік бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету арқылы оның экономикалық өсуге көп өлшемді әсерінен" тұрады. [11].

Е.И. Карташова «дамыған шағын және орта бизнес» – дағдарыстан кейінгі кезеңде елдің ұлттық экономикасындағы қалпына келтіру өсу қарқынын арттыру үшін бірегей және тиімді құрал. Бұл үшін шағын және орта бизнес еңбек өнімділігін арттыру, технологиялық жарақтандыру және инновациялық белсенділік бойынша экономиканың жетекші секторларының біріне айналуға тиіс. Бұл еркін нарықтық қатынастарды дамыту мен жетілдіру әмбебап негізі немесе негізі және бүкіл әлеуметтік өндірістің тиімділігін арттыру мәселесін шешудің ең тиімді нысаны, өйткені оны көптеген қызмет салаларында қолдану айтарлықтай

экономикалық нәтиже береді, жалпы ішкі өнімнің едәуір бөлігін және халықты жұмыспен қамтамасыз етеді [12].

Н.П. Кондраков шағын және орта кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық мәнін оның атауымен негіздейді: экономиканы құрылымдық қайта құруды жандандыру, бәсекеге қабілеттілікті арттыру, қосымша жұмыс орындарын ұсыну, халықтың тауарлар мен қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандыру, тұтынушылық сұраныстың өзгеруіне тез жауап беру, шығындардың тез өтелуін қамтамасыз ету [13].

Д. И. Валигурскийдің пікірінше, шағын және орта кәсіпкерліктің экономикалық мәні «оның мазмұнында, яғни көбею процесінде нақтыланады, оның негізгі жеке факторы кәсіпкердің ресурстарды жаңа жолмен біріктіру қабілеті: алдыңғы қатарлы технологиялар мен нарықтық талаптарды ескере отырып, жұмыс күші қалыптастырады». Кейбір категорияларда ғалым азаматтардың экономикалық белсенділігі мен экономикалық пассивтілігін атап өтті. Автор шағын және орта кәсіпкерліктің әлеуметтік мәнін «кәсіпкерлік қызметке қатысушылар арасындағы моральдық және діни нормалар мен коммуникациялық байланыстар призмасы арқылы» қарастырады [14].

А. В. Кириллов «дамыған және дамушы елдердің ұлттық экономикаларының инновациялық белсенділігінің негізгі генераторы болып табылатын Инновациялық шағын және орта кәсіпкерлікті жеке категориямен бөліп көрсетеді, өйткені әлемдік нарықтың жаһандануы технологиялық бәсекелестіктің дамуын ынталандырады, ол әлемдік шаруашылық субъектілерінің интернационалдық стратегиясын іске асырудың қуатты құралына айналады.»

Қ. А. Жетпісбаева ШОБ-тың мынадай артықшылықтарын көрсетеді: нарық талаптарына жылдам әрекет ету; тауарлар мен қызметтер өндірісіндегі маманданудың жоғары деңгейі; дамыған елдерде орта таптың негізін құрайтын ұсақ меншік иелерінің санын ұлғайту; күрделі шығындары, әсіресе қызметтер саласында салыстырмалы түрде төмен жаңа жұмыс орындарын құру; еңбек-жұмысшылардың еңбек оның ішінде әлеуметтік мәртебесі төмен топтар өкілдерінің ресурстарды оңтайлы инновациялық бағыттарда жұмылдыру мүмкіндігі [15].

Шағын және орта кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық мәнінің маңызды аспектісі, бірқатар ғалымдардың пікірінше, оны экономикалық қауіпсіздіктің басым бағыттарын анықтайтын аймақтардың бірі ретінде және аумақтық әкімшілік құрылымдардың тиімді, қауіпсіз және тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудің бір әдісі ретінде қарастыру қажет. Мысалы, АҚШ-та шағын кәсіпкерлікті қолдау ресми түрде Ұлттық қауіпсіздік элементі ретінде анықталған.

С.А. Быковтың пікірінше, кәсіпкерлер мемлекетті нығайтуға және оның мүдделерін қорғауға көбірек мүдделі, ел экономикасы неғұрлым тиімді дамыған сайын, мемлекет жеке мүдделерді іске асыру үшін,

тұрақтылық үшін оңтайлы жағдай жасайды. Кәсіпкерлікті дамыту және оның мүдделерін қорғауды күшейту елдің экономикалық қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді ұзақ уақыт алып тастау шарттары болып табылады [16].

А. Н. Палагинаның пікірінше, бұл шағын және орта бизнес, ол салыстырмалы түрде аз инвестициялық шығындармен жұмыс істейтін экономиканың жоғары мобильді секторы бола отырып, ұлттық нарық аясында салауатты бәсекелестікті қалыптастырады.

Бірқатар авторлар ШОБ-тің социогенерациялық және әлеуметтік-экономикалық функцияларын ажыратады. ШОК-тің әлеуметтену қасиеттері, әсіресе оның инновациялық компоненті, әлеуметтік қайта құру кезеңдерінде және әлеуметтік жағдайдың нашарлау кезеңдерінде ерекше мәнге ие болады, өйткені дәл осы кезеңдерде фермаларды басқарудың технологиялық, техникалық-экономикалық, инновациялық әдістері көбінесе кәсіпорындардың экономикалық қызметінің тиімділігін арттыруға және экономиканың дағдарыстан шығуын ынталандыруға мүмкіндік береді. Негізінен кәсіпкерліктің шағын нысандары есебінен қалыптасатын салалық және өңірлік монополизмді еңсерумен, қызмет көрсету саласын дамытумен байланысты ШОК-тың әлеуметтік құрылымдау функциялары экономиканың құрылымдық қайта құрылуын негіздейді.

Шағын және орта бизнестің мәні оның үнемділігі, тұтынушылық сұранысты тез, икемді және толық қанағаттандыру қабілеті, жоғары маневрлік және нарықтық жағдайдың өзгеруіне тез жауап беру, жаңа жұмыс орындарын құру және жұмыс істемейтін жұмыс күшін сіңіру сияқты ерекшеліктерімен анықталады.

1.2 Шағын кәсіпкерлік мемлекеттік реттеу мен қолдау объектісі ретінде

Кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу теориясының негізділігі жыл сайын артып келеді. Қазақстан мемлекеттік реттеу мен ұлттық экономиканы қолдауды белсенді қолданудың мүмкін еместігі туралы пікір басым болды. Алайда, соңғы жиырма жылдық тәжірибе қаржы-ақша және банк жүйелерінің тән дағдарыстарымен, жұмыссыздықтың өсуінің оң динамикасымен, әлеуметтік өндірістің циклдік құлдырауымен әлеуметтік-экономикалық жүйені реттеудегі мемлекеттің рөлін үнемі арттыруға әкеледі. Қазіргі нарықтық жағдайларда кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу қоғамдық ұдайы өндіріс саласының техникалық және өндірістік дамуын қамтамасыз етудің негізгі тәсілдерінің бірі, сондай-ақ ұлттық экономиканың бірқатар шикізаттан дамыған капиталистік елдердің өңдеуші экономикаларына оңтайлы ауысуы ретінде қарастырылады [17].

Қазіргі жағдайда Қазақстанда экономикалық өсуін ынталандырудың негізгі бағыттарының бірі шағын кәсіпорындардың қызметін жандандыру мәселесі.

Біздің елімізде ЖІӨ көлемінде шағын және орта кәсіпкерліктің үлесіне шамамен 20% келеді, ал шетелде (АҚШ, Еуропа, Қытай) бұл көрсеткіш 50% - ға жетеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда шағын және орта бизнестің саны бойынша рейтингте 64-ші орында. Мұндай теріс үрдістің негізгі себептері-мемлекеттік саясаттың жетілмегендігі (билік пен кәсіпкерліктің мүдделі диалогының болмауы, ашық ережелер мен компаниялардың мемлекетпен өзара әрекеттесу логикасының болмауы, түсініксіздік, белгісіздік және заңнамалық базаның жиі өзгеруі; шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын дамытуға жүйелі тәсілдің болмауы, шағын және орта кәсіпкерлік үшін көрсетілетін қызметтердің сапасын кешенді мониторингтеудің және бақылаудың болмауы және т. б.) және экономикалық кедергілер (елдегі экономикалық жағдайдың белгісіздігі, теңге бағамының тұрақсыздығы нәтижесінде шикізатқа бағаның тұрақты өсуі, кредиттер мен салықтар бойынша жоғары мөлшерлемелер, төлемге қабілетті сұраныстың төмендеуі және т.б.).

Соңғы бірнеше жыл ішінде еліміздегі шағын кәсіпорындардың даму динамикасы тұрақты өсу тенденциясына ие, дегенмен еліміздегі шағын кәсіпорындардың даму деңгейі дамыған нарықтық экономикасы бар елдердегі ұқсас шаруашылық субъектілерінен едәуір төмен.

ҚР шағын бизнестің қазіргі заманғы жай-күйі ерекшеленеді күрделі және қарама-қайшы сипатта. Шағын кәсіпкерлікті дамытудың тұрақтылығы аймақтық экономиканы дамытудың құралы болып табылады. Осылайша, шағын кәсіпорындардың қызметі жергілікті қажеттіліктерді қанағаттандыруға, аймақты дамытуға және әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған. Бұл өз кезегінде шағын бизнестің экономикалық ғана емес, әлеуметтік маңыздылығын да арттырады.

Шағын бизнесті дамытуда оларды қаржыландыру мәселесі ерекше орын алады, бұл инвестициялау және ағымдағы қызметті жүргізу үшін қаражаттың жетіспеушілігінен көрінеді. Сонымен қатар, тартылған көздерге қол жеткізу өте шектеулі. Нәтижесінде шағын кәсіпорындар үшін қаржыландыру көздерін іздеу мәселелері өзектілігін жоғалтып қана қоймай, керісінше маңызды бола түсуде.

Шағын бизнестің ерекшелігі қаржылық реттеу мен мемлекеттік қолдау жүйесін дұрыс құрмайынша, ол қалыпты жұмыс істей алмайды және жедел қарқынмен дами алмайды.

Шағын кәсіпорындарды қаржылық қолдау шаралары мемлекеттік органдар тарапынан үнемі жарияланып отырғанына қарамастан, қаржыландырудың негізгі көздері бұрынғысынша меншік иелерінің өз қаражаты мен бизнес қызметінің нәтижесінде алынған пайда болып қала береді, бұл бизнесті құру кезеңінде де, кәсіпорынды дамыту процесінде де өз қаражатының жетіспеуіне әкеледі[18].

Қазақстанда шағын бизнесті қаржылық қолдаудың қолданыстағы жүйесі тұтастай алғанда да, оның элементтері тұрғысынан да тиімді емес,

бұған өсудің төмен қарқыны және шағын кәсіпорындардың аумақтардың дамуын қаржылық қамтамасыз етуге аз қаржылық үлесі дәлел бола алады.

Қазақстанда қаржылық қолдау жүйесі шағын кәсіпкерлікті салалық қайта құрылымдауға бейімделмеген. Оның құрылымы көп нәрсені қалайды-шағын кәсіпкерлік субъектілерінің тек 10% - ы ғылымға және ғылыми қызметке, 6% - дан астамы өнеркәсіпке тиесілі, ал шағын кәсіпорындардың инновациялық қызметі, әдетте, бастапқы кезінен басталады.

Соңғы жылдардағы зерттеулер көрсеткендей, шағын кәсіпорындардың қаржыландыру көздерін іздеу проблемалары айтарлықтай маңызды және оларды мемлекеттік және аймақтық органдардың қатысуынсыз шешу мүмкін емес. Осыған байланысты қазіргі жағдайды өзгерту қажеттілігі туралы және шаруашылық жүргізуші субъектілердің өздері де, мемлекеттік және муниципалды органдар тарапынан да қаржыландырудың прогрессивті әдістерін енгізу туралы айтуға болады, олар елдегі және аймақтағы шағын бизнесті ынталандыруға нақты қаржылық әсер етеді.

Сонымен қатар, шағын кәсіпорындардың тұрақты өсуі үшін Қазақстанда шағын кәсіпорындар әлі де сұранысқа ие факторинг, форфейтинг, франчайзинг, лизинг, венчурлық және шетелдік инвестициялар сияқты тиімді және заманауи қаржыландыру технологиялары мен бизнесті ұйымдастыру нысандарын енгізу және қолдану ұсынылады.

Өзінің мәні бойынша кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу нарықтың оңтайлы дамуын қамтамасыз ету мақсатында Кәсіпкерлік және мемлекеттік құрылымдар күштерінің бірыңғай механизмге бірігуін білдіреді. Экономикалық ғылымдағы іргелі теория кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу теориясы болып табылады. Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта шағын кәсіпкерлік ерекше маңызға ие болып, халық шаруашылығын тұрақтандыру мен экономикалық өсудің маңызды факторларының бірі болып табылады. Алайда " ... шағын кәсіпкерлікті дамытудың терең пысықталған ұйымдық-экономикалық тетігінің болмауына байланысты экономикалық реформалар іс жүзінде өзінің тиісті дамуын ала алмай отыр. 80-жылдардың аяғы мен 90-жылдардың басында байқалған шағын бизнес құрылымдарының айтарлықтай өсуі соңғы жылдары айтарлықтай төмендеді. Нарықтық экономикадағы кәсіпкерлік қызметті реттеуде мемлекет шешуші рөл атқаратыны анық.

Бұл нарықтың өзі шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы немесе әлемдік экономикалық жүйедегі қатынастардың өзгеруінен туындаған ауыр әлеуметтік-экономикалық салдарды жоя алмайтындығына байланысты. Экономистер нарықтық жүйенің өзін-өзі реттеу мүмкін еместігін түсінді себептеріне мыналар жатады: табыстың тең бөлінбеуі,

тұрақсыздық, сыртқы факторлар, бәсекелестіктің сәтсіздігі, қоғамдық тауарлар, толық емес нарықтар, жұмыссыздық, ақпараттың жетілмегендігі. Сондықтан мемлекеттік араласу және одан әрі реттеу нарық тудыратын қайшылықтарды шешу үшін қажеттілік ретінде қарастырылады. Шексіз нарық әртүрлі қақтығыстарға, қоғамдағы әлеуметтік шиеленістерге әкелуі мүмкін. Сондықтан мемлекеттің нарықтық реттеу әрекеттерін түзету ғана елдің әлемдік экономика мен саясаттағы өршіл міндеттерін іске асыруға алып келеді. Кәсіпкерлік қызмет сыртқы ортаның әсерінен жұмыс істейді, ол өмір сүретін, дамытын және басқа ішкі жүйелермен, оның ішінде мемлекетпен өзара әрекеттесетін экономикалық жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады[19]

Осы мақсаттар үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі шағын кәсіпкерлікті қолдау саласында бағдарламалық әдісті қолданды, алайда шағын кәсіпкерлікті дамытудың мақсатты функциясын жүзеге асыратын және жүйенің даму ерекшеліктерін ескеретін кешенді бағдарламаларды тиімді жүзеге асыру үшін шағын кәсіпкерліктің тұрақты дамуын ресурстық, ұйымдастырушылық, басқарушылық және әдістемелік қамтамасыз етуді анықтау әдістерін қолдану қиын, бұл теориялық және әдістемелік негіздеменің болмауына байланысты. Сондықтан кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың іске асырылатын шараларының тиімділігін арттыру және бизнестің агрессивті ортаның сыртқы факторларын көрсетуге тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін бағдарламалық нысаналы әдіс базасында кешенді тәсіл қажет. Бағдарламалық нысаналы басқару мынадай міндеттерді шешуге бағдарланған: даму векторын одан әрі бағыттау үшін шағын:

-кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жүйесінің жай-күйін айқындау; жүйе компоненттері арасындағы ағымдағы өзара іс-қимылды және үрдістерді талдау; мемлекеттік билік органдары мен шағын кәсіпкерлік субъектілері

-мүдделерінің теңгерімін қалыптастыру; жүйені дамытудың мультипликативтік әсеріне қол жеткізу мақсатында экономикалық, құқықтық, әлеуметтік және ғылыми-техникалық кіші жүйелерді дамытуды үйлестіру.

Бағдарламалық-мақсатты әдіс еліміздің, өңірлік және муниципалдық билік органдарының жауапкершілік аймақтарын, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің құзыреттері мен өкілеттіктерін үйлестіруге бағытталған[20].

Әдістің басты ерекшелігі-міндеттер бір жағынан стандартты басқару әдістері мен процедураларын қолдана отырып шешілмейді, бірақ олар жүйелік көзқарасты қамтитын және басқарудың әртүрлі деңгейлерін қамтитын даму бағдарламаларымен байланысты. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау еліміздің кәсіпкерлік қызметті реттеудің бөлігі болып табылады, ол ҚР субъектілерін де, тұтастай алғанда елді де дамытуға

бағытталған. Кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің нақты мақсаттары мен міндеттерін анықтау әдістер, нысандар мен құралдар арқылы іске асырылатын шағын бизнесті мемлекеттік қолдау тетігін нақты талдауға мүмкіндік береді. Нормативтік-құқықтық құжаттарда шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың негізгі мақсаты мыналар болып табылады:

- жалпы ішкі өнімді қалыптастырудағы шағын кәсіпкерліктің үлесін арттыру, шағын кәсіпкерліктің даму қарқынын арттыру, шағын кәсіпорындардың қызмет аясын кеңейту.

-шағын кәсіпкерліктің әлеуметтік тиімділігін арттыру: шағын бизнесте жұмыспен қамтылғандар санының өсуі, шағын кәсіпорындар қызметкерлерінің кірістерін ұлғайту және әлеуметтік қорғалу деңгейін арттыру, яғни қоғамның орта класын экономикалық тұрақтылықтың негізі ретінде қалыптастыруға бағытталған.

Мемлекеттік қолдаудың әртүрлі бағдарламаларын ғалымдар терең зерделеп қарастырады, бұл зерттеудің қолданбалы сипатына жатады, өйткені олар жалпыланған түрде тек негізгі элементтер, жүйелердің өзара байланысы мен иерархиясы көрінеді.

Сонымен, И.В Мошкин жұмысы шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бағдарламаларының иерархиясын схемалық түрде көрсетеді: мемлекеттік аймақтық, муниципалды бағдарлама. Соңғысынан нәтижелер ретінде іскерлік мүмкіндіктерді кеңейту, шағын кәсіпкерлік субъектілерін қаржылық және мүліктік қолдау, кәсіпкерлерді оқыту және кеңес беру, бизнесті жүргізу жағдайларын жақсарту, ақпараттық қолдау шығады. Бұл схема шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жүйесінің ең басты ұйымдық-құқықтық құралдарына (бағдарламаларға) және жалпы түрде – осы қолдаудың оны алушылардың көзқарасы тұрғысынан күтілетін пайдалылығына назар аударады[21]. И.В. Мухина, шағын инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың құрылымдық схемасын келтіреді, онда бағдарламалық-нысаналы блокты (мемлекеттік қолдаудың бағдарламалық-нысаналы қамтамасыз етілуін білдіреді), ұйымдық-құқықтық (мемлекеттік қолдауды нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету, сыртқы экономикалық қызметке жәрдемдесу, халықаралық ынтымақтастық, ірі бизнеспен интеграция) және функционалдық-ресурстық блокты (кадрлық, ақпараттық, қаржылық) бөледі кредиттік, инфрақұрылымдық, технологиялық қамтамасыз ету).[22]. Г.В. Подбиралина, еңбектерінде шағын кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету және қорғау, қаржы-несие, ақпараттық-әдістемелік, салықтық қолдау және монополияға қарсы саясат сияқты мемлекеттік-жеке меншік әріптестік шеңберінде шағын бизнесті қолдау құралдары схемалық түрде көрсетілген[23].

Біз шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы идеяны формалар мен әдістер бойынша қалыптастырамыз. Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдаудың дербес нысаны ретінде Қазақстан

Республикасында шағын кәсіпкерлікті қолдауға арналған қаржылық саясаттың негізгі тетіктеріне келесі әдістер кіреді:

-Шағын және орта бизнеске субсидиялар;

-Шағын және орта бизнесті бюджеттік инвестициялар;

-Шағын және орта бизнес субъектілері мен шағын кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын құратын ұйымдардың міндеттемелері бойынша мемлекеттік және муниципалды кепілдіктер.

Қолдау саласындағы пікірталастардың көпшілігі қаржылық қолдау әдісі ретінде субсидиялау төңірегінде өрбиді. Кейбір авторлар оны жою керек деп санайды және бірқатар дәлелдер келтіреді:

1. Қаржылық субсидиялаудың икемділігі мен жеделдігі жоқ, өйткені ол мемлекеттік ведомстволар арқылы жүзеге асырылады.

2. Қаржылық субсидиялау бәсекелестік ортаны бұзады.

3. Қазіргі Қазақстан жағдайында субсидиялар беру кезінде мемлекеттік органдардың құқық бұзушылықтары мен теріс қылықтарын болдырмау мүмкін емес. Тағы бір көзқарас, субсидиялау - бұл шағын және орта бизнес мемлекеттік қолдаудың ажырамас нысаны. Шағын және орта бизнесі мемлекеттік қолдауды, ең алдымен, оның қаржылық тәуелсіздігін қамтамасыз етуге бағыттау керек және субсидиялар осы мақсатты тікелей жүзеге асырады деп саналады. Біздің ойымызша, шағын және орта бизнес мемлекеттік субсидиялау институты қазіргі экономиканың қажетті, бірақ шектеулі элементі болып табылады, өйткені экономиканың бірқатар салаларында қолдаудың басқа әдістері қолданылмайды[24].

Бұл, ең алдымен, инновациялық бизнес пен ауыл шаруашылығына қатысты, олар ұзақ уақыт өтелуімен және қызмет нәтижелерін коммерцияландырумен сипатталады. Осыған байланысты лизинг немесе тіпті банктік несиелер бойынша кепілдіктер сияқты әдістерді қолдану мағынасы жоқ. Бюджеттік инвестициялар әдісімен мемлекеттік қолдау: А) инфрақұрылымды (оның ішінде әлеуметтік) құру және (немесе) дамыту бөлігінде ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған инвестициялық жобаларды іске асыру үшін ұсынылуы мүмкін; б) ресейлік инновациялық жүйенің элементтерін құруға және (немесе) дамытуға; в) мемлекеттік немесе жергілікті маңызы бар басқа жобаларды іске асыруға.

Шағын және орта бизнес субъектілері мен инфрақұрылымды құратын ұйымдардың міндеттемелері бойынша мемлекеттік және муниципалды кепілдіктер беру қаржылық қолдаудың прогрессивті әдісі болып табылады. Мемлекеттік кепілдіктер жүйесі көптеген артықшылықтарды біріктіреді: ол тікелей қаржыландыру жүйесінен әлдеқайда арзан, бәсекелестікке кедергі келтірмейді және банктерге жауапкершілік жүктейді, сонымен бірге оларды шағын және орта бизнесті белсенді қаржыландыруға итермелейді. Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың осы нысаны банктердің кредиттерді қайтармау, сондай-ақ шағын кәсіпкерлік субъектілеріне кредиттер беру кезінде банктердің талаптарын

төмендету бойынша тәуекелдердің 50% - на дейін өзіне алуына ықпал ететін болады. Мемлекеттік және муниципалдық кепілдіктер-бұл мемлекеттік және муниципалдық ресурстарды пайдаланудың тиімді жолы ғана емес, сондай-ақ жеке ресурстарды тартуды ынталандыру[25].

Қаржылық қолдау, ең алдымен, ресурстарды тапшы аймақтарға жеткізуге бағытталған, бұл кейіннен аумақтық даму деңгейлерін теңестіруге мүмкіндік береді. Өңірлік саралауды қысқартуға мемлекеттік қолдаудың қосқан үлесі, біздің ойымызша, қолдаудың тиімділігін бағалау кезінде де көрсетілуі тиіс. Қаржылық қолдау шағын кәсіпкерлік субъектілерінің белгілі бір шеңберін қамтиды, бұл бюджеттік лимиттерге байланысты. Тиісінше қаржылық қолдаудың тиімділігін бағалау оның реципиенттерінің экономикалық қызметі саласында ғана жүргізілуі мүмкін және жүргізілуге тиіс. Шағын кәсіпкерлік субъектілерін мүлктік қолдау мынадай бағыттарда жүзеге асырылуы мүмкін:

- шағын кәсіпкерлік субъектілерін қазіргі заманғы жабдықтармен және технологиялармен қамтамасыз етуге, технопарктер, лизингтік фирмалар, бизнес - инкубаторлар, өндірістік-технологиялық орталықтар желілерін және шағын кәсіпкерлік субъектілерін қолдау мақсатында құрылатын басқа да инфрақұрылым объектілерін құруға жәрдемдесу;

- мамандандырылған өндірістік объектілерді өндіруге және жеткізуге тапсырыстар орналастыру;

- Шағын кәсіпкерлік субъектілерін материалдық-техникалық жарақтандыру шағын кәсіпкерлік субъектілеріне арналған жабдықтар мен өзге де өнім түрлері;

- шағын кәсіпкерлік субъектілерінің, мамандандырылған көтерме сауда базарларының, шағын кәсіпкерлік субъектілері өнімдерінің жәрмеңкелерін құруға және ұйымдастыруға, оның ішінде ғимараттар, құрылыстар, жабдықтар, өндірістік және қызметтік үй - жайлар, мемлекеттік немесе муниципалдық меншіктегі өзге де мүліктер беру жолымен жәрдемдесу;-өндірістік-технологиялық қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындарға, мекемелер мен ұйымдарға жеңілдіктер беру; шағын кәсіпкерлік субъектілерін қолдау[26].

Осылайша, мүлктік қолдау негізінен шағын кәсіпкерлік субъектілерінің белгіленген шеңберіне ғана әсер етеді. Бұл оны тиімділікті бағалау тұрғысынан қаржылық жағынан жақындатады. Отандық кәсіпкерлікті дамыту тәжірибесі шағын бизнесті қаржылық және мүлктік қолдаумен қатар шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін кәсіпкерлік қызметті дамыту үшін ақпараттық ресурстармен қамтамасыз етудің маңызы артып келе жатқанын айқын көрсетеді. Бұл мәселені шешу іскери және жалпы экономикалық ақпаратты құру мен таратудың кешенді жүйесі болған жағдайда ғана мүмкін болады. Ақпараттық қолдау-бұл қосымша шектеусіз ұжымдық тұтынуды қамтитын қолдаудың жалғыз түрі. Ақпараттық қолдау әдістері негізінен өтінім беру тәртібін көздемейді, яғни

оны барлық шағын кәсіпкерлік субъектілері пайдалана алады. Қолдаудың осы түрінің тиімділігін бағалауға келетін болсақ, мұндай қолдаудың нақты шағын кәсіпорындардың даму көрсеткіштеріне әсер ету дәрежесін анықтау қиын. Консультациялық қолдау[27]. Қолдаудың осы нысаны мынадай әдістермен жүзеге асырылуы мүмкін:

1) шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қолдау инфрақұрылымын құрайтын және шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне консультациялық қызметтер көрсететін ұйымдарды құру және осындай ұйымдардың қызметін қамтамасыз ету;

2) шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері жүргізген және құжаттамалық растаған консультациялық қызметтерге ақы төлеуге жұмсалған шығындарды өтеу. Осылайша, шығындарды өтеу жағдайында консультациялық қолдау шағын кәсіпкерлік субъектілерінің шектеулі санын қамтиды, өйткені ол алудың өтініш беру тәртібін көздейді.

Қолдаудың осы нысанының тиімділігін бағалау қаржылық және мүліктік қолдау жағдайындағыдай шағын кәсіпкерлік субъектілерінің - оның реципиенттерінің көрсеткіштеріне негізделуі тиіс. Кадрларды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру саласындағы шағын кәсіпкерлік субъектілерін қолдау. Кәсіпкерлік саласындағы кадрларға кәсіби білім берудің басты міндеті - оқу орындары мен білім беру орталықтары қызметінің нәтижелерінің экономикалық конъюнктураға сәйкес келуіне қол жеткізу. Мұнда білім беру қызметтері нарығын қалыптастыру, іскерлік білім берудің мемлекеттік емес секторын дамыту, оқытудың мазмұны мен технологиялары тұрғысынан отандық және шетелдік тәжірибені игеру үлкен маңызға ие. Қазақстанда шағын және орта бизнес субъектілері көбінесе кәсіпкерлік және шағын бизнес саласында арнайы білімге ие емес[28]. Шағын кәсіпорындар үшін кадрларды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру ерекше маңызға ие, өйткені шетелдік деректер бойынша шағын кәсіпорындардың 40-тан 50% - ы шағын кәсіпорындар басшылары мен мамандарының, әсіресе менеджмент, қаржы, маркетинг, персоналды басқару саласындағы біліктілігінің (біліктілігінің) жеткіліксіздігі себебінен өмір сүруінің бірінші жылында күйрейді. Кадрларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру нысанындағы қолдау да шағын кәсіпкерлік субъектілерінің тіркелген санына қолданылады және даму бағдарламаларының тиімділігінде ескерілуге тиіс. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың тиімділігі мәселесі өте кең, мемлекет шағын кәсіпкерлікті әртүрлі жолдармен қолдайды, сондықтан қарастырылған схемада осы мәселенің барлық аспектілері көрініс табуы мүмкін. Алайда, С. Т. Береев дұрыс атап өткендей, кез-келген схема белгілі бір дәрежеде шындықты көрсетеді және оған енгізілген нәтижелер мен болжамдар ықтималды сипатқа ие[29]. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау әдістерін қарау олардың негізінен (ақпараттық қолдаудан басқа) шағын

кәсіпорындардың тіркелген санына таралатынын анықтады. Бұл өз кезегінде қолдаудың тиімділігін бағалау үшін шағын кәсіпкерлік субъектілерінің - қолдау алушылардың көрсеткіштерін пайдалану керек деген болжамды растады.

Мемлекеттік қолдау, біріншіден, ынталандырушы, екіншіден, іріктеп сипатта болуға тиіс. Ынталандыру қызметі аумақтың (аймақтың, жергілікті) әлеуметтік-экономикалық саясатының мақсаттарына сәйкес келетін өміршең экономикалық құрылымдардың мағынасы бар. Қолдау көрсету кезінде ақша ресурстарының тапшылығы бар, бірақ өңірлерді дамыту, сондай-ақ ұлттық жобаларды іске асыру үшін экономикалық маңызды болып табылатын салаларға негізгі (басым) назар аударылады. Мемлекеттік қолдаудың тиімділігін бағалау кезінде осы басымдықты ескеру қажет[30].

Бүгінгі таңда шағын бизнесті дамыту қажеттілігін түсіну жұмыспен қамтуды ұлғайту құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар бәсекеге қабілетті нарықтық орта құру, орта тапты ұзақ мерзімді, тұрақты экономикалық өсу, жаңа білім мен жаңа технологиялар көзі ретінде қалыптастыру тәсілі ретінде қабылданды.

Қазақстанның шағын бизнесі нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайда тұтынушылар, мемлекет және қоғам үшін өзінің құндылығын дәйекті түрде көрсетеді. Мамандардың айтуынша, бүгінде ол экономиканы жаңғыртуға, әлеуметтік стандарттарды арттыруға маңызды үлес қосуда. Шағын және орта бизнес елден еңбек ресурстарының көші-қонын тежеуге ықпал етеді. Айта кету керек, кәсіпкерлердің көпшілігі ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті заманауи тауарларды өндіруге бағытталған.

Менеджментте, маркетингте және брэнддингте көшбасшы бола отырып, бүгінде Қазақстан кәсіпкерлері өңірлердің дамуын ынталандырып қана қоймай, отандық экономикаға шетелден елеулі инвестициялар тартады. Ұлттық статистика деректеріне, сондай-ақ экономика саласындағы әртүрлі мамандардың қорытындыларына сүйене отырып, жеке бизнес нарықтық экономиканың нақты қалыптасқан жағдайында неғұрлым өнімді, тиімді және инновациялық деп біржақты қорытынды жасауға болады[31].

Кейінгі жылдары Қазақстанда бизнесі үнемдеу және тиімді жағдайында жұмыс істейтіні түсінікті. Ел Үкіметі бүгінде даму мен өсу әлеуетін, ең алдымен, мемлекеттік деңгейде де, корпоративтік деңгейде де басқару жүйесін жаңғыртудан іздеу керек екенін түсінеді. Бизнес пен биліктің іс-қимылын үйлестіру құрылымдық реформаларды жүргізу және экономикалық өсудің жоғары қарқынын қамтамасыз ету үшін қосымша ресурстардың тағы бір көзі болып табылатындығын түсіну керек.

Біздің мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық саласының жай-күйі мен даму серпінін сипаттайтын қазіргі заманғы үрдістер іс жүзінде оның қызметінің барлық салалары үшін жаңа стратегиялық және

тактикалық міндеттерді тұжырымдау мен іске асыру қажеттілігін көрнекі көрсетеді. Жаһандану процестері, адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының логикасында болып жатқан өзгерістер, әртүрлі әлеуметтік сын-тегеуріндердің болуы қоғам дамуының әлеуметтік-экономикалық, саяси және білім беру міндеттерін түзетудің объективті қажеттілігін өзектендіреді[32].

Кез келген қоғамның өмір сүруінің тарихи тәжірибесі елдің инфрақұрылымын, экономикасы мен әлеуметтік саласын неғұрлым тиімді дамыту мемлекеттік басқару жүйесінде іске асырылатын басқарушылық қызметтің зияткерлік технологиялары негізінде жасалатын тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің, осы үшін пайдаланылатын ресурстар мен технологиялардың дәйекті сапалық өзгерістері арқылы жүзеге асырылатынын айқын көрсетеді. Бұл ретте жаңа бәсекеге қабілетті инновациялық идеялардың, стандартты емес міндеттерді шешудің немесе стандартты міндеттерді шешудің жаңа тәсілдерінің негізгі тасымалдаушысы тиісті құндылық бағдарларына ие, мүдделі кәсіпкер болып табылатындығын негізге алған жөн.

Сондай-ақ, адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының өзгерген логикасын ескере отырып, әлеуметтік басқару теориясының жекелеген бағыттарын белгілі бір түзетудің объективті қажеттілігі бар екенін есте ұстаған жөн. Саяси, экономикалық, мәдени және басқа факторлардың біздің санамыз бен дүниетанымымызға өзара тәуелді әсері Мемлекеттік басқару органдарының лауазымды тұлғаларының жаңа білім алу, стратегиялық ойлау қабілетін және қарқынды өзгертін әлеуметтік-экономикалық ортадағы ерекше жағдайларға бейімделу қабілетін қалыптастыру қажеттілігін анықтайды. Сарапшылардың айтуынша, соңғы жылдары Экономикалық қызмет саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге көп көңіл бөлінді, азаматтардың өз ісін құру жөніндегі бастамашыл әрекеттері жан-жақты қолдау тапты. Бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен таралған кең ауқымды компаниямен қатар Үкімет іскер адамдарды шағын және орта бизнес саласында өздерінің зияткерлік-кәсіби әлеуетін іске асыруға тырысуға ынталандыратын жағдайларды мақсатты және дәйекті түрде қалыптастырады[33].

Қазақстандағы кәсіпкерлік қызмет саласын ситуациялық талдау біздің отандастарымыз үшін бизнестегі ең тартымды қызмет түрлері-бұл автокөлік қызметі, көлік қызметтері, сауда, тамақтану, құрылыс және жөндеу, тұтыну тауарларын өндіру, тұрмыстық қызметтер, білім беру, дене шынықтыру, спорт, ауылшаруашылық туризм, сонымен қатар делдалдық және консалтингтік қызмет. Бұл ретте халықтың өндірістік кәсіпкерлік қызметке өте төмен бағдарланғанын атап өткен жөн. Өндіріс саудаға, делдалдық қызметке және халыққа қызмет көрсетуге қарағанда күрделі, көп уақытты қажет ететін және аз тиімді жұмыс болып саналады[34].

Жоспарлы ғылыми-зерттеу қызметі шеңберінде ИПД мамандары жүргізетін әлеуметтанушылық зерттеулер біздің отандастарымыздың едәуір бөлігі, сұралғандардың жартысынан көбі кәсіпкерлікпен айналысқысы келмейтінін көрсетеді, өйткені олар бизнесті өз ісі емес деп санайды. Көбісі бизнесті ашу үшін қаражаттың жетіспейтіндігін көрсетеді, ал басқалары салық салудың жоғары деңгейіне және еліміздегі кәсіпкерлікті реттейтін заңнаманың күрделілігіне алаңдайды.

Жергілікті проблемаларды шешу үшін кәсіпкерлердің қаражатын мәжбүрлеп тартудың қалыптасқан тәжірибесі кейбіреулер өз ісін ашуды тоқтатады.

Қазіргі және әлеуетті кәсіпкерлерді ынталандырудың негізі, ең алдымен, материалдық қызығушылық болып табылады. Адамдар материалдық кіріс алу, ақша табу және сол арқылы өздері үшін және отбасы үшін жоғары материалдық әл-ауқатқа негізделген лайықты өмір сүру жағдайларын жасау үшін бизнеске барады.

Сонымен қатар, көптеген адамдар, әсіресе жоғары білімі және жоғары зияткерлік және кәсіби әлеуеті бар жастар өзін-өзі жүзеге асыруға және өзіндік жұмысқа деген ұмтылысқа, басқарушылық шешімдерді өз бетінше қабылдауға мүмкіндік береді.

1.3 Шағын және орта бизнесті ерекшеліктері және оны мемлекеттік қаржылық қолдау әдістері

ШОБ-ты қолдау барлық субъектілер мен құрылымдарға тиімділігінің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстандық қоғам негізінен нормативтік қоғам болып табылады, онда барлық шешімдер нормативтік актілер түрінде ресімделуі тиіс. Сол немесе өзге орган қабылдаған шешімнің нәтижесі болып табылатын қандай да бір іс-қимыл ережесінің (қағидалар жиынтығының) немесе нормасының (нормалар жиынтығының) сипаттамасын қамтитын құжат нормативтік акт болып табылады. Нормативтік актідегі нормалар, әдетте, экономикалық мүмкіндіктерді құруға/кеңейтуге немесе оларды шектеуге бағытталған. Сонымен қатар, құрылған құнды барынша арттыруға ықпал етпейтін, тек қолданыстағы құнды (байлық немесе әл-ауқат) адамдар арасында қайта бөлетін нормалар бар. Көбінесе норма немесе ереже оларды енгізу немесе қолдану оларды жасаушылар алға қойған мақсаттарды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жағдайларда дұрыс немесе дұрыс деп сипатталады. Содан кейін бұл сипаттамалар "тиімді" бағалау үшін синоним болып табылады.

Қазақстан аумағында талдау кезінде, яғни 2017 жылғы наурыз-сәуір айларында «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі сайтының деректері бойынша бизнес пен кәсіпкерлікке қатысты мемлекеттік биліктің барлық

деңгейлеріндегі 7500-ден астам нормативтік актілер әрекет еткенін атап өткен жөн[35].

Осы талдаудың өлшемдері:

- нормативтік құқықтық акт қолданыстағы болып табылады;

- Қазақстан Республикасының ШОБ қызметін қозғайды;

- Қазақстан Республикасының барлық аумағына тарайды.;

-ол орталық немесе мемлекеттік емес деңгейде қабылданды (ЕАЭО, Кеден одағы және т. б.);

- негізгі нормативтік құқықтық актіге өзгерістер мен толықтырулар енгізетін нормативтік құқықтық акт (НҚА) болып табылмайды.

Қазіргі таңда келтірілген критерийлер бойынша талдау нәтижесінде, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының ШОБ дамуына тікелей әсер ететін 114 нормативтік құқықтық актілер іріктелді.

Жалпы, 114 НҚА талдау нәтижелері бойынша ШОБ-қа пайда әкелетін 465 норма, ШОБ қызметін шектейтін 277 норма және ШОБ-ты дамыту жөніндегі шығындармен қоса жүретін 46 норма, сондай-ақ, олардың қолданылуы, сөзсіз, ШОБ-ты дамытуға айтарлықтай әсер ететін, алайда олардың оң немесе теріс әсерін белгілеуде қиындық тудырған 46 норма анықталды. Пайда мен шығасыларды осы бөлу Қазақстан Республикасының заңнамасы ШОБ-тың дамуына пайдалы әсер ететінін куәландырады, бірақ шектеу нормаларының саны бұрынғысынша елеулі болып табылады (пайда әкелетін нормалар санының 50% - дан астамы).

Қазіргі уақытта ірі, орта және шағын компаниялар Қазақстан экономикасында бір уақытта жұмыс істейді және дамиды, сонымен қатар жеке және отбасылық жұмысқа негізделген компаниялар жұмыс істейді. Кәсіпорынның мөлшері, әдетте, саланың ерекшелігімен, сондай-ақ кәсіпорынның сапалы технологиялық қасиеттерімен анықталады. Капиталды көп қажет ететін және айтарлықтай өндіріс көлемі бар салалар үшін ірі кәсіпорындар тән, ал капиталдың едәуір көлемін қажет етпейтін салаларда шағын кәсіпорындар жұмыс істеген жөн. Өндірістің шағын формаларының тиімді жұмыс істеу мүмкіндігі олардың ірі формаларға қарағанда бірқатар артықшылықтарына байланысты: жергілікті нарықтарға жақындығы және нәтижесінде клиенттердің қажеттіліктеріне тез бейімделу мүмкіндігі; ірі фирмаларға тиімсіз шағын партияларды өндіру және сату; қажетсіз басқару байланыстарын алып тастау және т.б.

Шағын кәсіпкерлікке өндірістік және жеке тұтыну саласындағы сұранысты саралау және даралау ықпал етеді. Шағын және орта бизнестің дамуы экономиканы сауықтыру үшін қолайлы жағдайлар жасайды: бәсекелестік орта дамуда; қосымша жұмыс орны құрылуда; құрылымдық қайта құру белсенді жүріп жатыр; Тұтыну секторы кеңеюде. Шағын кәсіпорындардың дамуы нарықты тауарлармен және қызметтермен қанықтыруға, экспорттық әлеуетті арттыруға, жергілікті шикізат ресурстарын ұтымды пайдалануға әкеледі. Шағын кәсіпорындар-бұл

мемлекеттік, жеке, бірлескен, кооперативтер және кәсіпорындардың басқа түрлері-Шағын бизнес. Айта кету керек, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес шағын кәсіпкерлік субъектілеріне заңды тұлғаны тіркелген кәсіпкерлер жатады, өйткені коммерциялық сипаттағы кәсіпорындарға жататын заңды тұлғалардың қызметін реттейтін және бақылайтын нормалар бар. Қазіргі уақытта кәсіпорындарды шағын кәсіпкерлік субъектілеріне жатқызудың негізгі критерийлерінің біріне кәсіпорын қызметкерлері штатының сандық құрамы жатады[36].

Шағын кәсіпкерлік субъектілері-бұл сандық көрсеткіш бойынша бизнес иелерінің ең үлкен қабаты, сондықтан олар әлеуметтік және экономикалық, сондай-ақ саяси жағынан мемлекет экономикасының даму деңгейіне көбірек әсер етеді. Шағын кәсіпорындардың иелері бірден мемлекет пен халықтың өмірінде екі әлеуметтік рөл атқарады, сонымен бірге оның көп бөлігі. Олар өндірушілер ретінде де, нарықтағы тауарлар мен қызметтердің кең ассортиментін тұтынушылар ретінде де әрекет етеді. Шағын кәсіпкерлік саласында кейіннен орта және ірі кәсіпкерлікті дамыту үшін негіз ретінде әрекет ететін мемлекеттің ресурстық базасының көп бөлігі әзірленуде және айналууда.

Шағын кәсіпкерліктің басты ерекшеліктерінің бірі-оның жылдам қарқынмен инвестициялық дамуға деген таланты, айналым капиталының салыстырмалы түрде жоғары айналымы және инновация саласындағы жігерлі қызметі. Алайда, шағын кәсіпорындар сонымен қатар жоғары рентабельділікпен, қызметкерлер мен компания иелерінің жұмысының үлкен қарқындылығымен, кәсіпорынның қызметін жүзеге асыру үшін қажетті қаржы ресурстарының шектеулілігі мен жеткіліксіздігімен және технологияларды, оның ішінде инновациялық сипаттағы, бәсекеге қабілеттілігінің төмен деңгейімен жоғары тәуекел деңгейімен қайшылықты сипатталады. Сарапшылар тек шағын кәсіпкерлік субъектілері өздерінің ірі және күшті бәсекелестерінен айырмашылығы, кез-келген мүмкіндіктерді, кез-келген тауарлар мен бағыттарды пайдалану туралы шешім қабылдайтынын айтады, олар кейде өз қызметін жүргізуге тым мұқият болып, экономикалық тұрғыдан қалыптасқан салаларға артықшылық береді. Шағын кәсіпкерлік жалпыға бірдей әлеуметтік-экономикалық мемлекеттік құрылымда үйлесімді жұмыс істейді. Мемлекет жүйесіндегі шағын, орта және ірі кәсіпорындар Біртұтас экономикалық құрылымның ажырамас бөлігі болып табылады, олар тек өзіне тән функционалдылықты орындайды, бірақ сонымен бірге ортақ инфрақұрылым мен өзара әрекеттесу құрылымына ие бірыңғай мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруға тырысады. Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету екі аспектіде көрсетілетініне назар аударайық. Бірінші аспект-кәсіпорындағы жалдамалы қызметкерлерді жұмыс орындарымен қамтамасыз ету, екіншісі – компания иелерінің өз қызметі барысында өзін-өзі жұмыспен қамтуы,

мүмкін отбасылық кәсіпорындарды қалыптастыру үшін жұмыспен қамту және олардың отбасылары.

Әлемдік тәжірибе мемлекеттік қолдаусыз шағын бизнес субъектілері банкроттыққа ұшырайтынын куәландырады, өйткені орта есеппен әрбір 10-нан тек 2-3-і ғана жұмыс істейді, сондықтан шағын бизнес неғұрлым тәуекелді бизнес саласына жатады. Шағын кәсіпкерлік субъектілері барлық нарықтық өзгерістер мен күйзелістерге өте осал, өйткені олар орта және одан да үлкен кәсіпкерлік субъектілерімен салыстырғанда әлдеқайда аз мүмкіндіктер мен ресурстарға ие. Шағын бизнес экономика саласында тұрақтандырушы функцияны орындайды, бәсекелестік ортаны құруға және қолдауға мүмкіндік береді, оның барлық қатысушылары үшін кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға тең қол жетімділікті қамтамасыз етеді. Сондықтан дамыған мемлекеттердің экономикалық саясаты шағын кәсіпорындардың осы қабілеттерін өтеуге және олардың нарықта толыққанды бәсекелестік субъектілері ретінде әрекет етуге көмектесуге бағытталған. БҰҰ мәліметтері бойынша, әлемдік шаруашылық жүйеде шағын және орта кәсіпорындар бүкіл әлемдегі еңбек тұрғындарының 50% - ы үшін жұмыс беруші болып табылады, ал әртүрлі елдердегі осы саладағы өндіріс көлемі ЖҰӨ-нің 33-тен 67% - на дейін құрайды. Мысалы, Германияда қазіргі уақытта 3,3 миллионнан астам адам бар. бұл салық төлеушілер кәсіпорындарының 99% - дан астамын құрайды, бұл жұмыс орындарының 70% құрайды, олар елдің барлық жас мамандарының шамамен 80% - ын оқытуды қамтамасыз етеді, айналымнан шамамен 45% салық төлейді.. неміс экспортының 30% жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасында бұл сандар әлі де елеулі емес. ҚР-дағы ресми деректер бойынша тіркелген шағын кәсіпкерлік субъектілері санының жыл сайынғы өсуі 2002 жылдан бастап орта есеппен 15-18% - ға жетеді және 2008 жылғы қыркүйектегі жағдай бойынша республикада 666 098 белсенді шағын кәсіпорындар болды, 2008 жылғы қыркүйекте шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылғандар саны 1,9 млн-нан асты.

Қазіргі уақытта ҚР-да шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мынадай бағыттар бойынша іске асырылады:

1) шағын кәсіпкерлік субъектілерінің мемлекеттік қаржылық, статистикалық, материалдық-техникалық және ақпараттық ресурстарды, сондай-ақ ғылыми-техникалық әзірлемелер мен технологияларды пайдалануы үшін жағдайлар жасау;

2) шағын кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік, салалық (секторалдық) және өңірлік бағдарламаларын әзірлеу 3) шағын кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік тіркеудің және таратудың оңайлатылған тәртібін белгілеу болып табылады; 4) салық салудың оңтайлы режимін белгілеу; 5) шағын кәсіпкерлікті Кредиттеу бағдарламаларын қабылдау; 6) шағын кәсіпкерлікті қолдау және дамыту үшін инвестицияларды, оның ішінде шетелдік инвестицияларды тарту және пайдалану жүйесін құру; 7)

мемлекет мұқтажы үшін тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) сатып алудың кепілдік берілген көлемін қамтамасыз ету; 8) жұмыс істеп тұрған оқу және зерттеу орталықтарын, консалтингтік ұйымдарды дамыту және жаңа шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың ақпараттық жүйелерін құру жолымен кадрларды даярлауды, қайта даярлауды және олардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру; 9) ұлттық даму институттарын құру (жеке кәсіпкерлік туралы Заңның 18-бабының 3-тармағы).

Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және дамыту негіздері келесідей: 1) Қаржылық қолдау көрсету; 2) шағын кәсіпкерлікті қолдау орталықтары желісін ұйымдастыру; 3) бизнес-инкубаторлар қызметін ұйымдастыру; 4) шағын кәсіпкерлік субъектілеріне бір жылдан астам пайдаланылмай отырған мемлекеттік меншік объектілерін сенімгерлік басқаруға немесе жалға беру арқылы жүзеге асырылады; 5) шағын кәсіпкерлік субъектілеріне өнеркәсіптік өндірісті ұйымдастыру және халыққа қызмет көрсету саласын дамыту үшін жалға немесе сенімгерлік басқаруға берілген объектілерді шарт жасалған кезден бастап бір жыл өткен соң, оларға көзделген талаптарды ҚР Үкіметі белгілеген тәртіппен орындаған жағдайда меншікке өтеусіз беру[37].

Шағын кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік қолдауды жүзеге асырудың көрсетілген бағыттары мен тәсілдері осы саладағы шет мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып әзірленді. XX ғасырдың 70-ші жылдарында капиталдың шамадан тыс шоғырлануы және нарықтың тауарлармен, жұмыстармен, қызметтермен толығымен салдарынан болған энергетикалық дағдарыс пен экономикалық депрессия жағдайларында құндылықтарды қайта бағалау орын алды және шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мен қолдау мәселелері бірінші орынға шықты. 80-ші жылдардан бастап көптеген елдер біртіндеп индустриялықтан экономиканың постиндустриалды даму жолына ауыса бастады, бұл көптеген ірі кәсіпорындардың, әсіресе өнеркәсіптік орталықтарда, ірі қалаларда және индустриялық аймақтарда жабылуына, қайта мамандануына, қайта шоғырлануына әкелді.

Экономикалық жағдайды жақсарту және әлеуметтік шиеленісті азайту үшін депрессиялық аймақтардың экономикалық және әлеуметтік дамуына ықпал еткен шағын және орта бизнесті қолдау шараларын көрсетуге бағытталған депрессиялық аудандарды сауықтырудың мемлекеттік және аймақтық бағдарламалары әзірлене бастады. Мұндай бағдарламалар кездейсоқ емес (бұл біздің мемлекетіміздің тәжірибесінде жиі кездеседі), бірақ жүйелі және мақсатты түрде жүзеге асырылатындығын есте ұстаған жөн. Бұл жерде сондай-ақ осындай мемлекеттік бағдарламалардың саны біз үшін үйреншікті сандардан едәуір асып түсетініне назар аудару қажет. Мысалы, Германиядағы шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау инвестициялық белсенділікті

арттыратын 500-ден астам федералды және аймақтық бағдарламаларды қамтиды. Әрине, бұл ҚР-да әзірленетін бюджеттік бағдарламалардың санын механикалық түрде ұлғайту қажет дегенді білдірмейді, бастысы, мұндай бағдарламаларды іске асыру халықаралық қаржы дағдарысының теріс әсеріне неғұрлым ұшыраған экономика салаларында инвестициялық белсенділікті арттыруға ықпал етуі тиіс[38].

Экономикасы дамыған мемлекеттердің үкіметтері әзірлейтін дағдарысқа қарсы бағдарламалар, ең алдымен, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға және дамытуға бағытталған және, әдетте, негізгі үш бағыт бойынша іске асырылады:

1) Экспорттық кредиттер мен кепілдік міндеттемелерді беру негізінде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің сату деңгейін қолдау және айналым капиталының сарқылуын болдырмау, салық ауыртпалығын жеңілдету және салық төлемдері бойынша кейінге қалдыруды ұсыну, сондай-ақ іскерлік қатынастардың барлық серіктестерінің төлем мерзімдерін қысқарту және ақша ағындарының үздіксіздігін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдау;

2) шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің қаржы ресурстарына қол жеткізуін жеңілдету, айналым қаражатын уақтылы беру, кредиттік берешекті қайта құрылымдау, кепілдіктер беру схемаларын кеңейту және қолданыстағы кредиттерді өтеу шарттарын жақсарту;

3) жақын болашақта жоғары сұранысқа ие жаңа өнімдермен және қызметтермен нарыққа шығу мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында жоғары коммерциялық тартымдылығы бар қолданыстағы инвестициялық және инновациялық жобаларды іске асыру мен аяқтауды қамтамасыз етуде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қаржылық қолдауды жүзеге асыру[39].

Бірақ, тәжірибе көрсеткендей, шағын және орта бизнестің көптеген субъектілері әлі күнге дейін мемлекет бөлген қаражатты ала алмайды. Бұл кездейсоқ емес, банктер шағын және орта бизнеске несие беруге асығар емес, оларға арналған қаражатты халықаралық қаржы институттары алдындағы қарыздарын өтеуге және басқа да ішкі мақсаттарға жұмсайды. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев "банк секторы еркін нарықтың тексерісінен өтпегенін, нақты секторға дағдарыстық импульстардың таралуының тізбекті реакциясын тудырған сыртқы күйзелістердің "жолсерігі" болғанын"тікелей мәлімдеді.

ҚР Үкіметі, министрліктері мен ведомстволары шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қолдау көрсету ретінде көрсеткен көптеген бастамалар туралы айта отырып, олардың басым бөлігі қайтадан ірі кәсіпкерлік субъектілерін қорғауға бағытталғанын атап өту қажет. Бірақ мұндай жұмысты жалпы қаржылық дағдарыс жағдайында бастау керек пе? Біздің ойымызша, мұндай мерзімінен бұрын және ойластырылмаған іс-әрекеттердің салдарынан бұрын бір жолғы талон негізінде онымен заңды

түрде айналыса алатын кәсіпкерлік қызметке қатысушылар енді "борттан тыс" болып шықты. Қолданыстағы салық заңнамасының ережелеріне сәйкес оларға кәсіпкер мәртебесі енді қолданылмайды, олар іс жүзінде "заңсыз" болып шықты және көптеген тексерушілер мен бақылаушы органдардан жасырынуға мәжбүр. Әзірлеушілердің мұндай мақсатқа ұмтылғанын елестету қиын, бірақ іс жүзінде солай болды[40].

Салық салу саласындағы басқа да жаңалықтарға келетін болсақ, олар негізінен ірі кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделеріне әсер етеді. Мысалы, корпоративтік табыс салығын 1/3-ке төмендету (20% - ды құрады) немесе регрессивті шкаланың орнына 11% мөлшерінде әлеуметтік салықтың бірыңғай мөлшерлемесін енгізу және т. б. әрине, бұл жерде қолайлы салық мөлшерлемесін 12% - ға дейін төмендету оң, бірақ ол тіпті айтарлықтай әсер ете алмайды. біздің елімізде жеке кәсіпкерліктің дамуына әсер етеді, өйткені барлық шаралар жиынтығы қажет.

Әлемдік қаржы дағдарысының неғұрлым ауыр салдары шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері үшін (және біздің мемлекетіміздің барлық азаматтары үшін) теңгенің девальвациясы және экономиканың әртараптандырылуы болып табылады. Дағдарыс жағдайында Қазақстан бюджеті 26% - ға қысқарды, егер Ұлттық қордың резервтерді жинақтау қаражаты болмаса, онда зейнетақы, жәрдемақы және т. б. төлеуге арналған шығыстарды қысқартуға тура келеді, бірақ бұл қордың қаражаты да шексіз емес, және оларды ұтымсыз жұмсау апатты салдарларға алып келуі мүмкін, және бұл туралы кеше ойлану керек еді, ал кеше ғана бұл туралы ойлану керек еді. бүгін немесе ертең емес. Ел Парламенті қысқа мерзім ішінде дағдарысқа қарсы шараларды құқықтық реттеуді қамтамасыз ететін 20-дан астам заң қабылдады, бірақ, өкінішке орай, бұл нақты нәтиже бермеді[41].

ҚР Президенті экономиканы әртараптандырудың негізгі себептері ретінде мыналарды атады: 1) өңдеуші өнеркәсіпке сыртқы инвестицияларға деген үміт артылған жоқ, шикізат ресурстарына жоғары бағалар шетелдік инвесторлар үшін шикізаттық емес салалардың тартымдылығын төмендетті, ішкі ресурстарға тірек жасау үшін елеулі жұмыс болған жоқ; 2) Үкімет басқа елдердегідей, қолайлы бизнес-ахуалды, өндірістің негізгі факторларының кәсіпкерлер үшін қолжетімділігін, тіпті еркін экономикалық аймақтар үшін де қолжетімділігін қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты көп айтқан, бірақ соңына дейін жеткізбеген; 3) мемлекеттік аппарат жұмысының тиімсіз ұйымдастырылуы, министрліктер мен әкімдіктің әлсіз өзара іс-қимылы өз рөлін атқарды. Мемлекет басшысының мұндай бағалауы күрделі ұйымдастырушылық салдарға әкелуі керек еді-шет елдерде мұндай жағдайларда Үкімет отставкаға кетеді, бірақ біздің елде бұл әлі күтілмеген. Әлі күнге дейін тиімсіз, көп жағдайда популистік қадамдар қабылдануда, мысалы, шағын кәсіпкерлік субъектілерін тіркеу мерзімін 3 күнге дейін қысқарту. Күтулерге

қарамастан, тәжірибе керісінше көрсетіп отыр-шағын кәсіпкерлік субъектілерінің саны қысқаруда[42].

Ұлттық кәсіпкерлер қауымдастығы өкілдерінің пікірінше, елдегі дағдарысқа қарсы бағдарлама іс жүзінде орындалмайды - кәсіпорындар өмір сүру қаражатынсыз қалады; шағын және орта бизнесті қолдауға бөлінген қаражат жеткіліксіз. Кәсіпкерлер қауымдастығының президенті Т.Акуов: қазақстандық кәсіпкерлер алған кредиттерді барлық банктерде жылдық 5% - бен қайта қаржыландыруды жүргізу және негізгі борышты төлеуді 2 жылға тоқтата тұру; елдегі барлық ішкі кредиттерді доллардан теңгеге аудару қажет деп санайды. СӨП Президенті Е. Қожасбай үмітсіз жобалардың банкроттығын мойындауды ұсынады - әзірге олар үшін банктерді өтеу бойынша кейінге қалдырулар жасалуда, ал бизнес бір орында қалып отыр - үлкен қарыз шұңқыры өсуде, бірінші кезектегі шара-бұл экспоненциалды қарыздық шұңқырды тоқтату және банкротқа ұшыраған жобалардың шығындарын есептен шығару. Экономист тұрғысынан О. Жандосова, түбегейлі сипаттағы қадамдар қажет, Несие матрицасын толығымен қайта жүктеу үшін-революциялық жолмен жүруге тура келеді : ең нашар бизнестің 25% - ы жойылуы керек, қалған 75% - ы үшін несие бойынша пайыздар мен мөлшерлемелерді жаһандық түрде қайта қарау керек, әйтпесе онсыз жалпы банкроттық болады, қайта құрылымдауды қаржыландыру қосымша ақшаны білдірмейді ал, шын мәнінде, мемлекеттің пассивтің арзандауы мен ұзартылуына қатысты белгілі бір міндеттемелердің қабылдануын білдіреді[43].

Осы үндеулердің барлығына жауап ретінде «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры мынадай міндеттерді шешу үшін "Бизнес Кеңесші" жаңа бағдарламасын әзірледі:

1) өз бизнесін құру және оны тиімді жүргізу бойынша қол жетімді және біріздендірілген қолданбалы сипаттағы жедел курстарды әзірлеу;

2) Қазақстанның барлық өңірлерінде өз бизнесін құру және оны кәсіпкерлік бастамасы бар халық және Қазақстан облыстарының барлық аудандарында жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлер үшін тиімді жүргізу жөнінде тренинг-оқыту жүйелі негізде жүргізетін кәсіби лектор-тренерлер тобын қалыптастыру;

3) халықтың басым көпшілігіне кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың барлық құралдары бойынша белсенді ақпараттық қолдау көрсету және кәсіпкерлік бастамасы бар халық үшін оны тиімді жүргізу; оның ішінде «Самұрық - Қазына «ҰӘҚ» АҚ ұлттық даму институттарының қызметтерін әлеуетті пайдаланушыларға;

5) кәсіпкерлік бастамасы бар халықтың және Қазақстан облыстарының барлық аудандарында жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлердің нақты қажеттіліктерін зерделеу негізінде қызметтері кешенді сипатқа ие болатын кәсіпкерлікті қаржылық емес қолдау орталықтарын одан әрі құру үшін қажетті ақпаратты қалыптастыру[44] .

Бұл жерде мемлекеттік қаражатты шағын және орта бизнес субъектілеріне түрлі оқыту бағдарламалары мен ақпараттық қолдау көрсетуге бөлу қаншалықты орынды деген сұрақ туындайды. Шағын және орта бизнес субъектілеріндегі негізгі немесе мүмкін проблемалар негізінен қаржылық сипатта болатындығын ешкім жоққа шығаруы екіталай. Мысалы, оларға мыналар жатқызылуы мүмкін:

1) айналым қаражатының болмауы;

2) айналым қаражатымен проблеманы шешу үшін де, басталған немесе белгіленген инвестициялық жобаларды іске асыру үшін де банктік кредиттік қызметтерге қол жеткізудің болмауы;

3) шағын кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік және муниципалдық қорларының қарыздарына олардың қаржы активтерінің шағын мөлшеріне және осы қорларды шектеулі бюджеттік қаржыландыруға байланысты еркін қол жетімділіктің болмауы;

4) шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қарыздарына сұраныстың төмендеуі шығындар деңгейінің өзгеруімен өнімдерге капитал айналымы көрсеткіштерінің нашарлауы, пайда мен бизнес кірістілігінің төмендеуі қауіп төндіреді;

5) контрагенттерден төлемеу тәуекелі - кейбір контрагенттермен жұмыс істеуден бас тарту, пайданы азайту, тәуекелдерін арттыру[45].

Шағын кәсіпкерлік мемлекет экономикасы жүйесінің маңызды элементі ретінде мемлекет субъектілерін дамытуда үлкен рөл атқарады: жұмыспен қамтылған және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының артуы жұмыссыздықты азайтады, халыққа тауарлар мен қызметтердің кең ассортиментін ұсынады, мемлекет пен оның субъектілерінің әлеуметтік бағдарламаларды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін азайтады кепілдік.

Шағын кәсіпкерлік бәсекелестік ортаны күшейтеді және сол арқылы жалпы аумақ экономикасының прогрессивті дамуына көмектеседі. Шағын бизнестің даму деңгейі мемлекет пен оның өңірлері экономикасының даму дәрежесін тікелей анықтайды. Бұдан келіп шығатыны, шағын кәсіпкерлікті қолдау – бұл тұтастай алғанда нарықтық, бәсекелі экономиканың өсуі мен дамуына үлес қосу. Шағын кәсіпорындардың прогрессивті және сәтті дамуының міндетті шарты-қолайлы инфрақұрылым мен бизнес-климатты құратын федералды және аймақтық деңгейлерде кешенді және императивті мемлекеттік қолдаудың болуы. Мүмкін болатын мемлекеттік тетіктердің жан-жақты өзара іс-қимылы кезінде ғана шағын кәсіпкерлік субъектілерінің ең жоғары даму дәрежесі қамтамасыз етілетін болады.

Егер жеке кәсіпкер өзінің қаржылық жағдайын жақсартуға және активтерінің өтімділігін арттыруға тырысса, онда мемлекеттің міндеттері басқаша болуы керек, өйткені шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін тұрақты субсидиялау олардың өтімділігін төмендету мәселесін кейінге қалдырады, бірақ оны негізінен шешпейді. Елімізде шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін неғұрлым оңтайлы жағдайлар жасау үшін

экономикалық, сондай-ақ әкімшілік сипаттағы барлық шаралар кешенін пайдалану қажет.

1.4 Шағын және орта бизнесті қаржылық қолдаудың шетелдік тәжірибесі

Шетелде бизнесті дамыту қарқынды дамып келеді, өйткені ұлттық билік шағын бизнеске үлкен мән береді және оларға федералды деңгейде қолдау көрсетеді. Дамыған елдердегі шағын бизнес қазіргі уақытта экономиканың тұрақты дамуына негіз болатын орта тап болып табылады. Еуропадағы шағын бизнес ЕО-ның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізін құрайды. Еуроодақта жалпы айналым мен қосылған құнның жартысынан астамын беретін 23 миллионнан астам шағын және орта бизнес кәсіпорындары бар. Еуропаның шағын бизнесінде жұмыспен қамтылған халықтың саны шамамен 70% - ды құрайды, жалпы айналымның 57% - ын және қосылған құнның 53% - ын береді. Америка Құрама Штаттарында 20 миллионнан астам фирма жұмыс істейді (ауылшаруашылық құрылымдарын есептемегенде). Еуропалық одаққа кірмейтін мемлекеттерде шамамен 5 миллион фирма – Канада, Австралия, Жаңа Зеландия, Азия (Жапониясыз), Таяу және Орта Шығыста және Африкада, Қытайда 4,3 миллионнан астам шағын және орта кәсіпорындар және 27,9 миллионнан астам жеке кәсіпорындар бар, оларда жұмыспен қамтылғандардың 75% - дан астамы жұмыс істейді қала халқының саны. Бұл елдегі кәсіпорындардың жалпы санының 99% құрады, бұл ЖІӨ-нің 60% құрайды[45].

Еуропадағы шағын және орта бизнесті қолдау және реттеу жүйесі өткен ғасырдың 70-ші жылдары қалыптаса бастады және әлі де дамып келеді.

ЕО-да ШОБ-ты қолдаудың жеткілікті жолға қойылған инфрақұрылымы қалыптасты, мысалы, ЕО-ға мүше барлық елдерде ШОБ-ты дамыту мен қолдауды реттеу жөніндегі мемлекеттік және жеке ұйымдардың жақсы дамыған желісі бар. Бұл ретте ЕО-ның әрбір елінде ШОБ-ты дамыту жөніндегі саясатты экономика, өнеркәсіп және сауда министрліктері әзірлейді, бұл ретте басқа да үкіметтік органдар, мысалы, жұмыспен қамту министрлігі, сондай-ақ кәсіпорындардың осы қабатына жұмыспен қамту, Оқыту, Халықаралық сауда, даму және т. б. мәселелерде көмек көрсете отырып, ШОБ-ты қолдауға қатысады.

Еуропа елдерінде жұмыс істейтін шағын бизнесті қолдау, цифрлық құзыреттерді дамыту бағдарламалары мен инфрақұрылымы жоғары тиімділікті көрсетеді[47].

Еуростаттың деректеріне сәйкес, Германия - шағын және орта бизнесте жұмысқа орналасқан қызметкерлер саны және ШОБ компанияларының жиынтық айналымы сияқты шағын бизнесті дамыту

көрсеткіштері бойынша көшбасшы. 2020 жылдың басындағы жағдай бойынша ЕО-ның 28 елінде 21 миллионнан астам кәсіпорын тіркелген (кесте. 2) шағын және орта бизнес (ШОБ) санатына жататын кәсіпорындар жатады. Олар саны бойынша өңірдегі барлық кәсіпорындардың 99,8% - ын құрайды. Бұл кәсіпорындарда 90 миллионға жуық адам жұмыспен қамтылды – жұмыспен қамтылған халықтың шамамен 67% - ы экономиканың шағын және орта секторында жұмыс орындарымен қамтамасыз етілді.

Кесте – 1 2020 жылы Еуропадағы шағын және орта бизнес кәсіпорындарының саны.

Кәсіпорын мөлшері	Кәсіпорындар саны, млн бірлік	Жалпы сандағы үлесі, %
ШОБ (< 250 адам.)	21,6	99,8
Микро (< 9 адам.)	19,9	92,4
Кіші (10-49 адам.)	1,38	6,4
Орта (50-249 адам.)	0,22	1
Ірі (> 250 адам.)	0,04	0,2
Барлығы	21,6	100
Ескертпе – [58] көзі негізінде автормен құрастырылған.		

Сондай-ақ, соңғы жылдары ШОБ саны іс жүзінде өзгермегенін атап өткен жөн, бірақ олар шығарған қосылған құн қалыпты қарқынмен өсті, 2020 жылы оның мөлшері 58% құрады.

Еуроодақ пен АҚШ-тың кейбір елдерінде шағын және орта бизнесті қолдаудың қандай бағдарламалары бар екенін қарастырыңыз.

Германияда шағын кәсіпкерлікті микроқаржыландыруды ынталандыру мемлекеттік қолдаудың басты құралдарының бірі болып табылады. 80% мемлекетке тиесілі KfW Group тобы несиелер бойынша төмен мөлшерлемелерді ұсыну, алғашқы 2 жылда несие төлемдерінен босату, несиені ұзақ мерзімді қайтару мүмкіндігі арқылы Германияның 2,9 млн-ға жуық шағын кәсіпорындарына жеңілдікті шарттармен кредит береді. Германиядағы ШОБ-ты мемлекеттік қаржылық қолдаудың басты артықшылығы-ШОБ-ты несиелендірудің бірыңғай ережелері мен ашықтығы.

Финляндияда шағын сектордың үлесіне елдің барлық тіркелген кәсіпорындарының 90% – ға жуығы, ЖІӨ-дегі үлесі-50% келеді. ШОБ барлық жұмыс істейтіндердің 50% - ын жұмыспен қамтамасыз етеді және жыл сайын олардың көмегімен 60% - ға дейін жаңа жұмыс орындары құрылады[48].

Финляндияда ШОБ-ті мемлекеттік қолдауды «Финнвера» ААҚ мемлекеттік мекемесі жүзеге асырады, ол кәсіпкерлерге тәуекелі жоғары несиелер береді.

Финляндиядағы ШОБ – ті мемлекеттік қолдаудың ерекше белгілерінің бірі-оның аумақтық саралануы. Финляндия шартты түрде үш даму аймағына бөлінеді және субсидиялар мөлшері белгілі бір шағын кәсіпорынның орналасқан жеріне тікелей байланысты. Бұдан басқа, Финляндия ШОБ секторына инвесторларды қарқынды түрде тартады, ол үшін Финляндияда өзінің шағын бизнесін ұйымдастырғысы келетін шетелдік азаматтар үшін кредиттер алуға және ұйымдық-құқықтық нысанды таңдауға шектеулер заңнамалық деңгейде алынып тасталды.

Ұлыбритания үкіметінің ШОБ-қа қатысты саясатының негізгі бағыттарының бірі реттеу жүйесін жеңілдету болып табылады. 2018 жылы Ұлыбританияның өнеркәсібі мен саудасындағы 21 мың норманы қайта қарау бойынша ауқымды жұмыс басталды, себебі көптеген ережелер өз өзектілігін жоғалтты немесе бизнес үшін тым ауыр болып табылады. ШОБ-қа инновациялық қызмет саласындағы салықтық жеңілдіктер қолданылады, олар ғылыми қызметке жеке инвестицияларды ынталандыру мақсатында корпоративтік салық төлеуден босатудан тұрады. Мұндай жеңілдіктер Компанияның корпоративтік салығы сомасын азайту немесе шағын және орта коммерциялық емес ұйымдар үшін қайтару түрінде берілуі мүмкін[49].

ШОБ қолдау саласындағы мемлекеттік бастамалар сондай-ақ кәсіпорындардың күрделі қорын (Enterprise Capital Fund) құру болып табылады, оның мақсаты шағын кәсіпорындарға венчурлік қаржыландыруға қолжетімділік беру, сондай-ақ 25 млн.т. дейін қаржы бөлінетін және ақпараттық технологиялар саласында 10 мыңнан астам Кәсіптік оқыту бағдарламаларын қаржыландыра алатын жоғары кәсіптік білім беру қорын құру болып табылады технология және машина жасау.

Еуропалық Одақ елдерінде шағын және орта бизнесті қаржыландыру бағдарламалары жұмыс істейді:

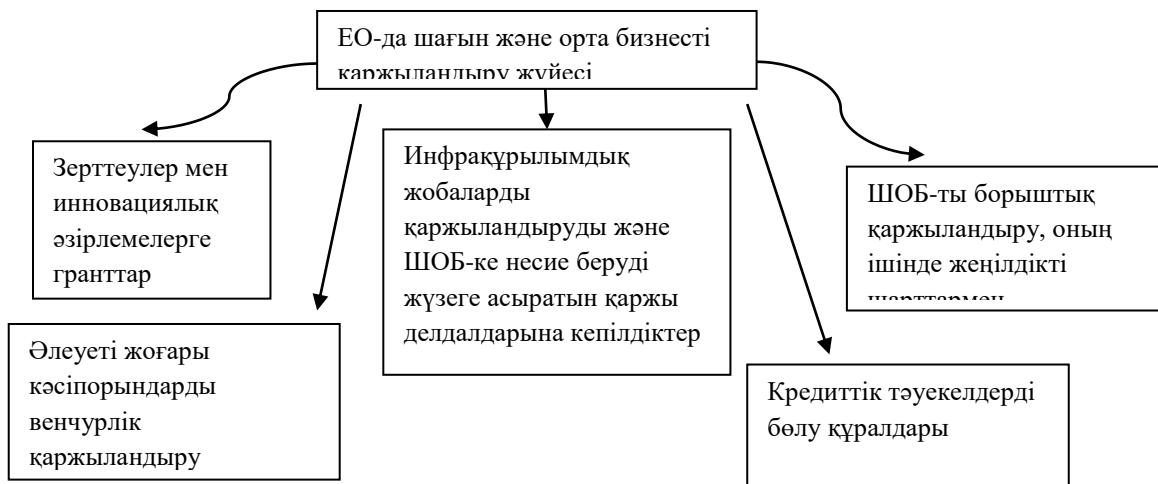
1) кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру бағдарламасы (the Programme for the Competitiveness of Enterprises and SMEs, COSME) – кепілдік қорлары және тікелей инвестициялар қорлары сияқты құралдарды қолдану арқылы бизнесті кеңейту немесе жаңа нарықтарға шығу сатысында тұрған, белсенді өсуге бағытталған ШОБ үшін қарыз қаражатын арттыруға бағытталған;

2) креативті Еуропа бағдарламасы-кепілдік беру арқылы шығармашылық және мәдениет саласында жұмыс істейтін кәсіпорындарды қолдауға бағытталған;

3) Горизонт 2020 бағдарламасы – ҒЗТКЖ-ға салынатын және тікелей және венчурлік қаржыландыруға қол жеткізуді ұсыну, кепілдік қолдауды

ұсыну арқылы инновациялық өнімді өндірумен айналысатын шағын және орта бизнес субъектілерін қолдайды.

ЕО елдеріндегі ШОБ-ты мемлекеттік қаржылық реттеу тәсілдерін сипаттайтын жалпыланған ақпарат сызбада келтірілген (сурет. 1):



Сурет-1 Еуроодақ елдеріндегі шағын және орта бизнесті қаржыландыру сызбасы

Ескертпе – [49] көзі негізінде автормен құрастырылған.

Америка Құрама Штаттары әлемдегі барлық дамыған экономикалардың ішінде ШОБ субъектілерін (шағын және орта бизнесті) мемлекеттік қолдаудың ең ескі институттары болып табылады.

АҚШ-тағы ШОБ-ті дамытудың көптеген мемлекеттік бағдарламалары 1930 жылдардың басынан басталады. Бірақ ШОБ субъектілерін мемлекеттік қорғаудың және оларды қаржылық-экономикалық қолдаудың заманауи жүйесінің қалыптасуындағы маңызды оқиға 1953 жылы шағын бизнес Әкімшілігінің (Small Business Administration (SBA) құрылуы болды. Мемлекеттік деңгейдегі осы тәуелсіз федералды агенттіктің филиалдары бүгінде АҚШ-тың барлық ірі экономикалық орталықтарында бар және оның саясаты барлық мемлекеттерге қолданылады.

Осы филиалдар - sbdcs (Small Business Development Centers) - федералдық бюджеттен қаржыландырылады, кәсіпкерлерге ШОБ-тың кез келген саласында қызметтердің кең спектрін көрсетеді:

- шағын және орта кәсіпорындарды қаржылық қолдауды қамтамасыз ету;
- мемлекеттік тапсырыстарды алуға жәрдемдесу;
- консалтингтік қызметтер көрсету;
- жаңа бастаған кәсіпкерлерге нарықтың жай-күйі және сараптамалық қорытындылардың орындалуы туралы ақпарат беру.

Сондай-ақ, SBA жыл сайын кәсіпкерлерге 100 млрд. АҚШ долларынан асады, ал басқару кепілдіктері портфелінің көлемі 90 млрд. АҚШ. Жыл сайын 1 миллионнан астам шағын кәсіпорын тегін кеңес алады.

Сонымен қатар, SBA-да жыл сайын әр түрлі салаларда шағын бизнесті дамытудың мамандандырылған бағдарламалары жасалады және жүзеге асырылады. Бүгінде олардың елуден астамы бар, ең танымалдары – «7а» және «504».

«7А» бағдарламасы коммерциялық банктердің қарыздарына кепілдік беру болып табылады. Несиелер АҚШ үкіметінен SBA атынан несие сомасының 90% - на дейін қайтару кепілдігін алатын жеке банктер мен басқа қаржы институттарымен қамтамасыз етіледі. Қарыз мерзімі несие алу мақсатына және шағын кәсіпорынның мүмкіндіктеріне байланысты белгіленеді. Айналым капиталын қаржыландыру кезінде бұл мерзім 5 жылдан 10 жылға дейін белгіленеді. Негізгі капиталды кеңейтуді қаржыландыру кезінде мерзім 20 жылға дейінгі шекте белгіленген.

«504» бағдарламасы кәсіпкерлерге 40% қарыз кепілдігімен (несиенің ең жоғарғы сомасы – 1 млн АҚШ долл.) ұзақ мерзімді несиелер беру арқылы өз бизнесін кеңейту және жаңарту бойынша көмек көрсетуге арналған.). ШОБ экспорттық операцияларын кредиттеуді SBA және АҚШ сауда министрлігі базасында экспортқа жәрдемдесу орталықтары жүргізеді.

SBA – да SCORE (counselors to America ' s Small Business) арнайы топтарының құзыретіндегі, бұрынғы және қазіргі 10 000 ШОБ басшылары мен иелерінің 500-ге жуық филиалдары мен штаты бар кәсіпкерлерді ақпараттық қолдауға және оқытуға үлкен мән беріледі.

Шетелдегі шағын бизнес бәсекелестіктің дамуын ынталандырады, ірі компанияларда жаңа технологияларды енгізуге және өндіріс тиімділігін жақсартуға «мәжбүр етеді», бүкіл экономиканың тиімділігі шағын және орта бизнестің табысты қызметіне тікелей байланысты. Сондықтан дамыған елдер шағын кәсіпкерлікті қолдау саясатын жүзеге асырады, оның басты мақсаты – мемлекет пен бизнестің мүдделерін теңдестіру, кәсіпкерлік қызмет үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ету, шағын бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Еуропадағы шағын бизнесті қолдау саясаты мемлекеттердің қызметі арқылы және Еуропалық Одақтың қамқорлығымен арнайы бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады. Шағын бизнесті қолдау жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру Өңірлік даму қоры, әлеуметтік қор сияқты Еуроодақтың құрылымдық қорларынан жүзеге асырылады[50].

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау тиісті заңнамаға сүйенеді. Мемлекеттік қолдаудың екі нысаны таралды: Шетелде шағын кәсіпкерліктің тұрақты және сәтті дамуының айқын себептерінің бірі тиімді салық жүйесін қалыптастыру, салық

заңнамасының тұтастығы және салықтық жеңілдіктердің көптігі болып табылады (кесте. 2).

Кесте-2 Шет елдердегі салықтық жеңілдіктердің түрлері

Жеңілдікті қолданатын елдер	Салық жеңілдіктерінің түрлері
АҚШ	ШОБ субъектілеріне салық салу үшін екі неғұрлым төмен (жалпы корпоративтік секторға қарағанда) мөлшерлеме қолданылады – табысы 50 мың АҚШ долларына дейін болған кезде 15% мөлшерінде. және 25% 75 мың АҚШ долларына дейінгі кіріс кезінде.; Сату көлемі 200 мың АҚШ долларынан кем шағын кәсіпорындар үшін табыс салығын есептеу мақсаттары үшін табыс сомаларын қосымша шегерімдер көзделген; "Бірінші жыл бонусы" - барлық салықтардың 50% төлеуден босату.
Ұлыбритания	2012 жылғы сәуірден бастап инновацияларға арналған шығыстарға қатысты салық шегерімінің көлемі 225% - ды құрайды (яғни әрбір жұмсалған ф.ст. үшін компания корпоративтік салықты есептеу кезінде салық базасынан 2,25 ф.ст. шегере алады).
Франция	Жұмыс істеген алғашқы 2 жыл ішінде-жергілікті салықтардан, әлеуметтік қамсыздандыру қорларына жарналардан босату, кәсіпорынды "тоқыраған" аймақта оқшауландыру кезінде салықтардың басқа түрлерін азайту; Бұдан әрі үшінші жыл ішінде салықтың әдеттегі мөлшерлемесінің 25% төленеді, төртіншісі – 50%, бесіншісі – 75%.
Германия	Амортизациялық аударымдардың арнайы нормалары; Салық салынбайтын пайда резервтерін құру; Инвестициялық үстемеақылар; Әлеуметтік сақтандыру жарналарын жалпы соманың 50% - ынан толық босатылғанға дейін қысқарту.
Ескертпе – [51] көзі негізінде автормен құрастырылған.	

Коммерциялық банктердің ШОБ субъектілеріне несие беру пайызы айтарлықтай тәуелді болатын қайта қаржыландыру мөлшерлемесі туралы айтатын болсақ, оның Ресейдегі қайта қаржыландыру мөлшерлемесінен айтарлықтай айырмашылығын атап өтуге болады – олар шамамен 10 есе өзгереді. Мысалы, Еуропалық орталық банк жүргізіп отырған «арзан ақша» саясатының нәтижесінде ЕО елдерінде қайта қаржыландыру мөлшерлемесі 2010 жылғы 4% – дан 2019 жылы 0,05% - ға дейін төмендеді (РФ-да қайта

қаржыландыру мөлшерлемесі негізгі мөлшерлеме-11% - ға тең). АҚШ – та қайта қаржыландыру мөлшерлемесі шамамен сол деңгейде-0,25-0,5%.

ШОБ несиелері бойынша мөлшерлемелер тиісінше шағын – ЕО елдерінде жылдық шамамен 4%, АҚШ – та Ресей Федерациясындағы 15-18% - ға қарсы 3,5%, бұл, әрине, ресейлік шағын және орта кәсіпорындарға қаржы тартуды қиындатады[51].

ШОБ субъектілерін мемлекеттік қолдаудың тікелей және жанама тәсілдерін қарастырудан абстракция жасай отырып, Шетелде шағын және орта кәсіпкерлік секторын дамытудың басты ынталандырушы факторы нақты шаралар емес, бірінші кезекте қолайлы кәсіпкерлік ахуал құруға тұтас, кешенді көзқарас екенін атап өткен жөн. Кәсіпкерлік мәдениетін қалыптастыру, еркін сауда мен бәсекелестікті түсіну және «сезіну», қолайлы инвестициялық ахуал – тәжірибе көрсетіп отырғандай, шағын және орта бизнес секторын табысты құрудың және одан әрі үздіксіз дамытудың кепілі болып табылады.

2 ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ЖӘНЕ ОНЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ ТӘЖІРИБЕСІН ТАЛДАУ

2.1 Шағын және орта бизнес субъектілерінің қызметін ағымдық жағдайын бағалау

Экономикалық тұрақсыздықпен, нарықтардың жоғары құбылмалылығымен және дамудың негізгі факторларының нашар болжанатын көрсеткіштерімен сипатталатын қазіргі жағдайда халықты жұмыспен қамту мәселесі мемлекеттік органдар мен жергілікті өкілдерінің назарын аудару керек мәселелердің ішінде бірінші орынға шығады[52].

Елдегі шағын кәсіпкерлікті дамыту және халықты жұмыспен қамту мәселелері тығыз байланысты. Шағын кәсіпкерліктің ерекшелігі бұл еңбек нарығының сандық және сапалық сипаттамаларына әсер етеді. Дәл осы себепті ол жұмыспен қамтуға тікелей әсер етеді. Шағын кәсіпорындар көптеген жұмыс орындарын құра алады, осылайша жұмыссыздық деңгейін төмендетеді. Олар жұмысшылар үшін бәсекелестік құра алады және жұмыс әлеуетін сақтайды. Бұл үрдісті түсіну бірден пайда болған жоқ. Елімізде екі мыңыншы жылдардың басына дейін басым болған индустриялық экономика жағдайында халықты жұмыспен қамту мәселелерін шешу шағын кәсіпкерлікпен байланысты болмады. XX ғасырдың соңғы ширегі дамыған елдердің еңбек нарықтарында еңбек қатынастарының өсуін қатаң мемлекеттік бақылаумен, табыстарды бөлу кезінде әлеуметтік әділдіктің белгілі бір деңгейін ұстаумен, кәсіптік одақтардың еңбекшілердің мүдделерін қорғаудағы Елеулі рөлімен және т. б. сипатталды. Мұндай принциптер шағын кәсіпкерлікке негізделген экономикаға қарағанда ірі корпорациялардың экономикасында оңай жүзеге асырылады[53].

Соған қарамастан, экономикалық өсудің қатаң индустриялық моделін икемді инновациялық модель алмастырды, ол әрбір қызметкерге жеке көзқараспен, кәсіби даярлау мен қайта даярлаудың маңыздылығының өсуімен және қызметкерлердің де, жұмыс берушілердің де мүдделеріне қызмет көрсету үшін ашық ақпараттық орта құрумен белсенді еңбек нарығы жүйесіне көшу қажеттілігін тудырды. Еңбек нарығының осындай моделінде жаңа жағдайларға оңай бейімделетін және өз мәні бойынша икемді болатын шағын және орта кәсіпорындардың рөлі ерекше маңызды болды

Қазақстанның 2030 жылға дейін дамуының стратегиялық жоспарындағы ең маңызды мақсаттардың бірі – ауылдың ең елеулі проблемаларын шешу және кедейлік пен жұмыссыздықпен күресу. Бұл мәселелерді шешу үшін шағын және орта бизнесті дамытудың, Қазақстанның неғұрлым көп халық санын кәсіпкерлік қызметке жұмылдырудың маңызы үлкен[54].

Қазақстанның отбасылық коэффициенті 3,5 деп санайтын болсақ, 4 миллионнан астам адам өз еңбек ақыларын осы мекемелерден тауып отыр. Бұл еліміз халқының төрттен бірін құрайды деген сөз.

Табыстың орташа көрсеткіші 18%-ға өсті. Біздің халқымыздың осы салалардан табатын жалақылардың жалпы көлемі 500 миллиард теңгеге жеткен. Бұл - өте жоғары көрсеткіш, биік жетістік [55].

Кәсіпкерлікті қолдау үшін Мемлекеттік бағдарламалар әзірленді. «Еңбек» бағдарламасы жұмыссыздық деңгейін төмендетуге және белсенді жұмыс істейтін кәсіпкерлер санын ұлғайтуға бағытталған. 1-кестеде 7 жылдағы қарқыны көрсетілген.

Кесте - 3 2013–2019 жылдардағы еңбек және жұмысбастылық қарқыны

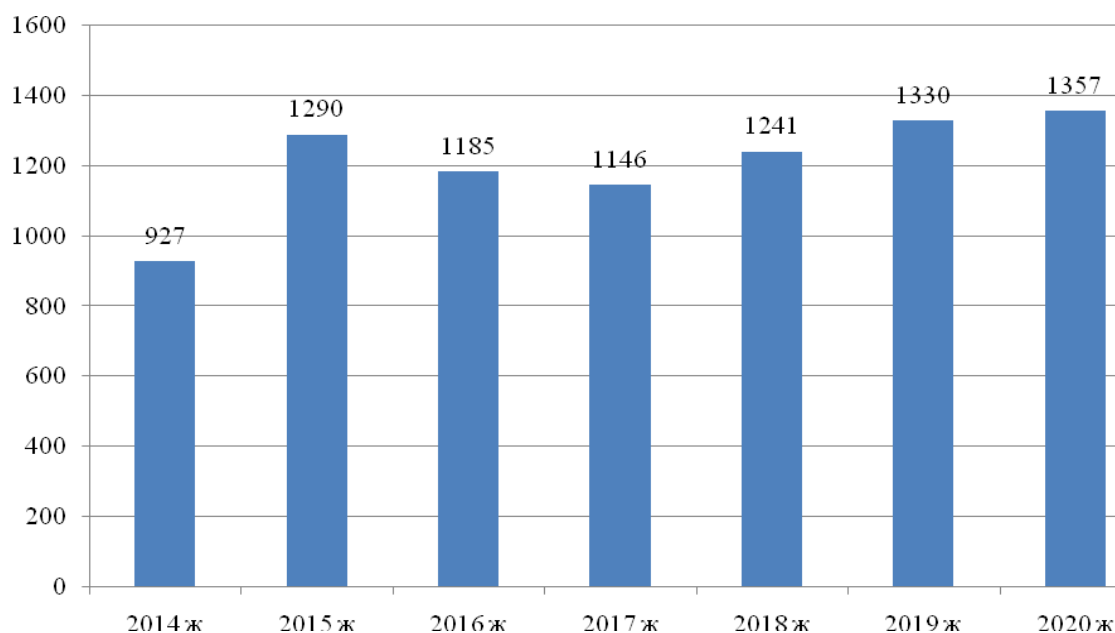
Еңбек және жұмысбастылық статистикасы	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
15 жастан жоғары жұмыс күші, мыңадам	9041,3	8962,0	8887,6	8998,8	9027,4	9138,6	9221,5
Жұмыс басты тұрғындар, мың адам	8570,6	8510,1	8433,3	8553,4	8585,2	8695,0	8780,8
Жалдамалы жұмыскерлер, мың адам	5949,7	6109,7	6294,9	6342,8	6485,9	6612,5	6681,6
Өз бетінше жұмыс істейтін жұмыскерлер, мың адам	2621,0	2400,4	2138,4	2210,5	2099,2	2082,5	2099,2
Жұмыссыз тұрғындар, мың адам	470,7	451,9	454,2	445,5	442,3	443,6	440,7
Жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	5,2	5,0	5,1	5,0	4,9	4,9	4,8
Жастар арасындағы (15–24 жас) жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	3,9	3,8	4,2	3,8	3,8	3,7	3,6
Жастар арасындағы (15–28 жас) жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	5,5	4,2	4,4	4,1	3,9	3,8	3,7
Ұзақмерзімді жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	2,5	2,4	2,5	2,2	2,2	2,2	2,2
Бір жұмыскердің орташа айлық номиналды жалақысы, теңге	109 141	121 021	126 021	142 898	150 827	162 673	186 815
Ең төменгі жалақы, теңге	18 660	19 966	21 364	22 859	24 459	28 284	42 500
Ескертпе – [56] көзі негізінде автормен құрастырылған.							

1-кестені талдау халықтың жұмыспен қамтылуының артқанын көрсетеді. Жұмыспен қамтылған халық пен жалдамалы қызметкерлердің үлесі 2018 жылы 2013 жылмен салыстырғанда өсті. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің саны азайды. Жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі байқалады. Жасы 15 жастан басталатын жас жұмыс күшінің саны азайды. Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі де төмендеді. Ең төменгі жалақы 2020 жылы 42 500 теңгені құрады.

Елдегі жұмыссыздық деңгейіне еңбек ресурстарының нарықтың қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келмеуі әсер етеді. Мемлекет жастарға қолдау көрсетіп, жұмысшы мамандығын алуға қаражат бөледі. Бұл іс-шаралар еңбек нарығын сапалы еңбек ресурстарымен толықтырады.

Жұмыспен қамту және жұмыссыздық еңбек нарығының негізгі сипаттамалары болып табылады. Жұмыссыздықтың себептері мен мәнін ашатын әртүрлі теориялар бар. Олар жұмыссыздықтың оң және теріс әлеуметтік-экономикалық және психологиялық салдарын ажыратады. Осыған байланысты жұмыссыздық деңгейінің өсу проблемасы оны шешудің жаңа әдістерін, тәсілдері мен тәсілдерін талап етеді. Осылайша, еңбек нарығында жұмыссыздықтың әртүрлі түрлері бар. Жалпы түрлердің бірі-табиғи жұмыссыздық (үйкеліс, құрылымдық) және циклдік/маусымдық жұмыссыздық.

Жұмыссыздықтың табиғи деңгейі құрылымдық жұмыссыздықты қамтиды. Бұл түр елдің экономикалық өсу динамикасымен байланысты емес және кадрлардың ауысуы, көші-қон, демографиялық себептер сияқты табиғи себептерге байланысты. Сонымен бірге, маусымдық жұмыссыздық белгілі бір салалардың өндіріс көлеміндегі маусымдық ауытқуларға байланысты.



Сурет-2 ШОБ-тың жұмыспен қамтылғандар саны (мың адам)

Ескертпе – [56] көзі негізінде автормен құрастырылған.

Кәсіпкерлердің белсенді инвестициялық қызметі ШОБ субъектілері мен жаңа өндірістік кәсіпорындар санының өсуінен көрініс тапты.

2015 жылға дейін ШОБ белсенді субъектілерінің саны орта есеппен жылына 2,4% - ға ұлғайды. 2015 жылы табиғи өсім, сондай-ақ заңнамадағы ШОБ критерийлерінің өзгеруі және жұмыс істеп тұрған субъектілерді есепке алуға көшу нәтижесінде ШОБ субъектілерінің күрт өсуі байқалады: +39%. Нәтижесінде 2020 жылдың соңында Қазақстанда жұмыс істеп тұрған 1 357 мың ШОБ субъектісі (1 610 мың тіркелген ШОБ субъектісі) болды.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің жалпы санындағы ШОБ субъектілерінің үлес салмағының көрсеткіші бойынша Қазақстан жыл сайын Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымын (ЭЫДҰ) елдерінің деңгейіне жақындап келеді (98% -99%). 2020 жылдың соңында көрсеткіш 96,4% деңгейіне дейін өсті.

Өңдеу өнеркәсібіндегі шағын және орта кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлердің саны одан да жылдам қарқынмен өсуде: 2020 жылдың соңында Қазақстанда өңдеу секторында 49,1 мың ШОБ субъектісі жұмыс істеді. 2014-2020 жылдары ШОБ субъектілерінің жалпы санындағы өңдеу секторы кәсіпорындарының үлес салмағы 2,8% - дан 3,6% - ға дейін өсті.

2020 жылдың үшінші тоқсанында коронавирус пандемиясы мен ішінара карантиндік шаралар Қазақстан экономикасына қысымды жалғастырды. Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және тиісінше халықтың табысы басым мәселелер болып қала береді. Жұмыспен қамтуды қолдаудың мемлекеттік шаралары ағымдағы жылдың үшінші тоқсанында жұмыссыздық деңгейін 5% деңгейінде сақтауға мүмкіндік берді, ал әлемнің көптеген елдерінде бұл көрсеткіш шиеленіскен дағдарыс аясында өсе түсуде. Қазақстанның еңбек нарығына келетін болсақ, елде табиғи және циклдік жұмыссыздық сияқты жұмыссыздықтың әртүрлі түрлері байқалады. Еңбек нарығындағы сұраныстың мамандық немесе біліктілік бойынша сәйкес келмеуіне байланысты жұмыс іздеушінің жұмыс табуға мүмкіндігі жоқ. Сондай-ақ құрылыс және ауыл шаруашылығы саласында маусымдық сұраныс байқалады.

Экономикалық дағдарыстан ең көп зардап шеккен шағын және орта бизнес секторы екенін атап өткен жөн. Бүгінгі таңда ШОБ экономикалық белсенді халықтың жартысынан көбін жұмыспен қамтамасыз ете отырып, үлкен әлеуметтік функцияны орындайды. Тиісінше, Қазақстан экономикасындағы ШОБ үлесі ЖІӨ-нің 30,8% - ына жететінін және 3,3 млн адамды жұмыспен қамтитынын ескере отырып, осы сегментті қолдау ҚР-дағы дағдарысқа қарсы шаралардың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Осының салдарынан елімізде ШОБ-ты қолдауға бағытталған көптеген мемлекеттік және өңірлік бағдарламалар іске асырылуда. Бүгінгі таңда Қазақстанда 1,3 млн шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері (ШОБС) бар. Коронавирустық Пандемия көптеген үкіметтерге карантин енгізуге, компаниялар мен ұйымдардың жұмысын шектеуге мәжбүр етті. Ең көп зардап шеккен салалардың бірі – көптеген елдердің экономикасы

айтарлықтай дәрежеде негізделген шағын және орта бизнес (ШОБ). Мұндай фирмалардың аз ғана бөлігі шектеу шараларының соңына дейін табыссыз созыла алады, сонымен қатар олар алынып тасталғаннан кейін қалпына келтіруге қанша уақыт кететіні белгісіз.

Мысалы, еліміздің қаржы орталығы Алматы қаласында Кәсіпкерлікті дамытудың Almaty Business-2025 өңірлік бағдарламасы іске асырылуда. Тұтастай алғанда, оңтүстік астанада ел бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің ең көп саны — 196,5 мың немесе ҚР-дағы жалпы санның 14,6% - ы өз қызметін жүзеге асырады.

Кесте - 4 Аймақтар бойынша ШОБ-та жұмыспен қамтылғандар саны (мың адам)

Аймақтар	2019 ж мың. бірлік	2020 ж мың. бірлік	Өзгеріс, мың. бірлік
Нұр-Сұлтан қ.	134	145	10
Алматы қ.	190	197	7
Ақтөбе облысы	59	62	3
Қызылорда облысы	46	49	2
Қарағанды облысы	88	90	2
ЩҚО	89	90	2
Ақмола облысы	45	47	1
Алматы облысы	122	123	1
Шымкент қ.	69	70	0
Павлодар облысы	45	46	0
Атырау облысы	50	50	0
СҚО	30	30	0
БҚО	43	43	0
Қостана облысы	53	52	0
Манғыстау облысы	53	53	0
Жамбыл облысы	70	69	-1
Түркестан облысы	142	141	-1
Ескертпе – [56] көзі негізінде автормен құрастырылған.			

Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны бойынша Алматы көш бастап тұр. ШОБ-пен айналысатын оңтүстік астана халқының үлес салмағы жұмыс істейтін азаматтардың жалпы санының 62,2% - ын құрады. Тұтастай алғанда, Алматыда шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы жұмыспен қамту проблемаларын шешуге ықпал етеді, бұған сегменттегі көрсеткіштер дәлел бола алады. Қала үшін шағын және орта бизнестің маңыздылығын ескере отырып, әкімдік осы секторға жан — жақты қолдау көрсетеді және экономиканы қалпына келтіру, оның

ішінде Almaty Business-2025 бағдарламасы шеңберінде дағдарысқа қарсы барлық қажетті шараларды қабылдайды. Бағдарлама бизнесті жүргізу үшін қолайлы жағдайлар жасауға, қаржыландырудың қолжетімділігін арттыруға, әкімшілік кедергілерді азайтуға, ШОБ инфрақұрылымын дамытуға және т. б. бағытталған.

Әлемдегі және елдегі экономикалық тұрақсыздық жағдайында кәсіпкерлікті дамытудың Almaty Business — 2025 өңірлік бағдарламасына қаржыландыру сомасын 300 млн теңгеден 500 млн теңгеге дейін ұлғайту, сондай-ақ берілетін қарыздар бойынша сыйақы мөлшерлемесін жылдық 7% - дан 6% - ға дейін азайту бөлігінде өзгерістер енгізілді. Бұл шаралар қаладағы өнеркәсіптік парктерді, сервистік орталықтарды және стационарлық емес сауда объектілерін, сондай-ақ басқа да объектілерді дамытуға ықпал етеді[58].

Almaty Finance бағдарламасы және "Алматы" МҚҰ аясында қаржыландыруды жүзеге асырады. Бұл компаниялар жұмыс істеп тұрған бизнеске де, төлем қабілеттілігі мен төлем қабілеттілігі талаптарына жауап беретін стартап-жобаларға да қаржылық көмек көрсетеді. Жалпы, бизнесті қаржылық қолдауға 12,2 млрд теңге бөлінді. Бүгінгі таңда 8,3 млрд теңгеге 84 жоба қаржыландырылды. 2,2 млрд теңгеге 19 жоба қарау сатысында тұр. Қаржылық қолдаудан басқа, Алматыда ШОБ дамыту бағдарламасы аясында Qolday кәсіпкерлік орталығы құрылды, ол ісін жаңа бастаған және жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлерге толық сервистік қолдау көрсетеді, сондай-ақ оларды оқытуды жүргізеді. Мәселен, орталықта ШОБ өкілдеріне түрлі мемлекеттік органдар мен ұйымдардан өз бизнесін дамыту үшін рұқсат беру құжаттамасын алуға тегін қолдау көрсетіледі, сондай-ақ түрлі қаржы институттарында жеңілдікпен қаржыландыру алуда сүйемелдеу жүргізіледі.

Жалпы, 1 желтоқсандағы жағдай бойынша қалада 77,6 мың жаңа жұмыс орны құрылды, оның ішінде 36,9 мың тұрақты жұмыс орны. Тікелей кәсіпкерлік субъектілерімен 29,8 мың жұмыс орны құрылды. Бұл ретте жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және жұмыссыздықтың өсуіне жол бермеу жөніндегі негізгі жұмысты Алматы қаласының халықты жұмыспен қамту орталығы жүзеге асырады. Ағымдағы жылдың тоғыз айында Жұмыспен қамту орталығы арқылы тұрақты жұмысқа 24,8 мың адам орналастырылды, қоғамдық жұмыстарға 15,2 мың адам жіберілді, жастар практикасына және әлеуметтік жұмыс орындарына 1,3 мың және 1,2 мың адам орналастырылды. тиісінше адам[59].

Шағын және орта бизнес экономика өсімі мен жұмыспен қамтудың негізгі элементі болып табылады. Дамыған елдер жұмыс істеп тұрған ШОБ кәсіпорындарының көптігімен сипатталады. ШОБ кәсіпорындарының саны неғұрлым көп болса, экономиканың мөлшері де соғұрлым жоғары болады. Сондай-ақ, шет елдердің көрсеткіштері экономикадағы ШОБ үлесі неғұрлым жоғары болса, халықтың жұмыспен қамтылуы да соғұрлым

жоғары болатынын көрсетеді. Шағын және орта кәсіпкерлік негізгі жұмыс орындарын ашады. Осылайша, экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының стандарттарына бағдарлана отырып, заңнама мен реттеуші ортаны жақсарту маңызды.

Кәсіпкерлікті қолдау "Бизнестің жол картасы", "қарапайым заттар экономикасы" және "Еңбек" мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде жүзеге асырылады[60].

"2019 жылы осы бағдарламалар аясында 22 мың жобаға қаржылық қолдау көрсетілді. Бизнес жеңілдікті қаржыландыру мен инфрақұрылымды жеткізуге ие болды. Қаржылық қолдаумен қатар 106 мың кәсіпкер бизнестің негіздері мен функционалдық бағыттары бойынша оқытудан өтті. 41 мың кәсіпкер сервистік қолдау алды. Бұл бухгалтерлік және салық есебін, заң қызметтерін жүргізумен байланысты қызметтер, маркетинг мәселелері және басқалар бойынша өз қызметін меңгеруді үйреді.

Шағын бизнес пен шағын бизнес үшін 5 млн теңгеден 20 млн теңгеге дейін ең аз чектермен әзірленген дағдарысқа қарсы шаралар. Несиелердің қол жетімділігін қамтамасыз ету және мемлекет кепілдіктерін қосу. Бұл жағдайда кәсіпкерлікке арзан несие түрінде қолдау көрсету қажет.

Шағын және шағын бизнес үшін төтенше жағдай режимін енгізуден болатын теріс әсердің мөлшерін анықтау. Бизнестің көлеңкеден шығуы үшін қолайлы жағдай жасау. Жаңа жұмыс орындарын құру жұмыссыздық деңгейіне жағымды әсер етеді және еңбекті заңдастыру бюджетке түсетін түсімдерді арттырады.

Дағдарысқа қарсы шаралардың мынадай тетігі ұсынылды: Ұлттық Банк ЕДБ-ға 1%-бен кредит береді. «Даму» КҚ ақшалай қаражатты қайтару бойынша 100% кепілдік береді. Өз кезегінде ЕДБ қарыз алушыларға 4%-бен несие беретін болады.

2.2 Шағын орта бизнесті қаржыландыруды іске асырудағы бюджеттер мен бағдарламалардың нәтижелерінің өсуі

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті дамыту үшін барлық жағдайлар қарқынды түрде жасалуда, атап айтқанда, меншікті жекешелендіру бойынша үлкен жұмыс жүзеге асырылды, соның арқасында кәсіпкерлікті, демек жалпы қоғамды дамыту үшін берік экономикалық негіз қалануда. Ел кәсіпкерлердің, ал кәсіпкерлер өз мемлекеттерінің қолдауының арқасында өркендеп келеді. Қазақстанда отандық жеке кәсіпкерліктің қалыптасуы тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан – аса қатты тауар тапшылығы, гиперинфляция, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі кезеңінде басталды. Бұл қиын шешімдер уақыты болды. Экономикада мемлекеттік меншік басым болды[61].

Нарықтық қатынастарды дамытудың заңнамалық базасы мүлдем болмады. Қолданыстағы заңдар жеке меншікке және кәсіпкерлік қызметке

қатысты репрессивті сипатта болды. Қалалар мен ауылдарда кәсіпкерліктің жаңа қабатының дамуын қамтамасыз ететін маңызды проблемалардың шешімі Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 02.09.2019 жылғы "тиімді шағын және орта бизнес – қала мен ауылдың берік негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауында көрсетілген. Кәсіпкер, анықтамасы бойынша, бұл өз бизнесі үшін үнемі жаңа идеялар шығаратын, жаңа бизнес-жобаларды әзірлейтін және өз бизнестерін сәтті жүзеге асыратын адам[62].

Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнес оның дамуына кедергі келтіретін бірқатар проблемаларға тап болады. Біріншіден, бұл несиелік ресурстардың қол жетімсіздігі. Жаңадан бастаған кәсіпкерлердің басым көпшілігінде кәсіпкерлік қызметті бастау үшін жеткілікті меншікті капитал жоқ. Қаржы ресурстарының көзі ретінде олар көбінесе банкті тандайды. Бірақ, өкінішке орай, шағын бизнесті дамыту үшін несие алу оңай емес. Бұған бірқатар объективті және субъективті себептер де бар:

- Қазақстан Республикасында шағын бизнесті мемлекеттік қолдаудың әлсіздігі;
- кәсіпкер ұсынатын бизнес-жоспардың сенімсіздігі мен бұлдырлығы;
- экономикалық дағдарыс, инфляцияның жоғары деңгейі;
- жаман несие тарихы немесе оның кәсіпкерде болмауы (несие тарихы болмаған жағдайда, банкте кәсіпкердің әдептілігі туралы мәліметтер жоқ және несие сомасын қайтарып алмау қаупі бар).

Сондай-ақ салық жүйесінің кемшіліктерін атап өткен жөн, өйткені бірнеше жылдар бойы бұл проблема Қазақстанда шағын кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіретін проблемалар арасында жетекші орынға ие болып келеді. Бұл тиісті мемлекеттік құрылымдар тарапынан көрсетілген проблемаға жеткіліксіз назар аударуды немесе қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты жағдайды өзгерту мүмкіндігінің жоқтығын көрсетеді[63]. Шағын және орта бизнесті ұйымдастырудың маңызды мәселесі ретінде кәсіпкерлер кадрлар мәселесін атап өтеді. Олардың ішінде:

Қазақстанда шағын бизнесті дамыту үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасау үшін мемлекет кәсіпкерлерге елеулі қолдау көрсетуі тиіс.

Бұл шаралар жалпы сомасы 4,9 трлн теңгеге 115,4 мың ШОБ жобасын қаржыландыруға мүмкіндік берді. 2014-2020 жылдары ШОБ кредиттері бойынша Екінші деңгейдегі банктер қоржынының өзгеру серпіні мемлекеттік қолдау құралдарының бар екенін куәландырады өз міндеттерін орындады: 7 жыл ішінде ШОБ кредиттер портфелі 4,2 трлн теңгеге дейін өсті, портфельдегі ШОБ үлесі 26,9% - ға дейін өсті, Өңдеуші өнеркәсіптің шағын бизнесіне кредиттер портфелі 337 млрд теңгеге дейін өсті, Өңдеуші өнеркәсіптің үлесі.

Өнеркәсіптегі ШОБ 25,2% - ға дейін өсті. Бұл ретте 2018 жылдан бастап ЕДБ кредиттерінің жалпы портфеліндегі ШОБ үлесінің төмендегені байқалады, бұл мыналарға байланысты жеңілдетілген рәсім мен алудың қысқа мерзімдері есебінен халыққа да, бизнеске де тұтынушылық кредит беру үлесін ұлғайту арқылы тұтынушылық несиелер. Сонымен қатар, тұтынушылық несиелер нарықтың пайда болуына және банктердің өз өнімдерін халық өмірінің көптеген салаларында біріктіруіне байланысты кеңінен таралды.

Шағын бизнестің несиеге кең қол жетімділігі оны инвестициялық қызмет жандандырды. 2014-2020 жылдары негізгі шағын бизнес капиталы нарықтан озып өсті. Мемлекеттік бағдарламалардың акценті өңдеуші өнеркәсіп осы сектордағы инвестициялардың өсуін ынталандырды.

Кәсіпкерлердің белсенді инвестициялық қызметі ШОБ субъектілері мен жаңа өндірістік кәсіпорындар санының өсуінен көрініс тапты. Жаңа шағын және орта кәсіпорындар жаңа жұмысшыларды құруды қамтамасыз етті. ШОБ-тың жұмыспен қамтуға қосқан үлесі 39,8% - ға жетті, ШОБ-тың өңдеу өнеркәсібіндегі жұмыспен қамтуға қосқан үлесі 47,6% - ға жетті.

Негізгі капиталға инвестициялар және өндірістік үдерістерді арттыру есебінен ШОБ қуаттары өнім шығару көлемін ұлғайтады және сатудан үлкен табыс алады: жеті жыл ішінде ШОБ өнімін шығару 2 еседен астам өсті және 2020 жылы 33 627 млрд теңгеге жетті, өңдеу өнеркәсібінің ШОБ шығарылымы 3 есеге жуық өсті және 2020 жылы 4 482 млрд теңгеге жетті. ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі 31,6% - ды құрады.

Шағын бизнес бюджетке салық түсімдерін ұлғайтуда: жеті жыл ішінде шағын бизнестің КТС бойынша шығындары 3 есеге жуық өсіп, 2020 жылға жетті жылына 1 119 млрд теңге, өңдеу өнеркәсібінде – 5,3 есе, бір жыл ішінде 38,2 млрд теңге төленді.

Кесте - 6 ШОБ үшін тартылған қаражат көлемі, млн. теңге

	2014 ж	2015 ж	2016 ж	2017 ж	2018 ж	2019 ж	2020 ж	Жиын ы
Шартты орналаст.	172 826	145 434	28 218	40 098	51 140	67 554	56 460	561 730
Субсидия	23 135	32 646	30 629	30 609	40 793	35 725	64 667	258 204
Кепілдік т.	1 500	2 227	2 287	2 951	3 922	6 493	17 638	37 018
Жиыны	197 461	180 307	61 134	73 658	95 855	109 772	140 785	856 952
Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.								

Қазақстанның экономика саласындағы мемлекеттік саясатының басымдықтарының бірі шағын және орта бизнесті (ШОБ) дамыту болып табылады. Қазақстанда ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттарына қаржылық қолдау жатады, ол мөлшерлемелерді субсидиялауды, кредиттерге кепілдік беруді және ШОБ-ты қаржыландыру үшін қаражатты шартты орналастыруды қамтиды.

Соңғы жеті жылда Үкімет "Даму" Қоры арқылы ЭЫДҰ елдерімен салыстырылатын ШОБ-ты жеңілдікпен қаржыландыру көлемін қамтамасыз етті.

Кесте – 5 Қаржыландырылған жобалар саны

	2014 ж	2015 ж	2016 ж	2017 ж	2018 ж	2019 ж	2020	Жиынтық
Шартты орналаст.	3 271	3 650	10 145	8 305	18 656	18 930	11 136	74 093
Субсидия	1 497	1 595	2 121	2 287	1 475	2 641	14 763	26 379
Кепілдік т.	449	941	951	1 234	1 679	2 470	7 246	14 970
Жиыны	5 217	6 186	13 217	11826	21 810	24 041	33 145	115 442
Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.								

ШОБ қолдау бағдарламаларының бюджеті 7 жылда 857,0 млрд. теңгені құрады:

-297,3 млрд. теңге - "БЖК 2025" және "ЭПВ" МК (субсидиялар мен кепілдіктер),

-200 млрд.теңге – ҚР Ұлттық қорынан шағын және орта бизнесті қолдауға.,

-222,4 млрд. теңге - халықаралық қаржы ұйымдарынан (АДБ, ЕҚДБ, БҰҰДБ),

-43,9 млрд. теңге- "еңбек" МК

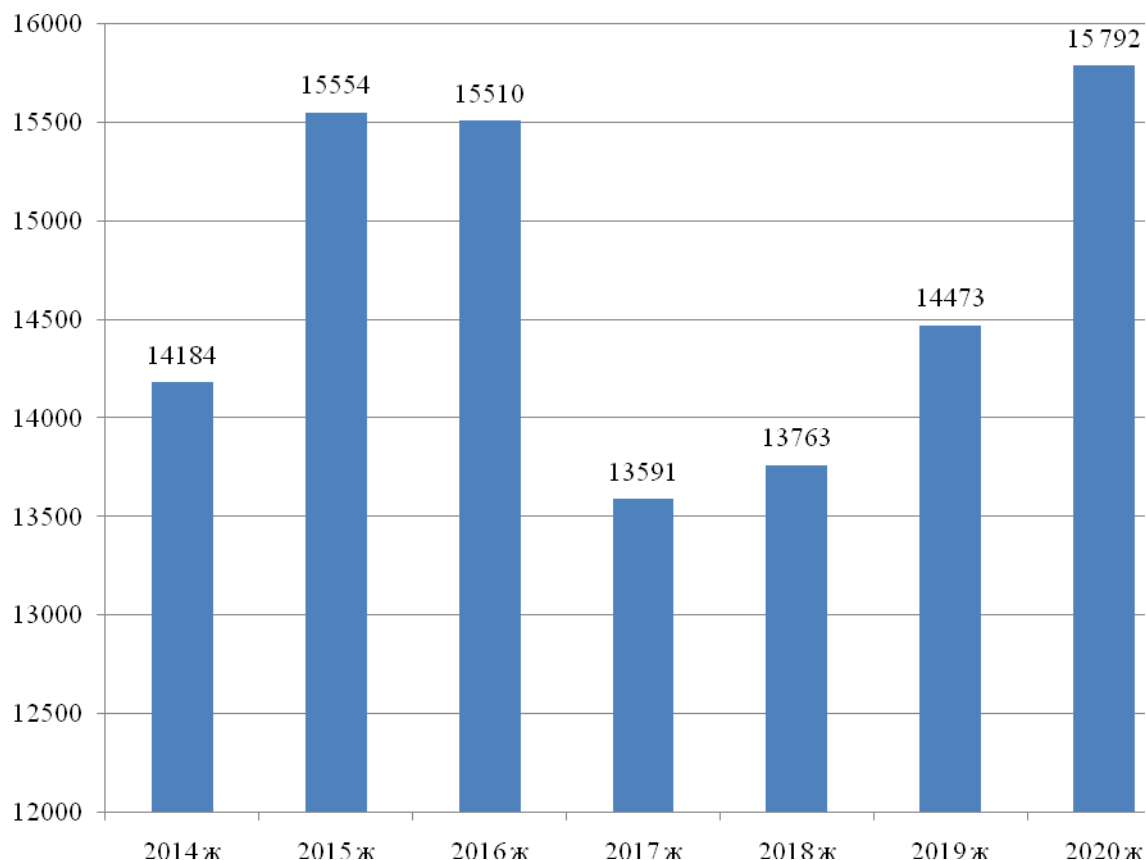
-7,1 млрд. теңге - "Нұрлы жер" МК

-86,3 млрд теңге – өзге қаражат

Бұл шаралар 7 жыл ішінде 115,4 мың ШОБ жобасын жалпы сомасы 4,9 трлн теңгеге қаржыландыруға мүмкіндік берді, оның ішінде 14,1 мың жобаны өңдеу саласында 2,0 трлн теңге сомаға қаржыландырды

Көп жылдар бойы Қазақстанның мемлекеттік саясатының басымдықтарында ұлттық экономиканың басты құрамдас бөліктерінің бірі ретінде шағын және орта бизнес секторын (ШОБ) дамыту мен қолдау жеке орын алады. Елде кәсіпкерлік тиімділігінің көптеген көрсеткіштері бар және олардың бірі оның экспортталатын тауарлар мен қызметтер көлеміне қосқан үлесі. Мемлекет кәсіпкерлерге түрлі бағдарламаларды жүзеге асыру

арқылы көмектесуге тырысатынына қарамастан, бұл көмек көптеген жағынан тиімді емес.



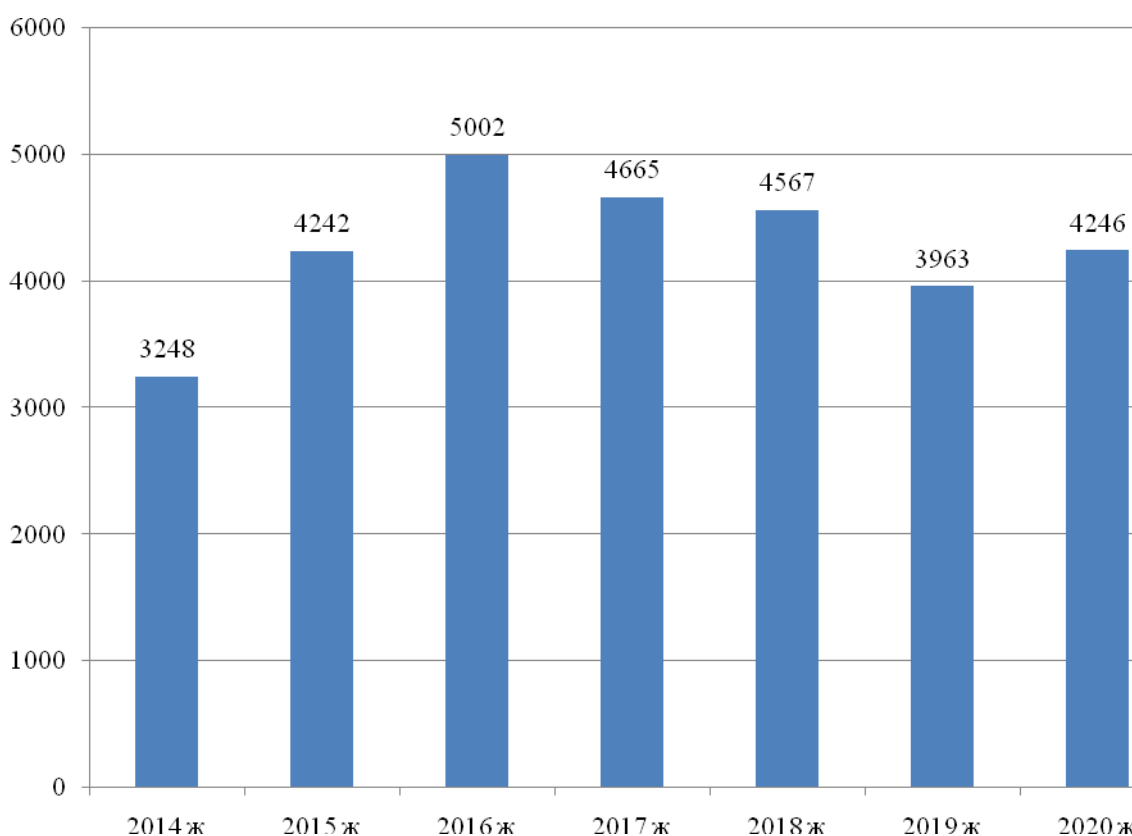
Сурет -3 Экономиканы несиелеу (млрд теңге)
Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.

2020 жылы Қазақстан экономикасын несиелеу 7,5%-ға 15,7 трлн теңгеге дейін, ал шағын және орта бизнеске кредиттер 1,8% - ға 4,3 трлн теңгеге дейін өсті. «Ағымдағы жылы экономиканы қалпына келтіру аясында банктік несиелендірудің өсуі байқалады».

Сондайақ, 2021 жылдың I жартыжылдығында экономиканың зардап шеккен секторларында пайыздық мөлшерлемелерді жылдық 6% - ға дейін субсидиялау аясында 4 мың ШОБ субъектілеріне 21,2 млрд теңге сомасында көмек көрсетілді. Сонымен қатар, 2021 жылдың басынан бастап Қазақстанда 114 кәсіпорын жалпы сомасы 4 млрд теңгеге қарыздар бойынша мерзімі өткен берешектерін қайта құрылымдады.

Бұл шаралар кешенді түрде көптеген ШОБ субъектілеріне борыштық жүктеме деңгейін қолайлы деңгейге дейін төмендетуге, босаған қаражатты ағымдағы жұмыс үшін пайдалануға, сол арқылы қалыпты қызметке оралуға мүмкіндік берді.

Сондай-ақ, 2021 жылы Республика Президентінің тапсырмасы бойынша 2021 жылғы 1 сәуір мен 30 маусым аралығындағы кезеңде қарыздар бойынша төлемдерді кейінге қалдыру туралы бұйрық шығарды. 2021 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша екінші деңгейдегі банктерге 592 қарыз алушы-ШОБ субъектілерінен қарыздар бойынша төлемдерді кейінге қалдыруға өтінімдер келіп түсті, оның ішінде 547 кәсіпорын жалпы сомасы 9,3 млрд теңгені кейінге қалдыруды мақұлдады. Микроқаржы ұйымдарына 129 ШОБ субъектісін кейінге қалдыруға өтінім берді, оның ішінде 95 кәсіпорынға 102,1 млн теңге сомасында кейінге қалдыру ұсынылды.



Сурет -4 ШОБ несиелері (млрд теңге)

Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.

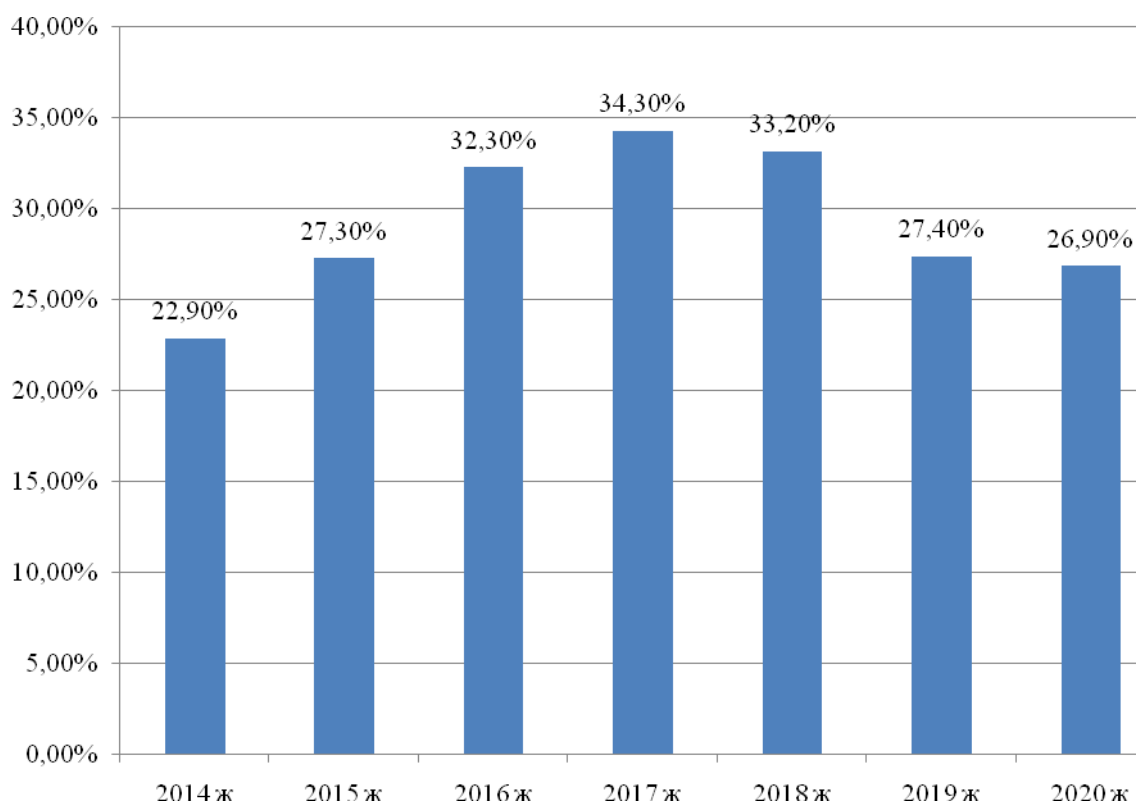
2020 жылы Қазақстан экономикасын несиелеу 7,5%-ға 15,7 трлн теңгеге дейін, ал шағын және орта бизнеске кредиттер 1,8% - ға 4,3 трлн теңгеге дейін өсті. «Ағымдағы жылы экономиканы қалпына келтіру аясында банктік несиелендірудің өсуі байқалады».

ШОБ секторы өсуінің базалық ресурсы кредиттер болып табылады. Нақ сондықтан да мемлекеттік бағдарламалар аясында ШОБ-тың кредиттерге қол жеткізуін кеңейтуге басты назар аударылды.

– ШОБ сегментін кредиттеудің өсуін қамтамасыз етті-7 жыл ішінде ШОБ кредиттер портфелі 4,2 трлн теңге деңгейіне дейін 1,0 трлн теңгеге

өсті, портфельдегі ШОБ үлесі 4,0 пайыздық тармаққа, 26,9% деңгейіне дейін өсті. Бұл ретте 2018 жылдан бастап ЕДБ кредиттерінің жалпы портфельіндегі ШОБ үлесінің төмендеуі байқалады, бұл халыққа да, бизнеске де тұтынушылық кредит беру үлесінің ұлғаюына байланысты.

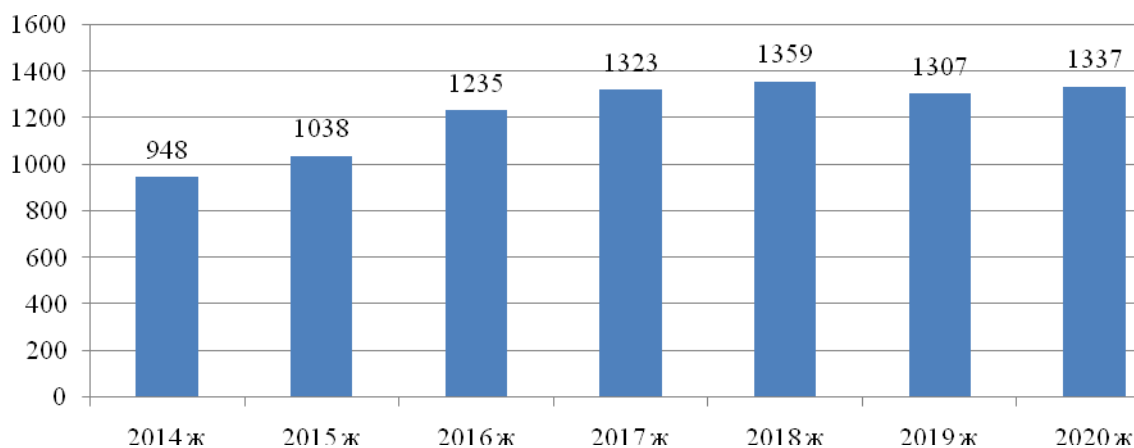
Мемлекетіміз неғұрлым экономикасы дамыған болса, шағын бизнес оның экономикасының қозғаушы күшіне айналады. Шағын кәсіпорындардың мықты тұрақты сегменті өңірлердің экономикалық базасын нығайтуға ықпал етеді, бәсекелестікті дамыту үшін қолайлы орта жасайды, халықтың едәуір бөлігінің жұмыспен қамтылуын және өндірістің өсуін қамтамасыз етеді, тұтастай алғанда барлық экономикалық процестерге пайдалы әсер етеді, бұл әсіресе дағдарыстық және дағдарыстан кейінгі сәттерде маңызды. Қазақстандағы ШОБ-тың нашар дамуының негізгі және маңызды себептерінің бірі қаржыландыру деңгейінің төмендігі және банктік қарыздардың қол жетімсіздігі болып табылады. Мәселен, ағымдағы жылдың ақпан айына қарай шағын бизнестің кредиттік қоржыны 3,6 трлн теңгені құрады[64]. Алайда, егер ағымдағы және өткен жылдары секторда мемлекеттік қолдау бағдарламаларының есебінен өсім байқалса, бұрын шағын компанияларға кредит беру көлемі жылдан жылға қысқарған болатын.



Сурет -5 ШОБ несиелері үлес салмағы

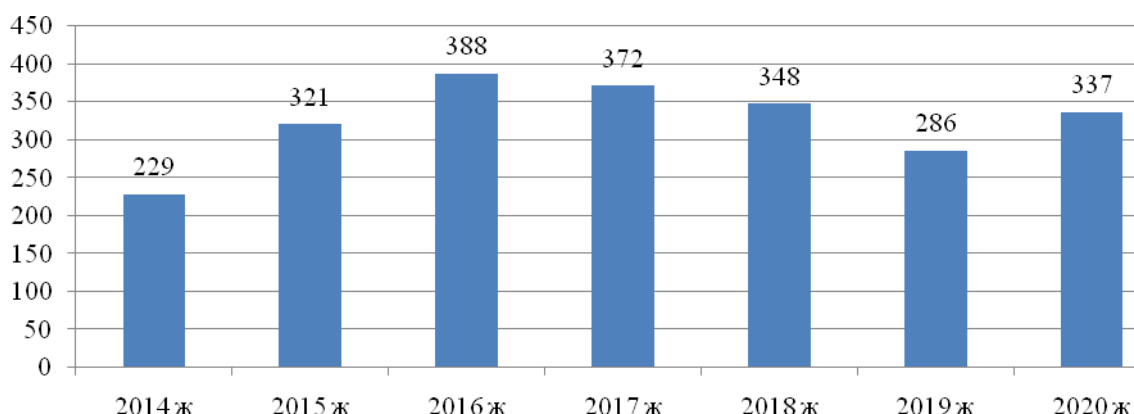
Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.

2014-2020 жылдары ШОБ кредиттері бойынша Екінші деңгейдегі банктер портфелінің өзгеру серпіні мөлшерлемелерді субсидиялау, кредиттерге кепілдік беру және ШОБ-ты одан әрі қаржыландыру үшін қаражатты шартты орналастыру сияқты мемлекеттік қолдау құралдары өз міндеттерін орындағанын, атап айтқанда:



Сурет -6 Өңдеу өнеркәсібі несиелері (млрд теңге)
Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.

Басым секторларды, атап айтқанда, өңдеуші өнеркәсіпті – ел экономикасын әртараптандырудағы негізгі секторды кредиттеудің өсуіне ықпал етті 7 жыл ішінде өңдеуші өнеркәсіптің шағын бизнесіне кредиттер портфелі 337 млрд теңге деңгейіне дейін 108 млрд теңгеге өсті, өнеркәсіптің үлесі 25,2% деңгейіне дейін өсті. Басым жобаларға несие беру тетігі шеңберінде өңдеуші өнеркәсіпте және агроөнеркәсіптік кешен саласында жұмыс істейтін кәсіпкерлер қаржыландыруға қол жеткізе алады. Бұл Қазақстанда қарапайым заттар деп аталатын өндірісті дамытуға бағытталған жаңа мемлекеттік бағдарлама және басым жобалар тізбесінен тауарлар/қызметтер өндіру міндетті шарт болып табылады. Кәсіпкердің мемлекеттің субсидиялары есебінен жеңілдікті мөлшерлеме алуға мүмкіндігі бар. Несиелер инвестицияларға және айналым қаражатын толықтыруға беріледі.

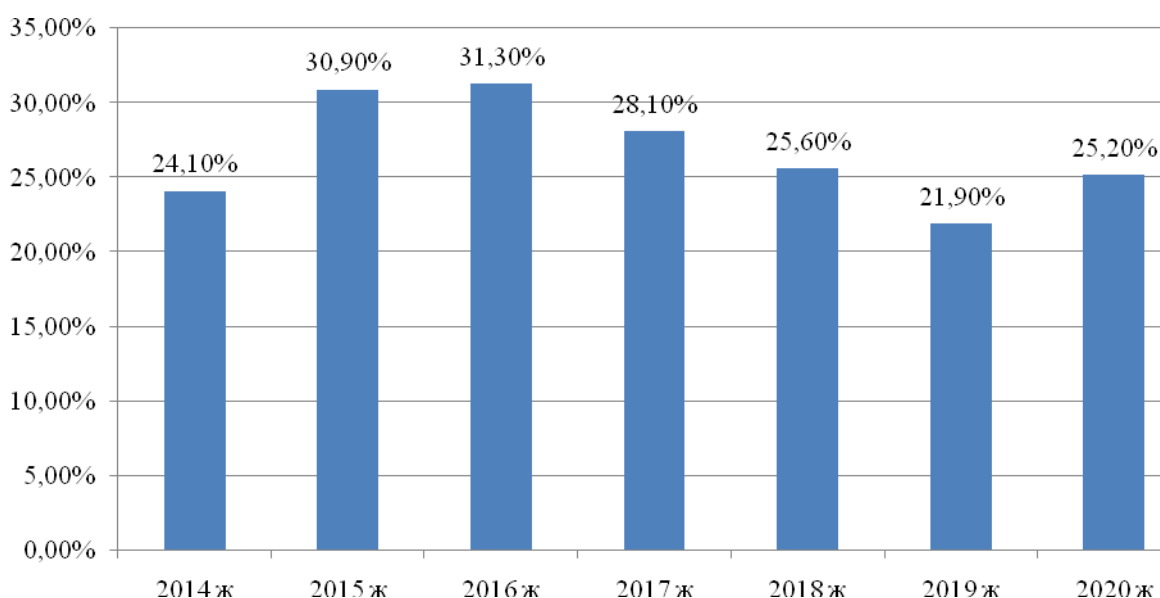


Сурет -7 Шағын бизнеске кредиттер (млрд теңге)

Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.

Қазақстандағы шағын және орта бизнес жылдық 6% - бен несиелендіріледі. Ол үшін «Бизнестің жол картасы-2025» мемлекеттік бағдарламасын қатысушы болып табылу қажет.

Қаржыландыру субсидиялау есебінен 6% - дан аспайтын мөлшерлеме бойынша қолжетімді болады. Бүгінгі таңда мұндай несиелер бойынша мөлшерлемелер жоғары. Жаңа бағыт 6% мөлшерлемемен несие алуға мүмкіндік берді. Несиелер айналым қаражатын толықтыруға бес миллион теңгеге дейін және өндірістік қажеттіліктерге 20 миллион теңгеге дейін беріледі. «Даму» Қоры қарыздың негізгі борышының 85% - на дейін кепілдендіруді қамтамасыз етеді, ал микро және шағын бизнес жобаларын қарау келісу рәсімдерін жеңілдету арқылы жеделдетіледі.



Сурет - 8 Шағын бизнеске несиелер үлес салмағы

Ескертпе – [64] көзі негізінде автормен құрастырылған.

2020 жылы ШОБ субъектілерін кредиттеу осы секторда оң да, теріс те трендтерді қалыптастыра отырып, мемлекеттік шектеулермен өсті – Kursiv Research ресми статистиканы талдай отырып, осындай қорытындыға келді.

Мемлекет саланың терең дағдарысқа ұшырамауы үшін шағын және орта бизнесті несиелеуді белсенді түрде ынталандырады. ҚР Ұлттық Банкі мен ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері көрсеткендей, арзан несиелемен жақсы нәтижеберді – ШОБ өнімдерін шығару, жұмыс істеп тұрған кәсіпорындар санының және сегментте жұмыспен қамтылғандар санының өсуі сияқты көрсеткіштер аздап қысқарды.

Бірақ арзан несиелік ақша үлкен көлемде экономикалық журналистикада "зомби" деп аталатын кәсіпорындар мәселесін тағы бір рет кейінге қалдырды – арзан несиелер (көбінесе теріс пайыздық мөлшерлеме есебінен), ресурстар мен нарықтық үлесті тартып, сау компаниялардың дамуына кедергі келтіретін компаниялар.

Іске мемлекеттік қолдау

2000-шы жылдардың басынан бергі ең терең экономикалық құлдырауға (ҚР ЖІӨ 2,6%-ға қысқарды) қарамастан, 2020 жылы коммерциялық банктердің несиелеу қоржынындағы ШОБ қарыздары 7,1% - ға ұлғайып, 4,3 трлн теңгені құрады. 2019 жылғы пандемияға дейінгі жылдың қорытындысы бойынша ШОБ несиелендірудің 13 пайыздық төмендеуін ескере отырып, нәтиже әсерлі. Портфельдің өсуімен бір мезгілде мерзімі өткен берешек деңгейінің төмендеуі болды (NLP 90+): ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша бір жыл ішінде ол 14,6-дан 11,9% - ға дейін қысқарды.

Микроқаржы ұйымдарынан (МҚҰ) алынатын қарыздар қаржыландырудың балама көзі болып табылады. 2020 жылы заңды тұлғаларға микрокредиттер 52,1% - ға артып, 8,9 млрд теңгені құрады. Осыған орай, негізгі борыш пен сыйақы бойынша 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар микрокредиттердің үлесі 4-тен 7,9% - ға дейін өсті.

Шағын және орта бизнесті несиелендіруді мемлекет индустрияландыру басталғаннан бері белсенді түрде ынталандыруда: «Бизнестің жол картасы» (БЖК), «қарапайым заттар экономикасы», «Нұрлы жол» және «еңбек» сияқты бағдарламалар іске қосылды.

COVID-19 пандемиясының басталуымен мемлекеттік қолдау күшейе түсті. Елде төтенше жағдай енгізілгеннен кейін бес күн өткен соң ҚР Ұлттық Банкі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін жеңілдікпен несиелеу бағдарламасын бекітті, оған сәйкес реттеуші Қазақстанның тұрақтылық қорын (ҚКҚ) 600 млрд теңгеге капиталдандырды. ҚКҚ өз кезегінде қазақстандық коммерциялық банктерге 5% мөлшерлеме бойынша шартты салымды орналастырды.

Нәтижесінде ЕДБ ТЖ-да шектеу шараларынан зардап шеккен ШОБ субъектілеріне айналымды қаржыландыру үшін жеңілдетілген қысқа

мерзімді кредит (12 айға дейін, 8%) бере бастады. 2020 жылдың қазан айының соңында бағдарламаның бюджеті 800 млрд теңгеге дейін жеткізіліп, оған ірі бизнес енгізілді, сәйкесінше құжат жаңа атауға ие болды – кәсіпкерлік субъектілерін жеңілдікпен несиелендіру бағдарламасы.

БЖК-2025 бағдарламасының коронакризисіне дейінгі қолданыстағы бюджеті өткен жылдың жазында 1,4 есеге, 87,9 млрд теңгеден 127 млрд теңгеге дейін ұлғайтылды. Жаңа (үшінші) редакцияның назарында шағын бизнес субъектілері, оның ішінде микрокәсіпкерлік болды. Сондықтан мемлекеттік қолдау пакеті (Мемлекеттік кепілдік және мөлшерлемені субсидиялау) МҚҰ арқылы да ұсыныла бастады.

Үкіметтің сегмент аса ауыр дағдарысқа түспеуі үшін коронакризиске ШОБ-ты кредиттеуді (жұмыспен қамтылған халықтың 40% - ы секторында) күшейте ынталандыру жөніндегі тактикасы өзін-өзі ақтады. Бірақ дағдарыс құбылыстарымен бірге шағын және орта бизнесті несиелендіруді ынталандыру 2020 жылы бірнеше микротрендті құрады.

Бірінші микротренд және ол оң: шағын кәсіпорындарда төмен мөлшерлемелердің есебінен банктік қарыз бойынша сыйақы шығыстарының үлесі қысқарды (2019 жылдың бірінші тоқсанындағы 2,1%-дан өткен жылдың төртінші тоқсанында 1,7% - ға дейін).

Орташа компаниялар үшін екі жағымсыз микротренд тіркелді: банктер алдындағы берешектің төмендеуі аясында (-1,4%) мерзімін өткізіп алу үлесі өсті (+4,7%). Бұл үрдіс 2020 жылы шығындардың өсуімен (1,6 есе) және шығын алған орта компаниялар санының төмендеуімен түсіндіріледі. Мұндай бөлу жекелеген компаниялар үшін, атап айтқанда, құрылыс және өңдеу өнеркәсібі саласындағы қаржылық жағдай айтарлықтай нашарлағанын көрсетеді.

Басқаша айтқанда, ШОБ несиелеу белсенді ынталандыру сегменттің қаржылық проблемаларын үш-төрт жылға кейінге қалдырды (қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалардың уақытша шегі). Егер ШОБ экспортты қоса алғанда, жаңа нарықтарды таппаса, жаңа өнімді игермесе, мемлекет мемлекеттік қолдауды ұзартуға мәжбүр болады.

Жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мәселелеріндегі үкімет саясатындағы өзгерістер үрдістерін талдай отырып, бүгінгі күні Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін жағдайлар жылдан жылға неғұрлым қолайлы болып, мақсатқа ұмтылған, бастамашыл, оның азаматтарының жоғары зияткерлік-кәсіби әлеуетіне ие ғана емес, өз мүмкіндіктерін іске асыруға ықпал ететін болады деп сеніммен айтуға болады. Кәсіпкерлік саласындағы жеке бастаманы қолдаудың мақсатты мемлекеттік саясатымен қатар, соңғы уақытта жеке бизнестің оны жүргізуге қолайлы жағдай жасау жөніндегі күш-жігерін үйлестіру және шоғырландыру мақсатында құрылған қоғамдық үкіметтік емес ұйымдарды

кәсіпкерлік қызметпен айналысуға халқымыздың белсенді бөлігін ынталандырудағы маңызды рөлді атап өткен жөн.

2.3 Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қаржылық қолдаудың тиімділігін бағалау

Қазіргі таңда әлеуметтік-экономикалық дамудың айқындаушы факторлары: елдің адами әлеуетінің даму деңгейі, институционалдық саланың сапасы, өмір сүру сапасын арттыру серпіні, сондай-ақ тез өзгертін әлеуметтік ортада адамның мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға ықпал ететін жағдайлар жасау болып табылады. Қазіргі әлемде байқалған экономикалық байланыстардың объективті көбеюі және әлеуметтік-экономикалық қатынастардың күрделенуі, жаңа ақпараттық технологиялардың дамуымен қатар, әлеуметтік-экономикалық қатынастар саласындағы басқару жүйесін мақсатты түрде жетілдіру қажеттілігін анықтайды[65].

Қазіргі заманғы әлеуметтік бағдарланған мемлекетте қоғам мен адам әлеуетінің даму деңгейінің көрсеткіштер жүйесі әлеуметтік-экономикалық даму бойынша шешімдер қабылдау кезінде базалық жүйелердің бірі ретінде әрекет етуі тиіс. Осыған байланысты әр адамның шығармашылық әлеуетін дамытуға қолайлы орта қалыптастыру, тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға ықпал ететін жағдайлар жасау қажеттілігі туындайды.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, шағын және орта бизнес нарықтық экономиканың маңызды элементі бола отырып, көбінесе экономикалық өсу қарқынын, өндіріс тиімділігін арттыру жағдайларын, жалпы ұлттық өнімнің сапасы мен құрылымын, жұмыспен қамту деңгейін, мемлекеттің әлеуметтік саясатын анықтайды және сол арқылы ұлттық бәсекелестік артықшылықтардың күшеюіне әсер етеді .

Шағын және орта бизнесті экономиканың құрылымдық элементтерінің бірі ретінде қарастыруға болады. Ірі кәсіпорындар оның өзегі болып табылғанымен, экономиканың тұрақты негізін құрайды, икемді және жаңа өндірістер мен нарықтарды игеруге, ғылыми-техникалық жетістіктерді дамытуға бейім шағын кәсіпорындар "инновациялық" бастама ретінде жұмыс істейді. Олар жаңа инновациялық тауарлар мен технологияларды енгізуге және таратуға ықпал етеді.

Тез өзгертін сұраныс пен жедел ғылыми-техникалық прогреске байланысты нарықтық экономика үшін шағын бизнес қажет. Олар экономиканың құбылмалылығына икемді реакцияға ие, олар туындаған қажеттіліктерді анықтай алады және оларға дереу жауап бере алады, өз ресурстары мен мүмкіндіктерін ірі сектордағы кәсіпорындарға қарағанда тезірек жұмылдырады. Бұл артықшылықтар кең өндірістік бағдарламамен байланысты емес, сансыз қызметкерлермен және оны бақылаумен

ауыртпалық түсірмейтін, соншалықты үлкен қаржылық міндеттемелермен ауыртпалық түсірмейтін шағын кәсіпорындардың ерекшеліктерінен туындайды[66].

Қазақстанда, бүкіл әлемдегі сияқты, ШОБ-ты мемлекеттік қолдау «Бизнестің жол картасы 2020» бизнесті қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасы сияқты мемлекеттік бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады. Шағын және орта бизнесті қолдау бағдарламаларының негізгі ерекшелігі оларды бағалаудың қиындығын тудырады, бұл әлеуметтік және экономикалық компоненттердің өзара араласуымен байланысты. Осыған байланысты классикалық құралдарды қолдана отырып талдау жасау қиынға соғады. Мысалы, мектептер мен жоғары оқу орындарында кәсіпкерлікті дәріптеу жөніндегі бағдарламалардың тиімділігін есептеу іс жүзінде мүмкін емес.

Бағдарламаларды бағалауды дамытуда келесі үрдістер қалыптасты:

- оқу құралы бағалау жүргізудің стандарттары мен қағидаттарын әзірлейді және пайдаланады (оның ішінде ұлттық және мәдени ерекшеліктерді ескере отырып);

- мониторинг және бағалау жүйелері бағдарламалар мен жобаларға әзірлеу сатысында енгізіледі;

- қатысуымен бағалау әдіснамасы, атап айтқанда, ауылдық жерлердегі бағдарламаларды және жергілікті қоғамдастықтарды дамыту бағдарламаларын бағалау кезінде белсенді дамуда және кеңінен пайдаланылуда.

Жалпы жағдайда бағалау мәні бағдарламаның жекелеген түйінді параметрлері болып табылады. Мұндай параметрлер бола алады:

- а) бағдарламаның нәтижелілігі;

- б) бағдарламаны іске асыру тетігінің тиімділігі;

- в) бағдарламаның аумақты дамытуға көрсететін әлеуметтік-экономикалық әсері;

- г) бағдарламаның қоғам мүдделеріне сәйкестігі.

Жалпы қабылданған тәсілдерге сәйкес, тиімділік көрсеткіштері қазіргі ғылыми әдебиеттерде қолданылатын бірқатар талаптарға сәйкес келуі керек:

- өлшемділігі көрсеткіші қалатын өлшеу да өзгеріссіз бірлікте;

- дәлелділік-индикатор бағалау қажет нәрсені барынша толық көрсетеді;

- мәнсіздік индикатор нақты, жалпы қабылданған анықтамаға және өлшем бірліктеріне ие;

- тұрақты - бағалау барысында көрсеткіш бойынша деректердің уақытша (динамикалық) қималары қолжетімді;

- қол жетімділік-көрсеткішті есептеу үшін қажетті деректер дәстүрлі ақпарат көздерінде қол жетімді;

- қол жетімділік-көрсеткіштің белгіленген мақсатты мәніне қолда бар ресурстарды пайдалану арқылы қол жеткізуге болады;
- белгілі бір есептік кезеңге қосылу;
- ерекшелігі мен нақтылығы-индикатор белгілі бір ұйымға немесе бағдарламаға қатысты.

Мемлекеттік бағдарламалар саласындағы бағалау қызметінің ерекшелігіне байланысты бағалау мақсаттарының типологиясын екі негіз бойынша – бағаланатын бағдарламаны іске асыру сатысы бойынша және бағалау параметрі бойынша ұсынған жөн.

1. Бағалау түрлерін оны жүргізу сатысына қарай жіктеу:

- алдын ала бағалау-бағдарламаны іске асыру басталғанға дейін бағалау, бағдарлама жобасының сапасын талдау, әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысынан бағдарламаны іске асырудың орындылығын бағалау;
- аралық тармақ – көрсеткіштің нақты мәндерінің жоспарлы мәндерден сыни ауытқулары пайда болған кезде бағдарламаны түзету үшін бағдарламаны іске асыру сатысында бағалау;
- қорытынды бағалау – бағдарламаны іске асыруды аяқтау сатысында бағалау, бағдарламаның нәтижелілігі мен тиімділігін сараптау, нысаналы бағыттардан ауытқу себептерін талдау және барабар басқарушылық шешімдер қабылдау.

2. Бағалау мақсатына (бағалау параметрлеріне) байланысты бағалау түрлерін жіктеу:

- бағалау-бағдарламаны іске асыру қажеттілігіне алып келген әлеуметтік-экономикалық жағдайларды бағалау;
- іске асыру процесін бағалау – бағдарламаны дайындау сапасын талдау (әзірлеушілердің құрамы мен құзыреттілігі, әдістемелік материалдарды талдау,
- бағдарламаны орындау барысында қол жеткізілген нәтижелерді сараптау, алынған нәтижелерді жоспарланған нәтижелермен салыстыру;

Шетелде ШОБ қолдау бағдарламаларының тиімділігін бағалау тәжірибесін қорыту ШОБ жағдайын сипаттайтын көптеген көрсеткіштердің бар екенін анықтады. Көптеген елдерде жақын құралдар қолданылады.

Біздің ойымызша, Қазақстанда қаржылық, консультациялық, құқықтық және инфрақұрылымдық қолдау нысандары көрсеткіштерінің сәйкессіздігіне байланысты ШОБ мемлекеттік қолдаудың барлық түрлеріне бағалаудың жалпы жүйесін қолдану мүмкін емес. Өйткені, Статистика әрқашан істің шынайы жағдайын нақты сипаттай бермейді.

Сонымен қатар, мемлекеттік бағдарламаларды бағалау ШОБ субъектілері, мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі басқарушылар, сондай-ақ өздерінің алуан түрлі міндеттерін шешетін зерттеушілер болуы мүмкін екенін ескеру қажет. Өз кезегінде әрбір бағалау субъектісі өз мақсаттарын көздейді. ШОБ өкілдері

бағдарламаны тек өздерінің тар мақсаттарында бағалауға тырысады (қаржының қолжетімділігі, кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төмендету, ШОБ оқытудан өту мүмкіндігін ұлғайту және т.б.). Мемлекеттік қызметшілер бағалау нәтижелерін бағдарламаны іске асыруға жауапты лауазымды адамдарды жазалау немесе көтермелеу жөнінде шешімдер қабылдау үшін пайдаланады[67].

Осы зерттеу шеңберінде біз «Бизнестің жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасының, атап айтқанда, 2010-2015 жылдар аралығында іске асырылған оның бірінші кезеңінің мысалында ШОБ-ты қолдаудың мемлекеттік бағдарламасының тиімділігін бағалау әдістемесін ұсынамыз. Ол үшін әлеуметтік үйлестіру (Public Governance) тұжырымдамасы қолданылды, ол келесі принциптерді ұсынады: ашықтық (transparency), күрделілік (participatory), есеп берушілік (есеп беру), тиімділік (тиімділік), консенсусқа қол жеткізу (consensus oriented), бейтараптық (жауапкершілік), жауапкершілік (жауап беру), және заңның үстемдігі (заңның үстемдігі). Әдістемеде кез келген мәселелерді шешу кезінде мүдделі топтардың (мемлекеттің, Бизнестің, халықтың, азаматтық қоғам ұйымдарының) тартылуын бағалау басты орын алады. Мемлекеттік бағдарламаны бағалау процесін мемлекеттік бағдарламаны (мақсаттар, міндеттер, нысаналы индикаторлар және т.б.) қалыптастыру кезінен бастаған жөн. Тиімділікті бағалаудың мақсаты-осы кезеңде жасалған ескертулер мен ұсыныстарды ескере отырып, болашақ бағдарламалардың тиімділігін арттыру үшін сабақ алу.

Әдістемеде негізгі ұғымдар «бағалау», «тиімділік» және «тиімділік» болып табылады. Бағдарламалар мен саясаттарды бағалау институты сарапшыларының «бағалауын» түсіндіруге жүгінейік. Бағалау-мемлекеттік бағдарламалардың, салалық саясаттардың, реттеуші әсерді бағалаудың, сондай-ақ даму бағдарламаларының, коммерциялық емес сипаттағы жобалардың тікелей әсерлерін, нәтижелілігін және ұзақ мерзімді салдарын өлшеуге арналған Талдамалық құрал немесе рәсім.

Экономикалық тиімділік қоғамның максималды пайдасын алу үшін шектеулі ресурстарды пайдалану процесінің тиімділігі ретінде анықталады. Мұнда тиімділік өндірілген экономикалық тауарлар көлемінің және осы тауарларды алуға жұмсалған ресурстар санының арақатынасын сипаттайтын ұғым ретінде түсіндіріледі.

Нәтижесінде ШОБ-ты қолдаудың тиімділігін ықтимал жолдардың бірі ретінде бағдарламалық іс-шараларды іске асырудан оған қол жеткізу үшін қажетті бюджеттік шығындарға экономикалық және әлеуметтік әсердің қатынасы ретінде айқындауға болады. Бұл жағдайда ШОБ мемлекеттік қолдаудың тиімділігін бағалау – бұл қолдау бағдарламаларын іске асыру түріндегі мемлекеттік әсерді өлшеу рәсімі.

Біздің ойымызша, Қазақстандағы ШОБ-ты қолдаудың «Бизнестің жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасының бірінші кезеңін бағалау әдістемесі мынадай кезеңдерден тұруы тиіс[68].

№ 1 кезең. Мемлекеттік бағдарламаны (МБ) қалыптастыру процесін талдау, яғни мақсаттары, міндеттері, іске асыру мерзімі, нысаналы индикаторлары, қаржыландыру көздері мен көлемдері. Бұл кезеңде тиімділіктің маңызды шарты Қазақстанның ШОБ секторының барлық стейкхолдерлерін тарту және олардың мүдделерін толыққанды есепке алу болып табылады. Бұл ретте жобалық менеджмент қағидаттарын ұстану қажет, яғни егер стейкхолдерлердің ең болмағанда біреуі қалыптастырылатын Ережемен келіспесе, онда ереже әрбір стейкхолдерді қанағаттандыратын тұжырымдамаға дейін өзгертілгенге дейін қабылданбайды.

№ 2 кезең. МБ-ны іске асыру процесін, оның ішінде уәкілетті мемлекеттік органдардың, ШОБ дамыту институттарының, коммерциялық ұйымдардың (банктер, МҚҰ және т.б.), қоғамдық ұйымдардың және т. б. қатысуы тұрғысынан талдау, ШОБ-ты қолдаудың белгілі бір құралдарын (қаржылық, инфрақұрылымдық, оқыту бағдарламалары, құқықтық және т. б.) пайдалану. Бөлінген ақша қаражатының көлемі, ақша қаражатын бөлу мерзімдері.

№ 3 кезең. Біз келесі қадамдардан тұратын МБ іске асыру нәтижелерінің тиімділігін бағалауға тікелей көшеміз:

1) мемлекеттік қолдау тиімділігінің қажетті шарты оның нәтижелілігі болып табылады. Сондықтан алдымен жоспарланған нәтижелерге қол жеткізілгенін анықтаймыз. Егер нәтижелерге қол жеткізілсе, онда тиімділік бар. Біз келесі қадамға көшеміз;

2) жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу кезінде қойылған нәтижелерге қол жеткізу үшін жұмсалған ресурстарды (негізінен қаржылық) бағалауға көшеміз. Мұнда үш жағдай болуы мүмкін: А) ақша қаражатын үнемдеу бар; б) мемлекеттік қолдау көрсетуге бағытталған ақша қаражаты толық игерілді; в) жоспарланған нәтижелерді асыра орындау болмаған кезде ақша қаражатының артық жұмсалуды тіркелді. А) және б) жағдайларда орындау кезеңінде бағдарламаны тиімді деп атауға болады. В) жағдайы тиімділіктің болмау себептерін неғұрлым егжей-тегжейлі қарауды және талдауды талап етеді. Мұнда бірнеше нұсқа бар. Бірінші нұсқа: жоспарлау кезеңінде қате жіберілді, яғни жоспарланған нәтижелер бастапқыда бөлінген ақшамен қол жетімді болмады немесе кез-келген жағдайда мүмкін болмады. Екінші нұсқа: орындаушылық тәртіп бөлінген қаражат кезінде қойылған нәтижелердің орындалуын жүзеге асыруға мүмкіндік бермеді. Үшінші нұсқа: күтпеген жағдайлардың туындауымен байланысты (соғыс, экологиялық апат, жер сілкінісі және т.б.). Төртінші нұсқа белгіленген нәтижелерге қол жеткізудің экономикалық орынсыздығымен байланысты (себептері бағдарламаны

қалыптастыру кезінде дұрыс емес жоспарлау немесе экономикалық жағдайлардың өзгеруі болуы мүмкін);

3) бағдарламаның тиімсіздігінің себептерін егжей-тегжейлі талдау үшін бағдарлама реципиенттеріне (ШОБ субъектілеріне) сауалнама жүргізу және сараптамалық пікірді анықтау түрінде зерттеулер (субъективті бағалау) жүргізу орынды. Ұтымсыз жоспарлау перспективада ағымдағы және ықтимал экономикалық жағдайды (қаржы ресурстарына сұраныс, оқытуға сұраныс, ШОБ даму әлеуеті, экономикалық дағдарыс және т.б.) талдаудың болмауымен байланысты болуы мүмкін. Экономикалық жағдайлардың өзгеруі, өз кезегінде, ШОБ субъектілерін, мысалы, сатудың болмауына байланысты жоспарланған 100 бірлік өнімнің орнына тек 50 бірлік шығаруға мәжбүр етуі мүмкін, бірақ бұл жағдай қолданыстағы экономикалық жағдайлармен, яғни сатудың болмауымен толық негізделген болса да, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізуге болмайды[69].

ШОБ қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының тиімділігін бағалау басынан бастап, яғни бағдарламаның мақсаттары мен индикаторларын қалыптастыру, сондай-ақ бағалау процесін қаржыландыру көзін таңдау арқылы жүргізілуі тиіс, бұл ретте ШОБ секторының барлық стейкхолдерлері тартылуы тиіс. Кез келген сатыда стейкхолдерлердің кем дегенде біреуінің болмауы бағдарламаның тиімсіздігіне әкеп соғады. Бағалауды қаржыландыру процесіне Тәуелсіздік беру маңызды болып табылады. Қаржыландыру көзі таңдау процесіне қатысатын барлық мүдделі тараптарды қанағаттандыруы керек. Сонымен қатар, бағалау ұйымдарының ақша бөлушіге тәуелділігін болдырмайтын бағалау ұйымдарын таңдау тетігін әзірлеу қажет. ШОБ секторының барлық стейкхолдерлерінің МБ қалыптастыру, іске асыру және бағалау шешімдерін қабылдау процесіне тең қатысуы жағдайында ШОБ қолдаудың МБ жоғары тиімділігіне қол жеткізуге болады[70].

Осылайша, 1-бөлімде келтірілген ақпарат негізінде ШОБ елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында үлкен маңызға ие екенін атап өтуге болады, бірақ талдау көрсеткендей, мемлекеттік қолдаусыз оның қалыптасуы мен дамуы өте қиын. Бұдан басқа, ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне ШОБ-ты мемлекеттік қолдау субъектілері мен құралдары үлкен мән береді, олардың тиімді жұмыс істеуі институционалдық базаға байланысты. Шағын және орта бизнесті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары маңызды мәнге ие, олардың аясында шағын және орта бизнес пен қолдау субъектілері арасында өзара іс-қимыл жүзеге асырылады. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, осы бағдарламалардың тиімділігі мәселелеріне көп көңіл бөлінеді.

3 ОТАНДЫҚ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС ҚЫЗМЕТІН ҚОЛДАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

3.1 Шағын және орта бизнесті дамытудағы қаржылық қолдауды жетілдіру

ШОБ-ты қаржылай қолдау оны дамытудың аса маңызды аспектісі болып табылады. Жүргізілген зерттеулер несиелеудің жалпы көлеміндегі ШОБ субъектілеріне кредит беру үлесінің серпіні 2010-2020 жылдар кезеңінде өсіп қана қоймай, сонымен қатар төмендегенін анықтады. Мұның бір себебі - ШОБ үшін екінші деңгейдегі банктер (ЕДБ) беретін кредиттер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (ҚР ҰБ) деректері бойынша 18.07.2017 жылға базалық мөлшерлеме 10,5% - ды құрады. Базалық мөлшерлеме-бұл ҚР ҰБ коммерциялық банктерге қысқа мерзімді кредиттер беретін және коммерциялық банктерден депозиттерге ақшалай қаражатты қабылдайтын пайыздық мөлшерлеме. Ол ШОБ үшін кредиттер бойынша ставкаларды белгілеу кезінде негізгі рөл атқарады. Мәлімет үшін, 2017 жылдың соңына қарай инфляциялық күтулер бар болғаны 6,5% - ды құрайды[71].

ЕДБ тарапынан ШОБ үшін кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді талдау, мысалы, Forte Bank 15.09.2017 жылғы жағдай бойынша кредиттеу және кепілмен қамтамасыз ету мақсаттарына қарай ШОБ-қа 14% - дан 40% - ға дейін кредит беретінін көрсетті. Басқа ЕДБ орта есеппен ШОБ-қа осындай пайыздармен кредит береді. ЕДБ тарапынан ШОБ үшін кредиттер бойынша осындай жоғары сыйақы мөлшерлемелерінің түсіндірмесі берілген кредиттерді қайтармаудың жоғары тәуекелдері болып табылады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, осы саладағы жағдайды қалыпқа келтіру бойынша пәрменді шаралар қабылдау үшін, бірінші кезекте, қазіргі макроэкономикалық тұрақты жағдайларда, бюджеттің тұрақты профициті кезінде, кәсіпорындардың шоттарындағы қаражат қалдықтарының өсуі кезінде және т. б. сақталып отырған ШОБ үшін кредиттер бойынша айқын жоғары пайыздық мөлшерлемелердің себептерін сенімді түрде анықтауға тырысу қажет[72].

Жоғары несиелік мөлшерлемелердің себебі тұтастай Қазақстандық экономиканың да, атап айтқанда банк секторының да институционалдық ортасы сапасының төмендігі болып табылады. Меншік құқықтары мен келісім - шарттық құқықтарды сенімсіз қорғау, әкімшілік кедергілердің көптігі, шаруашылық қызметтің шамадан тыс реттелуі, мемлекеттің бақылау – қадағалау қызметінің агрессивтілігі және т.б. - осының барлығы кредиттерді қайтармаудың аталған тәуекелдерін арттырумен қатар, көбінесе жасырын немесе көлеңкелі сипаттағы өнімсіз транзакциялық шығындардың жалпы жоғары деңгейін негіздейді. Мұндай шығындарды

өтеу қажеттілігі ЕДБ институционалдық ортаның неғұрлым жоғары сапасы кезінде болуы мүмкін деңгейге қатысты несиелік ставкаларды көтеруге мәжбүр болуына алып келеді[73].

Мемлекеттің экономикаға араласуы екі есе болуы мүмкін:

1) мемлекет институттардың сапасын арттыра отырып, транзакциялық шығындарды төмендете алады, яғни «іргелі реформаларды» жүзеге асыра алады. Осындай ықпал ету стратегиясы шеңберінде, институционалдық қоршаған ортада тиімді институттар басым болады, идеалды жағдайда «ойын ережелерінің» ең аз қажетті жиынтығын құрайды, олардың кем дегенде біреуі болмаған кезде ресурстарды пайдалану тиімділігі төмендейді;

2) Мемлекет меншік құқығын бұлдыратып, артық (ережелердің айтылған ең аз қажетті «өзегіне» қатысты) реттеу мен әкімшілік кедергілерді енгізе отырып, институционалдық ортаның сапасын да нашарлатуы мүмкін.

Басқаша айтқанда, мемлекеттің институционалды орта жағдайына қосқан үлесі оң да, теріс те болуы мүмкін.

Екінші стратегияға сәйкес мемлекеттің әрекеттері ресурстарды пайдалану тиімділігін төмендетеді: оңтайлы таңдау міндетіне неғұрлым көп шектеулер енгізілсе, оңтайландырудың қол жеткізілген деңгейі соғұрлым нашар болады. Шектеулер мен пайдалылық (пайда, әл-ауқат) арасындағы осы өзара байланысты негізге ала отырып, экономиканы артық шектеулерден босату, барынша экономикалық еркіндікке қол жеткізу әл-ауқаттың өсуіне, экономиканың тиімділігін арттыруға (әсіресе ШОБ ортасында) бағытталған экономикалық саясаттың жоғары мақсаты болуға тиіс деген қорытынды жасауға болады[74].

Соңғы жылдары институционалдық ортаның сапасын бағалау үшін экономикалық еркіндік индексі (Economic Freedom of the World Index, EFW) жиі пайдаланылады. Бұл индекс институттардың даму дәрежесін көрсетеді және мемлекет енгізген шектеулер деңгейіне кері пропорционалды. Оның есептеулері 1980 жылдардың ортасында Фрэзер институтымен (Fraser Institute) басталды. Economic Freedom of the World 2016 Annual REPORT есебіне сәйкес Қазақстан экономикалық еркіндік деңгейі бойынша 159 елдің ішінде 52-орынды иеленеді. Рейтинг көрсеткіші бойынша - мемлекеттің экономикаға қатысуы, қазақстан – 42 орын, меншік құқығын қорғау – 48 орын, халықаралық сауда еркіндігі-128 орын, бизнес ортаны реттеу – 43 орын алады. Қазақстан осы рейтингте лайықты позицияда екенін атап өту қажет (мысалы, Ресей – 102/159, Қырғыз Республикасы – 70/159, Тәжікстан – 84/159, Түркия 90/159, Франция – 57/159). Бұл индекс институттардың банк секторының жұмысына әсерін анықтауда эмпирикалық зерттеулер жүргізуде кеңінен қолданылады.

Зерттеулер Дж.Барта, Дж. Каприо және Р. Левина шамамен елу елдің деректерінде: үкімет неғұрлым әлсіз болса, соғұрлым ол банктердің қызметіне қатаң шектеулер қояды, банк жүйесін реттеудің қатандығы банк дағдарысының ықтималдығын төмендетпейді; дегенмен, қаттылықтың жоғарылауы туралы гипотезаның нақты дәлелі алынған жоқ реттеу банк секторының жұмыс істеу тиімділігін төмендетеді[75].

Хоанг Лан Ха жүргізген эконометрикалық талдау сот жүйесінің тиімділік көрсеткіштері табыс пен инфляция деңгейі сияқты дәстүрлі айнымалылармен қатар статистикалық маңызды екенін көрсетті кредиттік нарықтың даму дәрежесін түсіндіретін теңдеулер. Келісімшарттарды неғұрлым сапалы сот арқылы қорғау қамтамасыз етілетін елдерде ауқымы жағынан үлкен банк секторы бар, онда ШОБ-қа берілетін кредиттердің үлесі жоғары.

Сот жүйесінің тиімділігінің несие шығындарына әсері Л.Левин мен Дж.Майнони. 106 ел бойынша біріктірілген деректерді және 32 ел бойынша жеке банктер деңгейінің деректерін қолдана отырып, олар инфляция деңгейі мен сот жүйесінің тиімділік деңгейі пайыздық маржаның негізгі детерминанттары екенін көрсетті. Басқаша айтқанда, келісімшарттардың құқықтық қорғалуын жақсартатын реформалар, сондай-ақ елдің макроэкономикалық тұрақтылығын жақсарту қаржылық делдалдықтың шығындарын азайту үшін бірдей қажет.

Зерттеулердің осы шеңберіне С.Линцтің жұмысын да жатқызуға болады. 264 ресейлік фирманың сауалнамасына сүйене отырып, ол өзінің меншік құқығын нашар қорғалған деп сипаттайтын фирмалар өздерінің кірістерінің едәуір аз бөлігін меншігі сенімді қорғалғанға қарағанда инвестицияларға бағыттайтындығын көрсетті. Сондай-ақ, несиеге қол жетімді фирмалар мұндай қол жетімділігі жоқ фирмаларға қарағанда пайданың көп бөлігін қайта инвестициялайды[76].

Ресей банктерінің шығындарына сектор ішілік әкімшілік кедергілердің әсерін тікелей экономикалық бағалау әрекетін Я. Галухина жүзеге асырды. Ол жүргізген талдау банк секторында әкімшілік кедергілердің болуы бір клиентке (заңды тұлғаға) қызмет көрсету құнын жылына орта есеппен 2,4-4 мың рубльге арттыратынын, ал әрбір транзакция 11-20 рубльге қымбаттайтынын көрсетті. Банктің шамасы бойынша орташа алғанда жиынтықта бұл шығындар активтер мөлшерінің шамамен 0,15-0,2% - ын құрайды. Бұл ретте мұндай шығыстардағы ең үлкен "салмақты" кіру кедергілерін (шығындар) емес, жұмыс істеу кедергілерін (Банктің кертартпа қызметімен байланысты, мысалы, банктерге оларға тән емес функцияларды бекітіп берумен, реттеушіге ақпараттың үлкен көлемін, оның ішінде ҚСХҚЕС бойынша есептілікті жинау және ұсыну жөніндегі талаптармен және т. б.) еңсеру шығындары алады филиалдар мен бөлімшелерді ашуға, оларды ашудың ұзақ рәсімі нәтижесінде алынбаған пайда және т.б.).

Бұдан басқа, ресейлік ғалымдар тобы жүргізген, институционалдық орта сапасының индикаторы ретінде EFW индексін және оның жекелеген компоненттерін пайдалана отырып, еларалық салыстыру әдісіне негізделген кредиттік мөлшерлеменің (қарыз капиталының бағасы ретінде) монетарлық және институционалдық факторлармен байланысын белгілеуге бағытталған кешенді зерттеулер осы көрсеткіштер арасында оң байланыстың бар екенін көрсетті[77].

Осы зерттеулер кредиттік мөлшерлеменің шамасы депозиттер бойынша мөлшерлемелерге байланысты екенін көрсетті, бірақ мемлекеттік үлеспен байланысты индекстердің белгілі бір әсері бар (тиісінше 14 және 16% маңыздылық деңгейімен) сектор және меншік құқығын қорғау деңгейі: индекстердің мәні неғұрлым" жақсы " болса, несие мөлшерлемесі соғұрлым төмен болады.

Алынған нәтижелер «жоғары» несие мөлшерлемесі стандартты факторлармен ғана емес, сонымен қатар институционалдық ортаның төмен сапасымен де түсіндіріледі. Бұл соңғы жылдары макроэкономикалық ахуал айтарлықтай қолайлы болған Қазақстан үшін кредиттік ресурстарға қол жеткізуді жақсарту резервтері банк секторының ішінде ғана емес, одан тыс жерде де бар екенін білдіреді. Бұл ретте екеуі де институционалдық ортаның сапасын жақсартумен байланысты[78].

Банк секторының ішінде осы бағытта бақылау-қадағалау қызметін әкімшілендіру сапасын арттыру мәселелері шешуді талап етеді. Қазіргі уақытта бұл банктердің өздері айтарлықтай шығындарды талап етіп қана қоймайды, сонымен қатар ресми түрде жүзеге асырылады, сондықтан берілген мәліметтер банктердегі нақты жағдайды көрсетпейді. Банк мекемелері арасында негізінен салық салуды оңтайландыру бойынша қызметтер көрсетуге бағдарланған осындай ұйымдардың болуы тұтастай алғанда банк жүйесіне деген сенім деңгейін төмендетеді, халықтың қаражатын банк жүйесінің ресурстарына жеткіліксіз тартуға негіз болады. Бұл жалпы банк жүйесінің әлеуетін дамытуға теріс әсер етеді.

Әрине, әкімшілендіру сапасының жоғарылауы банктердің транзакциялық шығындары төмендейтін және жоғарыламайтын етіп жүргізілуі керек.

Бұдан басқа, Қазақстанда соңғы жылдары ЕДБ ірілендіру үрдісі байқалады. Банктердің іріленуі және тиісінше олардың санының қысқаруы бақылау процесін жеңілдетеді және тікелей реттеуші үшін оның шығындарын азайтады, дегенмен екінші жағынан бақылау сапасының жоғарылауына кепілдік бермейді (реттеушіні басып алу ықтималдығының артуына байланысты). Банктердің ірілендіруге деген ұмтылысын олардың "банкроттық қаупіне тым үлкен болу", яғни жұмсақ бюджеттік шектеулер режиміне көшу ниетімен түсіндіруге болады. Бұл режим ұйымның (және оның басшылығының) "өмір сүруіне" ықпал ететіні белгілі, бірақ ұйымның ресурстарын пайдалану тиімділігін төмендетеді.

Біздің ойымызша, мұндай жағдай банк секторындағы бәсекелестік деңгейін төмендетуге алғышарттар жасайды. Ірі банктердің айқын басымдылығы байқалуда, ол әлі күнге дейін монополияға қарсы органдардың назарын аудармады. Жаңа отандық банктер секторына кірудің қиындығы тиісті нарықтың жағдайын бәсекеге қабілетті деп бағалауға мүмкіндік бермейді.

Осыған байланысты шетелдік банктердің (атап айтқанда, ислам банктерінің) нарығына кіруі үшін бірқатар шектеулерді алып тастау бойынша қабылданған қадамдар сектордағы бәсекелестік деңгейін көтеруге мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Банк қызметтерін тұтынушылар жұмыс істейтін экономиканың нақты секторының институционалдық ортасын жақсарту жөніндегі шаралар сапасыз институционалдық ортаның жоғарыда аталған нақты секторды кредиттеудің жоғары тәуекелдеріне әсер ету тетігінен қисынды түрде шығады[79].

Әңгіме меншік құқықтары мен келісім-шарттық құқықтарды қорғау деңгейін едәуір жақсартуға, төрелік соттардың Тәуелсіздік деңгейін арттыру, сондай-ақ сот шешімдерін орындау жүйесін жақсарту бөлігінде сот реформасын жалғастыруға бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру қажеттігі туралы болып отыр. Банктердің нақты сектор ұйымдарын кредиттеуінің тәуекелділігі елеулі дәрежеде азаятынына институционалдық қайта құрулардың осы бағытына байланысты болады.

Біз жылжымайтын мүлік объектілеріне меншік құқықтарын тіркеуге қатысты Мемлекеттік кепілдік беру туралы талапты заңнамада қарастыруды ұсынамыз.

Жылжымайтын мүлікке құқықтар туралы ақпарат жалпыға бірдей қолжетімді болуға және меншік иелері мен иеленушілер көрсетіле отырып, еркін қолжетімді болуға тиіс. Сондай-ақ, жер учаскелерінің иелері мен иелерінің базасын көпшілікке ашу және базаны барлық адамдарға қол жетімді ету.

Сот талқылауларының маңызды кезеңдеріне қатысты азаматтық сот ісін жүргізу мәселелері бойынша қолданыстағы заңнамалық немесе нормативтік-құқықтық актілердегі мерзімдерді айқындау қажет.:

- процестік құжаттарды тапсыру кезінде;
- іс бойынша бірінші сот тыңдауы ; ;
- жауапкердің талап қою арызына пікір беруі;
- дәлелдемелерді қарау кезеңінің аяқталуы;
- түпкілікті сот шешімін шығару.

Сот отырыстарындағы кейінге қалдырулардың немесе үзілістердің ең көп санын, күтпеген және төтенше жағдайлар себебінен ғана сот отырыстарын кейінге қалдыруды реттейтін заңнамалық актілерде айқындалсын.

Сот жұмысының тиімділігіне қатысты. Тиісті юрисдикция сотының жұмысының нәтижелері туралы оның жұмысының тиімділігін қадағалауға, соттағы істердің қозғалысын бақылауға және белгіленген мерзімдердің сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мынадай есептерді ашық жариялауға болады:

- істерді қарау ұзақтығы туралы есеп;
- шешім шығарылған сот істері санының тіркелген істер санына арақатынасы туралы есеп;
- өндірісте болып жатқан істерді қарау ұзақтығы туралы есеп;
- нақты істің қозғалысы туралы есеп.

Тұтастай алғанда, институционалдық ортаның сапасын жақсарту жөніндегі шараларды сипаттай отырып, олардың елдің инвестициялық ахуалын жақсартуға ықпалы кешенді сипатқа ие болады деп айтуға болады. Біріншіден, олар банк кредиттерінің қолжетімділігін жақсартады, ал екіншіден – инвестицияларды қаржыландыру үшін кредиттік ресурстарды тартуды кеңейту арқылы іске асырылатын ШОБ-тың инвестициялық белсенділігіне ынталандыруды күшейтеді. Біздің ойымызша, қазақстандық ШОБ – тың дамуына айтарлықтай әсер ететін екінші бағыт-инновациялық ШОБ-ты жеткілікті қаржыландырудың болмауы. Біздің ойымызша, инновациялық ШОБ Қазақстан экономикасының экономикалық өсуіне, сондай-ақ ҚР халқының жұмыспен қамтылуын арттыруға айтарлықтай әсер етеді. Бұл Қазақстанның ҚР индустрияны дамыту институтының (ҚИДИ) зерттеулерімен расталады[80].

Инновациялық ШОБ-ты қаржыландырудың перспективалы құралдарының бірі венчурлік қаржыландыру болып табылатынын атап өткен жөн. Венчурлық қаржыландыру-бұл жоғары тәуекелді компанияларды қолдау үшін пайдаланылатын, әдетте қарқынды өсу және нарықты басып алу әлеуеті бар жоғары технологияларды пайдаланатын үлестік қаржыландыру нысандарының бірі (компанияларды үлестік қатысу арқылы қаржыландыру).

Шетелдік зерттеушілердің тұжырымдары венчурлық капитал ШОБ-тің бастапқы қызметін ынталандыратынын көрсетеді. Аймақтағы венчурлік капиталисттер қаржыландыратын фирмалар санының екі есе артуы орта есеппен 0,48% - дан 2,21% - ға дейін жаңа кәсіпорындар құруға әкеледі (бағалау тәсіліне байланысты). Басқаша айтқанда, қосымша фирмаға Инвестициялар 2-ден 12-ге дейін мекеменің енгізілуін ынталандырады. Венчурлық капитал қаржыландыратын фирмалар санының екі есе артуы жұмыс орындарының 0,22% - ға 1,24% - ға дейін өсуіне және жиынтық табыстың 0,48% - ға 3,78% - ға өсуіне әкеледі.

2003 жылы «Ұлттық инновациялық қор» АҚ (қазіргі «Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік» АҚ – ТДҰА) құрылды, ол Қазақстанның инновациялық жүйесінің маңызды элементіне айналды.

ҚР Үкіметінің деректері бойынша венчурлік инвестициялауды жүзеге асыруға бюджет қаражаты 2004-2006 жылдары бағдарлама бойынша бөлінді

«Ұлттық инновациялық қор» АҚ жарғылық капиталын, оның ішінде ұлттық инновациялық инфрақұрылым элементтерін құруға, инновациялық әзірлемелерді енгізу мен коммерцияландыруға, отандық және шетелдік компаниялармен венчурлік қорлар құруға, технопарктер, технополистер құруға қатысуға 20 920 410 мың теңге сомасында ұлғайту, оның ішінде:

2004 жыл - 10 500 000 мың теңге;

2005 жыл-7 116 810 мың теңге;

2006 жыл-3 303 600 мың теңге.

Қалған жылдары бюджет қаражаты бөлінбеді.

Жарғылық капиталына мемлекет қатысатын венчурлік қорлар қызметінің нәтижелеріне қатысты мыналарды бөліп көрсетуге болады, бұл Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 30 мамырдағы қаулысымен

№ 502 «Ұлттық инновациялық қор» акционерлік қоғамы (бұдан әрі - ҰИҚ) құрылды, оның негізгі міндеттері: отандық және шетелдік инвесторлармен бірлесіп венчурлік қорлар құру; инновациялық жобаларды венчурлік қаржыландырудың тетіктері мен инфрақұрылымын қалыптастыруға қатысу болып табылады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 21 шілдедегі №836 қаулысымен ҰИҚ Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік (бұдан әрі - ТДҰА) болып қайта құрылды.

2003 жылдан бастап 2016 жылға дейін ҰИҚ және ТДҰА АҚ жалпы сомасы 7,1 млрд.теңге, оның ішінде 5 шетелдік және 8 отандық 13 венчурлік қор инвестицияланды.

Бүгінгі күні ТДҰА 7 венчурлік қордан шықты, олар бойынша инвестициялық табыс 145 543 мың теңгені құрады. 6 венчурлық қор аясында жұмыс жалғасуда.

Инновациялық нәтижелер Wellington Partners Ventures III Technology Fund L. P., Vertex III (C. I.) Venture Fund L. P., Flagship Ventures Fund 2004 L. P. 3 шетелдік венчурлік қорлар бойынша бар, олардың ішінен VERTEX III (C. I.) Venture Fund L. P. рентабельділігі қамтамасыз етілген.

Венчурлік қаржыландыруды дамыту бойынша қабылданатын шараларға қатысты. "Инновациялық технологиялар паркі" дербес кластерлік қорының (бұдан әрі - "ИТП" ДКК) стратегиялық міндеттерінің бірі "Стартап Қазақстан" бастамасын іске асыру болып айқындалды (іске қосу 2016 жылы жүзеге асырылды), оның мақсаты Қазақстанда инновациялық кәсіпорындар құру үшін әлемнің түкпір-түкпірінен технологиялар мен инновациялар саласындағы неғұрлым талантты мамандарды тарту болып табылады.

Бұл бастама ұқсас бағдарламалардың АҚШ, Канада, Чили, Финляндия және Сингапурдағы табысты тәжірибесін ескере отырып іске асырылуда, оның шеңберінде 2020 жылға дейін 500 жергілікті және шетелдік стартаптарды тарту жоспарлануда. "Стартап Қазақстан" жеңімпаздары акселерация бағдарламасынан өткеннен кейін

"TechGarden" инновациялық технологиялар паркі "арнайы экономикалық аймағында (бұдан әрі -" ИТП "АЭА) орналастырылатын болады, бұл" ИТП " АЭА-да бәсекеге барынша қабілетті компаниялардың хабын қалыптастыруға ықпал ететін болады[81].

Жоспарланып отырған нәтиже - өнімдер мен сервистердің жартысынан астамын экспорттайтын жоғары технологиялық ШОБ субъектілерінің пайда болуы. Бұдан басқа, 2020 жылға дейін ЖОО мен ҒЗИ-дың ғылыми-зерттеу қызметін ұсынылған бағыттар төңірегінде шоғырландыру жоспарлануда.

Сондай-ақ, қазіргі уақытта "ИТП" ДКҚ шетелдік "GVACapitalLLC" венчурлық қорымен Қазақстан аумағында стартаптарға инвестициялау үшін бірлескен инвестициялық қор ашу бойынша жұмыс жүргізуде.

"TechGarden" бизнес-инкубаторы шеңберінде екі маусымның нәтижелері бойынша 22 стартап командалар үш айлық акселерация бағдарламасынан сәтті өтті, оның ішінде 5 стартап жоба жалпы сомасы 172 млн.теңгеге (шамамен 500 мың АҚШ долл.) жеке инвестицияларды тартты. АҚШ).

Жобаны іске асыру шеңберінде білім және ғылым министрлігі желісі бойынша

«Өнімді инновацияларды ынталандыру» Халықаралық Қайта Құру және Даму Банкімен (2016 жылғы 2 ақпанда күшіне енді) келісімге қол қойылды, оның шеңберінде венчурлық ерте қаржыландыру қорын құру көзделген, оның негізгі мақсаты білімге бағдарланған компаниялар шеңберінде стартаптарды дамыту жөніндегі міндеттерді шешу болып табылады[82].

5 жыл ішінде барлық Қазақстандық қорлар жиынтығында шамамен 12-15 мәміле жасады, ал әлемдік тәжірибеге сәйкес 50-60 болуы тиіс еді. Әрбір Қор өзінің инвестициялық кезеңі ішінде капиталды тиімді игере отырып, орта есеппен 10 мәміле жасасуға тиіс болды.

1 жобаға инвестициялардың орташа мөлшері 2,5 млн. АҚШ. Салыстыру үшін, Еуропалық Одақта 2010 жылы венчурлық қорлар 5033 компанияға 43 млрд.еуро инвестициялады, бұл орташа есеппен 1 компанияға 8 млн. еуроны құрайды. Бірқатар елдердегі (Швеция, Ұлыбритания, Норвегия) венчурлық инвестициялар көлемі ЖІӨ-ден 0,5% - дан асады, орташа еуропалық көрсеткіш 0,3%.

Осылайша, осы ақпарат негізінде Қазақстанда жоғары мақсаттардың бар екенін, бірақ нақты нәтижелердің жоқтығын, яғни инновациялық ШОБ

өсіруге қабілетті жұмыс істейтін инновациялық жүйенің жоқтығын атап өтуге болады.

ҚИДИ деректері бойынша Қазақстанда Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің (ДЭФ) көрсеткіштері бойынша Венчурлік капиталдың қолжетімділігі 2015 жылдан бастап 2016 жылға дейін 12 тармаққа төмендеді, Қазақстан 59-орынды иеленді. Жалпы, ДЭФ 2017-2018 жылдардағы жаһандық бәсекеге қабілеттілік жөніндегі есебінде хабарланғандай, Қазақстан 57-орынға ие болды (оның ішінде 138 ел), өткен жылмен салыстырғанда 4 жолға түсті.

ДЭФ 2017-2018 есебіне сәйкес Қазақстанда Бизнесті ұйымдастыру үшін қаржыландырудың қолжетімділігі, сыбайлас жемқорлық, жұмыс күшінің төмен кәсіби даярлығы, инфляция және салық ережелері сияқты факторлар негізгі проблемалар болды.

Өз кезегінде 2017 жылы жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде тиісінше 3 және 27-орындарды иеленген Сингапур мен Таиландтың тәжірибесін атап өту қажет (Қазақстан өз позицияларын 15 тармаққа жақсартып, 32-орынды алады). Индекстің жетекші көрсеткіштерінің бірі ұлттық инновациялық жүйе болып табылады[83].

Яғни, венчурлік қаржыландыруды табысты пайдалану үшін индустрия мен венчурлік капитал компанияларын, бизнес-періштелерді, Венчурлік капитал саясатын, сондай-ақ ҰИЖ қалыптастыруға ықпал ететін жағдайлар мен институционалдық факторларды қамтитын тиімді ұлттық инновациялық жүйені (ҰИЖ) құру қажет. ҰИЖ қалыптастыру тұжырымдамасы екі өлшемде қарастырылады – мәдени және институционалдық. Шет елдердің ҰИЖ зерттеулері инновациялық ұйымдардың технологиялық дамуы мен институционалдық қатысуы арасында байланыс орнатты. Басқаша айтқанда, ҰИЖ – бұл жұмыс істеуі мемлекет ішінде жоғары технологиялық білім алуға, таратуға және пайдалануға бағытталған институттардың, жеке және мемлекеттік ұйымдардың, университеттер мен мемлекеттік агенттіктердің интерактивті жүйесі. ҰИЖ қалыптастыру кезінде университеттік зерттеушілердің, зерттеу ұйымдарының, технологиялар трансферті кеңселерінің, мемлекеттік және жеке ақша қорларының өзара іс-қимыл деңгейі маңызды мәнге ие.

Қаржы және инвестициялық саясат ШОБ, венчурлық құралдар мен экономиканы дамытуда өсіп келе жатқан рөл атқарады. Осы бағытта тиімді құрылған саясат трансұлттық корпорацияларды инновациялық ШОБ-қа ақша қаражатын инвестициялауға ынталандыруға мүмкіндік береді. Зерттеулер ШОБ дамудың басында қаржылық қолдауды қажет ететінін растайды.

Технологиялық коммерцияландырудың маңызды шарты мемлекеттің осы саладағы қаржыландырудың жетіспеушілігін жоюға ұмтылысы болып табылады. Дамушы елдерде мемлекеттік қаржыландыру ҰИЖ дамуында

шешуші рөл атқарады. Институттар мен қаржы құралдарының жиынтығы инновациялар мен технологиялардың өсуін қолдау үшін пайдаланылады, Технологияларды коммерцияландыру процесін жолға қоюға алып келуге, инновациялық ШОБ-тың өсуі мен экономикалық өсудің арасындағы байланыстырушы буын болуға қабілетті[84].

Жоғарыда айтылғандай, венчурлық қаржыландырудың табысы мемлекеттің қатысу дәрежесіне байланысты. Мысалы, Сингапурда венчурлік қорлардың көпшілігі мемлекеттің қатысуымен жұмыс істейді (Temasek Holdings, TIF Ventures) және тікелей үкіметтік агенттіктер мен мемлекетке байланысты компаниялар (EDB Investment, Vertex Management, EDB Life Science Investment) басқарады.

Біз жоғары технологиялық стартаптарды мемлекет пен сыртқы инвесторлардың тең үлестермен қаржыландыру арқылы қаржыландыру схемасын енгізуді ұсынамыз. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Кәсіпкерлікті дамыту департаменті республиканың венчурлік қорларын басқаруға қатысуға және венчурлік қорларды толықтыруға қаражат бөлуге тиіс.

Сондай – ақ, ТДҰА саясатынан-венчурлық инвестициялар қорларының қорынан кету қажет, мұнда перспективалы инновациялық жобалар мен бөгде инвесторларды іздеуге баса назар аудару, технопарктерге көбірек өкілеттік беру қажет (жобаларды қаржыландыру және тең инвесторларды іздеу бойынша шешімдер қабылдау бөлігінде). Қолдау схемалары жобаларды іргелі ғылыми зерттеулер сатысынан бастап технологияларды әзірлеуге және коммерцияландыруға дейін сүйемелдеуі тиіс.

Бұдан басқа, Қазақстанға шетелдік инвесторларды тартумен байланысты проблема туындайды, оның шешілуі көптеген факторларға байланысты:

- меншік және келісім-шарт құқықтарын қорғау;
- жеңілдіктер мен преференциялар;
- арзан жұмыс күшінің болуы;
- жылжымайтын мүлікті жалға алудың арзандығы;
- дамыған инфрақұрылым;
- жоғары білімді ғылыми кадрлардың болуы;
- саяси тұрақтылық.

Өкінішке орай, көптеген өлшемдер бойынша Қазақстан әзірге шетелден инвесторлар тартпай отыр. Демек, біз отандық инвесторларды венчурлық қаржыландыруға қатысуға тартуды ұсынамыз. Мұны Қазақстанда жұмыс істейтін ірі корпорациялардың отандық инновациялық әзірлемелерді пайдалануға мүдделілігінің арқасында ғана жүзеге асыруға болады. Біздің ойымызша, бұған қосылған құны жоғары өнім шығаруды ынталандыратын, шикізатты Қазақстаннан тыс жерлерге әкету кезінде кедендік баждарды ұлғайтатын және технологиялар трансфертін

пайдалануға салынатын салықтың жоғары болуы арқылы қол жеткізуге болады. Сондай-ақ жұмысқа сақтандыру компаниялары мен зейнетақы қорының қаржысын тарту қажет[88].

Осы бағытта мемлекеттік қаржыландыру схемалары жеке компанияларды инновациялық өнімдер алу үшін зерттеулер жүргізуге ынталандыруы тиіс екенін атап өткен жөн. Бірінші кезекте жеке компаниялар университеттермен ынтымақтасуға тиіс, тәжірибе, білім мен мүмкіндіктер өнеркәсіп пен университеттердің бірлескен жұмысының нәтижесі болуға тиіс. Университеттер терең ғылыми зерттеулерге, ал жеке компанияларға әзірлемелерді коммерцияландыруға назар аударуы керек.

Үшіншіден, бейресми ШОБ Қазақстан экономикасының маңызды аспектісі болып табылады, оған мемлекеттік органдарда тіркеусіз кәсіпкерлік қызметпен айналысатын көптеген шағын кәсіпорындар жатады. Біздің пікірімізше, экономиканың бұл секторы Қазақстандағы ШОБ-тің маңызды элементі болып табылады, өйткені ол мыналарды біріктіреді бизнеспен айналысуға әлеуеті бар халық. Жағдайлардың сәтті үйлесімімен бұл кәсіпорындар өз қызметін тіркейді, салық төлей бастайды, елдің ЖІӨ-ге үлес қосады және жаңа жұмыс орындарын ашады. Алайда, бұл үшін олар үлкен бәсекелестік және мемлекеттік қолдаудың, атап айтқанда қаржылық қолдаудың болмауы жағдайында өмір сүрудің өте қиын жолынан өтуі керек.

Жалпы, зерттеулер әлемде ересек тұрғындардың жартысынан көбі ресми қаржыландыру көздеріне қол жеткізе алмайтындығын растайды. Бұл санның 88% Латын Америкасы, Азия және Африка сияқты дамушы елдерде тұрады. Қаржы жүйесі дамыған елдердің өзінде де қаржыландыруға барлығы бірдей қол жеткізе бермейді, мысалы, Еуропалық Одақтың 15 елінің ересек халқының 11% - ы ресми қаржыландыру көздеріне қол жеткізе алмайды, ал Италияда бұл сан 30% - ға жетеді.

Сонымен қатар, әлемдік тәжірибе бейресми шағын кәсіпорындар өмір сүру үшін үнемі қаражат іздейтінін және қаржыландыру құралдарын іздеудегі мәселелерді шешудің бір жолы бейресми несие кооперативтерінің (НК) бейресми шағын несие ұйымдарын құру және оларға мүшелік болып табылатындығын растайды. Әдетте, НК бір сала шеңберінде жұмыс істейтін бейресми шағын кәсіпорындардан (ЖМК) (мысалы, сауда, туризм, тұрмыстық қызметтер және т. б.), сондай-ақ ЕДБ мен микрокредиттік ұйымдардан ресми қаржылық көмек алу мүмкіндігі жоқ ШОБ субъектілерінен (кепілзаттық қамтамасыз етудің болмауы, кредиттік тарихтың және т. б. нашар немесе жоқ болуы) тұрады. т. НК мүшелігі қарапайым мүшелік жарнаны төлеумен, ерікті қызмет көрсетумен, жиналыстар мен мәдени іс-шараларға қатысумен байланысты.

НК-ның басты мақсаты өз ұйымының мүшелеріне микрокредиттер беру және бизнес ашуға байланысты қызметтер көрсетуге көмек көрсету

болып табылады. НК мүшелік жарналар есебінен ақша қорын қалыптастырады және осы қаражат есебінен кредит береді. НК жұмысы әлеуметтік капиталды пайдалануға – мүшелердің бір-біріне деген сеніміне, олардың бірлескен даму үшін өзара ынтымақтастығына негізделген. Мысалы, сыртқы факторлардың әсеріне қарсы тұру үшін (экономикалық дағдарыс, табиғи апаттар, заңнаманың өзгеруі). Өзара сенім, оның ішінде НКК мүшелерінің саласымен байланысты Мәдени іс-шараларды, мерекелер мен көрмелерді ұйымдастыру және оларға қатысу арқылы қалыптасады. Бұл іс-шаралар халықты да қызықтырады және мұнда өнім өткізу мен қызмет көрсетудің қосымша нарығын табуға болады[86].

Біздің ойымызша, НК-нің ресми кредиттік ұйымдармен (ЕДБ, микроқаржы ұйымдары) салыстырғанда артықшылығы кредит беру туралы шешім қабылдаған кезде олар формальды белгілерге (кепіл, бизнес-жоспар және т. б.) ғана емес, сондай-ақ НК басқа мүшелерінің сенімі мен кепілгерлігі сияқты әлеуметтік капитал факторларына да сүйенеді. Бұл факт құру үшін несиені алу ықтималдығын арттыруға мүмкіндік береді және бизнестің пайда болу сатысында дамуы. Бұл ретте НК мүшелері несиелендірілетін бизнестің табыстылығына қызығушылық танытады, өйткені, несиені қайтару бизнестің табыстылығына байланысты. Осылайша, мысалы, Камерунда НКК-нің бір мүшесі барлық достары мен туыстарына НК қаражаты есебінен несиені алған мейрамхананың қызметтерін пайдалануға кеңес берді. Бұл ретте, көріп отырғанымыздай, НК бизнеске қаржылық қолдау көрсетіп қана қоймай, осы жобаның өткізу нарығын кеңейтті.

Төртіншіден, ШОБ қаржылық қолдау тиімділігін арттырудың перспективалық бағыты Қазақстанда қаржылық интеграция жүйесін құру және дамыту болып табылады. Яғни, біздің жағдайда ШОБ субъектісінің кредиттік ұйымдармен (ЕДБ және МҚҰ) өзара іс-қимылын ұлғайту. Мұндай интеграция ақпараттық асимметрияны жою және транзакциялық шығындарды азайту есебінен қазіргі экономикада жиі болып жатқан экономикалық дағдарыстар жағдайында кредиттік қысуды болдырмауға мүмкіндік береді[87].

Несиелеу нарығындағы ақпараттық асимметрия ШОБ субъектілері үшін несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің артуына және соңғыларының арзан қаржыландыру көздерін іздеуде несиені нарығынан кетуіне әкеледі. Бұл жағдай несиелік ұйымдардың "жаман" және "жақсы" қарыз алушыларды ажырата алмауына байланысты. Бұл жағдайда олар өз тәуекелдерін барынша азайту үшін барлық ШОБ субъектілеріне жоғары мөлшерлемелермен несиені береді.

Ақпараттық асимметрия экономикадағы несиелік қысылуға әкелуі мүмкін, өйткені жоғары пайыздық мөлшерлемелер қолайсыз іріктеудің одан әрі артуына әкеледі. Несиелік ұйымдарға қарыз алушыларды ажырату қиын, сондықтан олар қарыз алушыларды іріктеу құралы ретінде пайыздық

мөлшерлемені қолдануы керек. Пайыздық мөлшерлеменің жоғарылауымен қарыз алушылардың тәуекел деңгейі де артады, бұл өз кезегінде несие берушінің пайдасын төмендетеді. Сонымен, егер несиеге сұраныс ұсыныстан асып кетсе, несие берушіге пайыздық мөлшерлемені көтеру тиімсіз болуы мүмкін. Оның орнына несие берушілер несие көлемін азайтады[88].

Ақпараттық асимметрияны төмендету үшін «кредиттік бюро» институтын дамыту қажет. Бұл ұйымдар қарыз алушылардың, оның ішінде ШОБ субъектісінің құрылтайшылары болып табылатын жеке тұлғалардың кредиттік тарихы туралы өзекті ақпаратты жинауға арналған. Сонымен қатар, біздің ойымызша, несие бюроларында қарыз алушының экономикалық тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік беретін заңды және жеке тұлғалардың активтері туралы ақпарат жиналуы керек. Несиелік бюроның рейтингі бұл жағдайда берілген ақпараттың сенімділігі мен өзектілігін сипаттайтын өте маңызды көрсеткіш болып табылады.

Біздің ойымызша, несиелік бюролардың маңызды құралдарының бірі несиелік скоринг болуы керек. Несиелік скоринг-бұл айлық кірісті, төленбеген қарыздарды, қаржылық активтерді, ағымдағы жұмыс орнындағы жұмыс ұзақтығын қамтитын ай сайынғы ақпарат жинау, алдыңғы қарыздардың тарихы, мүлікке иелік ету. Несиелік скоринг несие алушының қарызды төлеуден бас тартуға немесе өтеу кестесін бұзуға бейімділігін болжауға мүмкіндік береді. Осылайша, кредиттік скорингті пайдалану ШОБ кредиттерін беру мүмкіндігін шынымен арттырады.

3.2 Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік және жергілікті қолдауды дамытудың басым бағыттары

Кез келген елдің экономикасының негізі – шағын және орта кәсіпкерлік. Дамыған елдердің тәжірибесіне сүйенетін болсақ, шағын кәсіпкерлікті қалыптастыру мен дамыту елдің экономикасын көтеруде маңызды орынға ие. Шағын кәсіпкерлікті дамыту арқылы салалық және өңірлік монополизмді жоюға, рынокта тауарлар мен қызметтерді көбейтуге, жаңа жұмыс орындар ашуға, ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін пайдалануға, қоғам тұрақтылығының кепілі болып табылатын орта тап қалыптастыруға үлкен мүмкіндіктер бар. Бұл туралы ҚР Президенті Н.Назарбаев «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты биылғы жолдауында: «Экономиканың жоғары технологиялық жаңа салаларын құру ғылымды қаржыландыруды ішкі жалпы өнімнің 3 пайызынан кем емес деңгейге дейін арттыруды талап етеді. Ішкі жалпы өнімнің энергия тұтыну ауқымын 2 есе азайту маңызды. Шағын және орта бизнес 2050 жылға қарай Қазақстанның ішкі жалпы өнімінің қазіргі 20 пайызы орнына кемінде 50 пайызын өндіретін болады. Еңбек өнімділігін 5 есеге – қазіргі 24,5 мыңнан 126 мың долларға дейін арттыру керек.

Әлеуметтік саланы дамытудың 2050 жылға дейін басты бағдарлары нақты индикативті цифрларда көрсетілген. Біз ішкі жалпы өнім көлемін жан басына шаққанда 4,5 есе – 13 мың доллардан 60 мың долларға дейін арттыруымыз керек. Қазақстан халық құрылымында орта тап үлесі басым елге айналады. Урбанизацияның жаһандық үрдісіне орай қалалық тұрғындар үлесі барлық халықтың қазіргі 55 пайызынан 70 пайыздай деңгейге дейін өседі. Қазақстанның қалалары мен елді мекендерін сапалы жолдар мен көліктің барлық түрінің жүрдек бағыттары байланыстырады» – дейді. Алдымен экономика, сосын саясат формуласын ұстанатын президентіміздің шағын және орта кәсіпкерлікке деген ынта-ықыласын бүкіл халық қолдауда.

Президентіміз шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды жүзеге асыру арқылы мемлекеттің одан әрі экономикалық және саяси дамуын айқындайтынын жақсы түсінеді және біледі. Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсан айындағы «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында да атап өтілгендей, шағын және орта кәсіпкерлікке қолдау көрсетудің жүйелі іс-қимылдары баяндала отырып, кәсіпкерлік ортаны одан әрі нығайтуға айрықша көңіл бөлінген. Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуының бірден-бір шешу жолы болып оларды қаржылық ресурстармен, яғни несиелемен қамтамасыз ету болып табылса, оларды несиелейтін екінші деңгейдегі коммерциялық банктердің жағдайына да тоқталып өтеді.

Мемлекет бүгінде кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің нарық экономикасының толыққанды қатысушысы ретінде өз қызметтерін жүзеге асырылуына қажетті жағдайды қамтамасыз етіп отыр. Міне, аз жылда республикамыз бойынша шағын және орта кәсіпорындармен жұмыс істеуді көздейтін жалпыұлттық институттар құрылып үлгерді. Сонымен қатар, «Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту қоры» құрылып, табысты да талапты жұмыс жүргізуде. Кәсіпкерлікті қолдау үшін бір емес, бес бірдей бағдарлама жасалып, кәсіпкерлерімізге мемлекет тарапынан үлкен басымдықтар берілген. Кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға және бизнестің билікпен арадағы іс-қимылдарының жаңа моделін құруға бағытталған «Жеке кәсіпкерлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Кәсіпкерлердің белсенділігін ынталандыруды көздейтін айтарлықтай салықтық жеңілдіктер заңдық деңгейде қарастырылды. Оның сыртында, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және салық салуды жақсарту жөнінен үлкен жұмыстар атқарылып жатыр. Мәселен, осылайша сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, шағын және орта бизнесті жеделдете дамыту шаралары жөнінде бағдарламалар әзірленіп, салық заңына түзетулер енгізілуде. Дәл осы процеспен кете берсек, аз жылда-ақ Қазақстан әлемдегі кәсіпкерлік жасауға ең қолайлы мемлекеттердің қатарынан табылады. Әрине, бұл жұмыстардың басында тек бір ғана адам тұр: ол – президентіміз Н.Назарбаев.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды одан әрі ынталандыру үшін мемлекетіміз алдағы уақытта да көптеген жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асырмақшы. Жоспарланған түрде, шағын және орта кәсіпкерліктің ІЖӨ құрылымындағы үлесінің айтарлықтай артуына қол жеткізіп, сол арқылы мемлекеттің экономикалық және саяси тұрақтылығының берік іргетасы – орта тапты нығайту қажеттілігі күн санап артуда және бұл жолда президентіміз көптеген мәселелерді шешуде. Жалпы, алдағы уақытта Еуразиялық интеграцияда, сонымен қатар ДСҰ-да Қазақстан шағын және орта бизнес арқылы бәсекеге төтеп беріп, ел экономикасын шарықтата алуы тиіс. Бұл біздің президентіміздің, мемлекетіміздің негізгі мақсаты болып табылады[89].

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың пайдасы, мемлекетімізге алып келер үлесі орасан зор. Дәл осы кәсіпкерліктің түрлерін дамытпай еліміздің экономикасын жандандыру, халқымыздың әлеуметтік хал-ахуалын көтеру мүмкін емес. Жұмыссыздықты жоюда, жалақы мен зейнетақыны уақытылы төлеуде, рынокты халыққа қажетті тауарлармен толтыруда, жеке өндірушілердің монополиясын шектеуде, депрессияны бастан кешіріп отырған жекелеген аудандарды қалпына келтіруде осы шағын және орта бизнес шешуші фактор. Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамытуға байланысты шаралар ҚР Президентті Н.Назарбаевтың 1997 жылы 6 наурызда қабылдаған «Шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді жеделдету шаралары» деген қаулысынан басталды. Одан кейін «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы», «Жеке кәсіпкерлік туралы» Заңдар қабылданды. Шағын және орта кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасау үшін, қаржылай және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында Елбасы «Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың басымдықтары мен аймақтық бағдарламалары туралы» жарлық шығарды. Міне, жыл сайынғы жолдауында елбасымыз шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың жаңа тәсілдерін ұсынып келеді. Биылғы «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында да шағын және орта кәсіпкерлікке ерекше назар аударылған[90].

Шын мәнінде, шағын және орта кәсіпкерлік – ел экономикасының ұтқыр әрі нәтижелі секторының бірі. Ішкі жалпы өнімнің елеулі бөлігін өндіру солардың үлесінде. Бұл жағдай тек дамыған елдерге ғана қатысты емес, өтпелі экономикасы бар елдерге де қатысты. Бірнеше жыл бұрын президентіміз Н.Назарбаев: «Жапония, Германия, Бельгия, Италия сияқты елдерде шағын және орта бизнес олардың барлық кәсіпорындары санының 90%-дан астамын құрайды, көптеген дамыған елдерде олар жалпы ішкі өнімнің 50%-дан астамын береді. Сондықтан да біздің шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың түбірінен жаңа идеологиясын түзуіміз қажет. Бұл кәсіпкерлік ортаның бастамашылығын іске асыру үшін қолайлы жағдай туғызуымыз керек» – деген болатын. Көріп отырғанымыздай, бүгінде

президентіміз шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға жағдай туғызу үшін Еуразиялық экономикалық одақ жобасын жүзеге асыруда. Сонымен қатар, ДСҰ-ға кірудің алғышарттары да түзіліп қойылған. Алдағы уақытта еліміздің экономикасы дәл осы шағын және орта кәсіпкерлік арқылы аспанға шарықтайды.

2013 жылы «Бизнестің жол картасы–2020» бағдарламасын жүзеге асырылуына 1,5 млрд. теңге қарастырылған. Оларды толық және тиімді игеру үшін барлық деңгейде Ақтөбе қаласы мен бүкіл аудандарды қатыстыра отырып қажетті шаралар алу қажет.

Рұқсат беру тәртібін оңтайландыру бойынша Елбасы берген тапсырманы орындау мақсатында 52 лицензия және рұқсат беру құжаттарын қысқарту (30%), 18 рұқсат беру құжаттары бойынша мерзімдерін қысқарту және қарау тәртібін жеңілдету, 9 рұқсат беру құжаттары бойынша ескертетін тәртіпке ауыстыру, бір рұқсатнама бойынша электрондық форматқа ауыстыру ұсыныстары берілді.

Сонымен қатар, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы: Жалпыға бірдей еңбек қоғамына жиырма қадам» бағдарламалық мақаласында мемлекеттік әлеуметтік саясаттың 20 басымдығы тұжырымдалды.

ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы мемлекеттің жаңаруының стратегиялық бағытын анықтайтын негізгі құжат болып танылды. Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2012 жылдың 14 желтоқсанындағы Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақстан–2030» стратегиясының ережелеріне тұжырымдамалық баға бере отырып, Қазақстанның 2050 жылға дейінгі дамуына перспективті көзқарасын білдірді. Шағын бизнестің дамуы ел экономикасының дамуы[91].

Республикамызда шағын бизнесті дамыту үшін мынадай шараларды жүргізу керек:

- салық салу базасын жетілдіру;
- салықтың түрлерін анықтауға қатысты салық заңдарына өзгерістер енгізу;
- қаржы операцияларын жүргізуге мұрындық болатын салық ставкаларын азайту және соған сәйкес тиісті салықты төлеуді жетілдіру;
- несие беру мерзімдерін ұзарту және аймақтық мәні зор шағын өндірістік кәсіпорындар үшін пайыздық ставкаларды төмендету арқылы отандық өндірістерді ынталандыру және сапасы төмен арзан қолды тауарларды тасып әкелуге тосқауыл қою;
- шағын бизнесті несиелендіру механизмдерін жетілдіру үшін лизингтік несиелерді, венчурлық қаржыландыру, факторинг, сонымен бірге, кепілдік қорларды құру және өзара несиелендіруді қалыптастыру жолдарын ұсынамыз.

Шағын кәсіпкерлікті қолдаудың негізгі мақсаты – олардың әлеуметтік- экономикалық қызметін тиімді атқаруына мүмкіндіктер жасап, өмір сүру мерзімінің неғұрлым ұзаруына ықпал ету.

Өтпелі экономикада шағын кәсіпкерлік пен бизнестің біртіндеп қалыптасуы – заңды құбылыс. Мемлекет тарапынан жіберілген кемшіліктер мен қателіктерді уақыттың өзі түзеп отыратыны да белгілі. Республикалық, аймақтық және жергілікті деңгейдегі мемлекеттік қолдау механизмдері нарық экономикасының ең белсенді бөлігінің – шағын кәсіпкерлік пен бизнестің дамуына даңғыл жол ашады[2].

Шағын кәсіпкерлік пен бизнесті аймақтық дамыту, ең алдымен, өндірістік секторды көтеруге, шағын кәсіпкерлік пен бизнесті қолдаудың инфрақұрылымын дамытуға, жаңа жұмыс орындарының неғұрлым көп санын құруға, жергілікті атқарушы органдардың кәсіпкерлік орта мен неғұрлым жоғары деңгейде өзара іс-қимыл жасауына бағытталатын болады. Аймақтарда шағын кәсіпкерлік пен бизнесті дамыту тек халықты жұмыспен қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың әлеуметтік, рухани, экономикалық іргелі мәселелерін шешуге ықпалын тигізеді. Жастар арасында жұмыссыздық салдарынан кездесіп жүрген нашақорлық, ішімдіктерге бой алдыру сияқты қоғамға жат қылықтарды болдырмауға шағын кәсіпкерлік пен бизнесті дамытудың және қолдаудың әсері мол деп санаймыз.

Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қаржыландыру мәселелері: шағын бизнестің негізгі мақсаты – халықты жұмыспен қамтамасыз ету, оның әлеуметтік проблемаларын шешу және еңбекке деген ынталығын дамыту, тұтыну нарығын мол ассортиментті товарлармен және қызмет етумен толтыру. Шағын кәсіпкерлікті қаржыландыру мәселелері: Қазақстан азаматтарының кәсіпкерлікпен айналысуына қолайлы құқықтық және экономикалық жағдайлар жасау мақсатымен мынадай шаралар көзделген: - жеке адамның және семьялық кәсіпкерліктерін, шаруашылық қожалықтарының істеріне мемлекет ұйымдарының заңсыз араласпауына кепілдік беретін заңдармен қамтамасыз ету; - шағын бизнес субъекттерін мемлекеттік тіркеудің жеңіл тәртібін енгізу. Бұл тіркеудің мерзімін және ақысын қысқарту, қажетті жоғарғы қорының көлемін азайту, шағын кәсіпкерлер меншігіне мемлекеттік меншікті ақысыз беру; - мемлекеттік бақылау ұйымдарының шағын бизнес субъекттерінен қосымша ақы алуға мүмкіндік беретін қазіргі күші бар заңдылық нормативтер мен жағдайларды жою. Бұған тек заңда бекітілген айыптар, өсімдер және басқа санкциялар жатпайды; - материалдық өнімдер өндірісімен шұғылдалатын шағын бизнес субъектілеріне салық және кеден ақысын төлеуге жеңілдіктер беруді өрістету.

Қазақстан Республика Үкіметіне Қазақстан Республикасының Ұлттық банкісі мен бірге шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарына және жеке

кәсіпкерлерге ақы алынбайтын мемлекеттік және екінші деңгейдегі банклерде мемлекеттің қатысуымен есеп шот ашуды қамтамасыз ететін шараларды жасауға тапсырма берілді. Осымен қатар екінші деңгейдегі банкілерді бірінші кезекте шағын бизнес субъектеріне несие беруін ынталандыратын шаралар жүйелері де жасалуда. Облыстарда Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігімен бірге мынадай шаралар жүргізілуде:

-мемлекеттік кәсіпорындарында пайдаланылмайтын объекттерді және алаңдарды түгелдеу;

-пайдаланылмайтын өндіріс ғимараттар туралы мәлімет берген кәсіпкерлерге, егерде олар өндіріспен айналысса, ғимараттар жалға немесе сенім хат бойынша

-бір жыл мерзімге беріледі.

Келешекте объекттер кәсіпкерлердің меншігіне беріледі. Егерде кәсіпкерлер алты айдың ішінде өндірісті іске асыра алмаса, объекттер қайтарып алынып, қайтарылған мүліктер қайтадан жарысқа қойылады;

-шағын бизнес орталықтарын және бөлімшелерін салуға арналған жерлер анықталады, ай сайын шағын бизнес субъектілері араларында жерді сату жарыстары жүргізіледі;

-жердің құны 5 жыл мерзімге бөліп-бөліп төленеді. Өндіріспен айналысатын шағын кәсіпкерлер субъектілеріне жерге ие болу құжаты ақысыз беріледі;

Шағын кәсіпкерліктің ойдағыдай дамуын айқындайтын басты шарттардың бірі – олардың қызметін қамтамасыз ететін инфрақұрылымының жақсы дамыған және дұрыс жұмыс жасайтын элементтерін жалға қою. Қазіргі кезде республикада шағын кәсіпорындардың өміршендігі мен өркендеуін арттыратын бизнес – инкубаторлар, технопарктер мен орталықтар жұмыс істеуде. Алайда, олардың жұмысы әзірге республиканың шағын кәсіпкерлігінің ойдағыдай жұмыс істеуі үшін жеткіліксіз. Сондықтан бағдарламада көптеген кәсіпкерлердің есеп, бизнес – жоспар, маркетинг, қаржылық талдау, құқықтық мәдениет машықтарын әлсіз меңгергендігі ескеріле отырып, бизнес – инкубаторларға, технопарктерге, кәсіпкерлер құқықтарын қорғау жөніндегі қауымдастықтарға, мемлекеттік уәкілетті органдарға шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етуді күшейту тапсырылған.

Шағын кәсіпкерлік саласындағы қаржылық қолдау шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қажетіне сай келетін жабдық шығара алатын компанияларға бағдарлануы тиіс, олардың өндірістік бағыты өнімнің жаңа түрлерін игеруі, техникалық және технологиялық озықтығы ескерілетін болады. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қаржылық қолдау нысандарын жетілдіру, шағын кәсіпкерлік базар қатынастарын ұдайы іске қосып отыратын ортаның нақ өзі. Экономиканың өтпелі кезеңіндегі шағын кәсіпкерлік, ең алдымен, базардың тауармен молығуына және жаңа жұмыс

орындарының құрылуына мүмкіндік берді. Жалпы алғанда, кәсіпкерлік экономикада нақты белсенді, бәсекелес ортаны ғана қалыптастырып қоймайды, сонымен қатар, мемлекеттің экономикалық дамуында оның тұрақтылығының индикаторы есепті орта тапты жасақтайды. Қазірдің өзінде кәсіпкерлік Қазақстанның бүгінгі экономикасында лайықты орын алды. Шағын кәсіпорындардың соңғы жылдары күрт ұлғаюы жаңа нарықтық құрлымның қалыптаса бастағандығының айғағы. Алайда, заңдық тұлғалардың жалпы санының 55 пайызы ғана жұмыс істегенін айтпай кетуге болмайды[93].

Жұмыспен қамтудың салалық құрылысымен қарастырсақ, бизнеспен айналысатын әрбір үшінші адам сауда жүйесінде, әрбір бесінші өнеркәсіптік өндірісте, әрбір алтыншы құрлыста еңбек етеді. Тұрғындарды жұмыспен қамтудың жалпы саны жағынан алғанда сауда саласында 36,1 пайызы, өнеркәсіптік өндіріс орындарында 21,2 пайызы істейді, қалғандары түрлі қызмет көрсетумен айналысады. Бұл дерекерден сауда ісі әлі де басым екендігін, салалық құрылымдарда өндіріс көлемі әлі де өзгере қоймағанын көруге болады. Шағын кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ақпаратты талдағанда агроөнеркәсіптік кешендегі шағын кәсіпкерлік қазіргі уақытта еліміздің экономикасына тиісті үлес қоса алмай отырғанын немесе табысн экономиканы сараптағанда мемлекеттің стратегиялық бағытын жүзеге асыруда шағын бизнес басты құралдардың біріне айналғаны да байқалдаы. Шағын кәсіпкерлік, әсіресе, агроөнеркәсіптік өндіріс саласында мықтап дамуға тиіс. Өткен жылдарды есепке алсақ, ауыл шаруашылық шикізаттың басым бөлігі республикадан тыс жерден тасмалданып, сол жерде өнделіп, дайын өнім жоғарғы бағамен қайта әкелінеді. Мұның үстіне, тасымалдау кезінде өнім бағасы төмендеді, шығынға жол берілді. Бірқатар жаңа өнім алуға болатын қалдықтар өнделген жерлерде қалды. Қазіргі уақытта агроөнеркәсіпке кірісу жүйесінде шағын кәсіпорындардың осы мәселені шешу үшін жақсы мүмкіндіктері бар. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені мен ауыл-селоларды дамытудың басты бағыттары туралы» заңда: Агроөнеркәсіптік кешен құрамына шаруа қожалықтары, фермерлік, шарушылықтар, өндірістік және тұтынушылар кооперативтері, ұйымдар, сондай-ақ, ауыл шаруашылығы үшін өндіріске тиісті қаржы жұмсайтын, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеумен шұғылданады, шикізаттар өндеп, олардан алынған өнімдерді сақтауды және өткізуді қамтамасыз ететін шаруашылық нысандары кіреді,- деп атап көрсетілген. Шағын кәсіпкерлік тек бәсекелестік ғана емес, сонымен бірге, қоғамдағы техникалық прогресс пен ақпараттандырудың да лайықты ұйытқысы болып табылады. Ол шағын және орташа қалалар мен аудандар аумағында тұратын адамдардың әлеуметтік- экономикалық жағдайын жақсартуға қызымет етеді. Шағын кәсіпкерлік мемлекет тарапынан оңай қадағаланады және оны дамытуға көп шығын жұсалмайды. Қазіргі қалыптасқан күрделі жағдайда ауыл

шаруашылығындағы шағын бизнестің қарқынды дамуына тұсау болып отырған екі факторды бөліп көрсету керек. Бұл - техникалық мүмкіндіктің әлсіздігі және қаржы ресурстарының тапшылығы. Екінші бағыт жөнінде айтатын болсақ, ауыл экономикасын қаражаттың сауықтыру тіпті күрделі.

Республикада шағын бизнесті дамыту жолындағы көптеген кедергілер бүгінгі күні жойылып жатқандығы айқын. Алайда, шағын бизнестің дамуына тежеу болатын күрделі проблемалар әлі де баршылық. Бүгінгі негізгі проблемалар: шағын бизнесті қолдау, қорғау жөніндегі заңдық базаның шынжаулығы; шағын кәсіпкерлікті қолдау және қорғау инфрақұрылымының әлсіздігі; несие беру құжаттарын толтырудың тым қиындығы; білімді кадрлардың жетіспеуі. Ал шағын бизнестің басты проблемасы - ол несие беру саясаты. Несие тек қана кепілдеме ретінде мүлікке беріледі. Ал кепілдікке беруге жарайтын мүлік шағын кәсіпорындардың керектігі несиесіне кепілдік бере алмайды. Сондықтан шағын кәсіпорындардың керектігі банк, несие банктің бір бөлімі болуы керек шағын кәсіпорындар кадр даярлау, банктік кредит алу информациялық қызметтерге мұқтаж. Шағын кәсіпорынның артықшылықтары: бәсекелі нарықтық өрісін кеңейтеді; айрықша қажеттіліктерді (пәтерлерді жөндеу, ксерокөшірме, көлік жөндеу, ұсақ сауда т.б.) қанағаттандыру мүмкіншілігі, өзгерістерге тез икемделу қабілеттілігі; жаңа тауарларды, жұмыстардың жаңа тәсілдеріне тез Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде кешенді шаралар белгіленген.

Шағын кәсіпорын дүниежүзінде маңызды орын алады. Ол тек қана тұтыну сферасында емес, сол сияқты кейбір бөлек үзелдер мен механизмдерді шығару жағдайында немесе полуфабрикаттар өндіріп негізгі басты өндірісті қамтамасыз етуде маңызды орын алады. Шағын кәсіпкерлік субъектілері жеке адамдар болуы да мүмкін. Шағын кәсіпорын барлық халық шаруашылық салаларында жұмыс істейді. Ол қызметтер бір немесе бірнеше түрде болуы мүмкін. Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде кешенді шаралар белгіленген. Бағдарламада шағын кәсіпкерлікті тұрақты дамытуды қамтамасыз ету, экономикада оның үлесін ұлғайту, жаңа жұмыс орнының санын арттыру, айқын бәсекелестік ортаны құру, қоғамның орташа табы ретінде меншік иелерінің бұқаралық тобын қалыптастыру көзделген.

Шағын кәсіпорындардың дамуы нарықты тауар және қызметтермен толықтырады, экспорттың потенциалын арттырады және жергілікті шикізат ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік жасайды. Шағын кәсіпорын дүниежүзінде маңызды орын алады. Ол тек қана тұтыну сферасында емес, сол сияқты кейбір бөлек үзелдер мен механизмдерді шығару жағдайында немесе полуфабрикаттар өндіріп негізгі басты өндірісті қамтамасыз етуде маңызды орын алады. Шағын кәсіпкерлік

субъектілері жеке адамдар болуы да мүмкін. Шағын кәсіпорын барлық халық шаруашылық салаларында жұмыс істейді. Ол қызметтер бір немесе бірнеше түрде болуы мүмкін. Шағын кәсіпорындардың дамуы нарықты тауар және қызметтермен толықтырады, экспорттың потенциалын арттырады және жергілікті шикізат ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік жасайды. Шағын кәсіпорын дүниежүзінде маңызды орын алады. Ол тек қана тұтыну сферасында емес, сол сияқты кейбір бөлек үзелдер мен механизмдерді шығару жағдайында немесе полуфабрикаттар өндіріп негізгі басты өндірісті қамтамасыз етуде маңызды орын алады. Шағын кәсіпкерлік субъектілері жеке адамдар болуы да мүмкін. Шағын кәсіпорын барлық халық шаруашылық салаларында жұмыс істейді. Ол қызметтер бір немесе бірнеше түрде болуы мүмкін[94].

Шағын кәсіпкерліктегі көлеңкелі экономиканы азайту- ұйымдаспаған сауда түрлерін біршама өркениетті түрге айналдыруға, сауданың жалпы қабылданған нормалары мен ережелерін, базар саудасын сауда орталықтарына айналдыру бойынша қызмет көрсету стандарттарын енгізуге жағдай жасау Шағын кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын дамыту-проблемалық мәселелерді уақытында шешу, әлеуметтік кернеулікті болдырмау, мемлекеттік құрылымдар мен кәсіпкерлер арасында диалог орнату. Шағын кәсіпкерлік субъектілерін нығайту үшін жағдай жасау- проблемалық мәселелерді уақытында шешу, әлеуметтік кернеулікті болдырмау, мемлекеттік құрылымдар мен кәсіпкерлер арасында диалог орнату.

Кәсіпкерлік белсенділіктің қарқынды дамуын қамтамасыз ету- кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту инфрақұрылымының дамуының қалдықсыз болуы, маманданбаған кадрларды қайта даярлау, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің несиелі ресурстарына қол жетімдігін арттыру.

Шағын кәсіпкерлік субъектілерін нығайту- несиелеу, лизинг, франчайзинг салаларында қаржы институттарының қызметін пайдалану.

Экономикалық өсуді қамтамасыз ету- шағын кәсіпкерлік есебінен жалпы ішкі өнім көлемін арттыру.

3.3 ЕАЭО елдерінің ортақ нарықты құру жағдайында шағын және орта бизнесті қолдау бағыттары

Еуразиялық экономикалық одақта (ЕАЭО) ортақ тауар нарығын құру және ТМД — да болып жатқан интеграциялық процесс нарықтық қатынастар мен бәсекелестікті дамыту, кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қолдаудың бірыңғай шараларын қолдану бойынша келісілген мемлекеттік саясатты жүргізу қажеттілігіне негізделеді.

Шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау бизнеске белсенді азаматтарды тартуға, бәсекелестікті қамтамасыз етуге және, сайып келгенде, нарықтық экономиканы тұрақтандыруға ықпал етеді.

ЕАЭО — ға және ТМД-ға мүше мемлекеттерде шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша әртүрлі шаралар қолданылады, оларға өз қызметінің заңнамалық негізін жетілдіруді, ШОБ субъектілерінің қаржыландыру және кредит беру көздеріне қолжетімділігін кеңейтуді, мемлекет пен жеке сектор арасындағы диалогты дамытуды, қолдау инфрақұрылымын құруды, арнайы салық салу режимдерін қолдануды, салық салу қағидаларын оңайлатуды жатқызуға болады бухгалтерлік есеп және есептілік және т. б.

Шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мемлекет қызметінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Еуропалық Одақ, АҚШ және Канададағы шағын бизнеске қолдаудың әртүрлі нысандары ұсынылады.

1997 жылы ТМД — ға қатысушы мемлекет аралық шағын кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу шараларына қатысты мемаралықаралық арнайы келісім жасалды (Мәскеу, 1997 жылғы 17 Қаңтар), онда шағын кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесудің негізгі бағыттары айқындалған, оларға мыналар жатқызылған: ТМД —ға қатысушы мемлекеттердің шағын бизнесіне қатысушылар арасында коммерциялық және инвестициялық қатынастарды дамыту мен орнатуға жәрдемдесу шаралары шағын кәсіпкерлік субъектілерінің сыртқы экономикалық қызметін жандандыру үшін жағдай жасау; шағын кәсіпкерліктің мемлекетаралық және Ұлттық инфрақұрылымдарын дамытуды қолдау шараларын іске асыру; шағын кәсіпкерліктің қаржы-несие және инвестициялық саласын ынталандыру; шағын кәсіпкерлік саласында инновациялық қызметтің әртүрлі нысандарын енгізу шараларын жүзеге асыру; шағын кәсіпкерлікті ақпараттық және консультациялық қамтамасыз етудің үйлесімді ұлттық және бірыңғай мемлекетаралық жүйелерін қалыптастыру және т. б.

Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы Модельдік заңда (08.06.1997 ж.ТМД — ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған) мүше мемлекеттерде шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың жалпы қағидастары айқындалған, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін мемлекеттік ынталандыру мен реттеудің нысандары мен әдістері белгіленген. Шағын бизнесті қолдау инфрақұрылымы ретінде инновациялық орталықтар мен сауда - өнеркәсіп палаталарын қоса алғанда, шағын кәсіпкерліктің инкубаторлары болып табылатын кәсіпкерлік пен құрылымдарды қолдау орталықтарын ұйымдастыру жөніндегі шаралар ұсынылды.

ТМД шеңберінде мүше мемлекеттердегі шағын және орта кәсіпкерліктің жай - күйін талдау бойынша тұрақты жұмыс жүргізіледі, шағын және орта бизнесті дамытуға жәрдемдесу жөніндегі іс-шараларды жоспарлау жүзеге асырылады, қол жеткізілген нәтижелерге мониторинг жүргізіледі.

Мәселен, ТМД Үкімет Басшылары Кеңесінің 29.05.2015 ж. ТМД Үкімет Басшылары Кеңесінің шешімімен қабылданған ТМД елдерінің бірлескен ынтымақтастығы шеңберіндегі қаржы-экономикалық сектордың өзекті мәселелерін шешудегі жалпы іс - қимылдарға қатысты жоспарды іске асыру процестерін үйлестіру шаралары туралы шешімінде ЭКҰ - ны қамтамасыз ету мақсатында ШОБ субъектілерінің рөлін арттыру жөніндегі шараларды іске асыру туралы мәселе қаралды— ТМД-ға қатысушы мемлекеттердегі ұлттық өсім. Ол бизнес оқытуда ШОБ субъектілерін қолдауға байланысты мынадай түйінді мәселелерге қатысты: ШОБ субъектілеріне іскерлік ақпараттық және консультациялық қолдау көрсету, ШОБ субъектілерін қолдауға қаржылық және инвестициялық қолдау көрсету, басым секторларды қолдау, ШОБ экспортқа бағдарланған субъектілерін қолдау, ШОБ қолдау инфрақұрылымын жетілдіру (кәсіпкерлікті қолдау орталықтары мен шағын кәсіпкерлік инкубаторларының болуы). арнайы салық режимдері.

Ақпараттық-талдау шолулары нысанында шағын және орта бизнестің жай-күйі мен дамуына тұрақты мониторинг жүргізіледі. Мәселен, ТМД - ға қатысушы мемлекеттердегі шағын және орта кәсіпкерліктің жай — күйі туралы ТМД Экономикалық кеңесінің шешімімен (Қорғанысмині, 13.03.2015 ж.) "ТМД - ға қатысушы мемлекеттердегі шағын және орта кәсіпкерліктің жай-күйі туралы" дайындалған ақпараттық — талдамалық шолу мақұлданды, онда кәсіпкерліктің форматы ретінде шағын және орта кәсіпкерліктің жай-күйі туралы қорытынды жасалды. ТМД елдеріндегі орта бизнес, жеке кәсіпкерлер кәсіпкерлік пен тұтастай экономиканың маңызды әлеуметтік - экономикалық буынына айналды[94].

ТМД кеңістігінде ШОБ-тің белгілі бір түрлерінің таралу дәрежесі әр түрлі екенін атап өткен жөн. Шаруашылық жүргізуші ұйымдар мен адамдардың ШОБ субъектілері ретінде біліктілік негіздерінде айырмашылықтар бар. ТМД елдерінің ШОБ туралы жарияланған статистикалық мәліметтеріне сүйене отырып, ЖІӨ құрылымында ШОБ үлесінің динамикалық өсуі бар деп айтуға болады. Сонымен қатар, мұндай деректердің объективтілігі және олармен қамтылған ШОБ салаларының көлемі салыстырмалы және жалпы 25% құрайды, ал ЕО елдерінде бұл көрсеткіш 50 — ден 70% - ға дейін, АҚШ-та шамамен 60% құрайды.

Көп жағдайда ТМД елдеріндегі ШОБ проблемаларының сипаты көп ортақ сипатқа ие, атап айтқанда, ШОБ саласындағы зонаны бақылауды одан әрі жетілдіру талап етіледі; салық жүктемесін азайтуға және ШОБ

тіркеу және тарату рәсімдерін оңтайландыруға, оларды сертификаттауға, экспорттық-импорттық операцияларды реттеуге, ШОБ үшін бизнес-алаңдарды ұсынуға, сондай-ақ шағын және орта бизнеске арналған бизнес-алаңдарды ұсынуға байланысты көптеген проблемалар ШОБ-тың қаржыландыру рәсімдеріне қол жеткізуінің ерекше режимін қоса алғанда, қаржылық қолдау қаражаты есебінен жүзеге асырылады. Лицензиялауға, қоғамдық тәртіпті қорғайтын органдармен, сот органдарымен және т. б. өзара іс - қимылға байланысты ШОБ - ты әкімшілік-құқықтық реттеудің шешілмеген проблемалары көп.

ТМД елдерінде орын алатын ШОБ қолдау нысандары көп жағынан ұқсас. Осылайша, әкімшілік сипаттағы кедергілерді жоюға оңайлатылған рұқсат беру рәсімдері, лицензияланатын қызмет түрлерінің тізбесін қысқарту, ШОБ тіркеу рәсімдерін оңайлату ықпал етеді. Бүгінгі таңда ТМД елдерінде ШОБ үшін "бір терезе" әдістері қолданылады, ШОБ ұйымдарының әртүрлі түрлері үшін салық салудың жеңілдетілген режимдері белгіленеді, коммуналдық қызметтерді сатып алуға және оны электр жүйелеріне қосуға жеңілдіктер бар.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің көпшілігінде МП субъектілері үшін бухгалтерлік есеп пен есептіліктің оңайлатылған жүйесі көзделген. ТМД — ға қатысушы мемлекеттерде МП субъектілерінің көпшілігі бухгалтерлік есеп пен есептіліктің оңайлатылған жүйесін қолданады.

ТМД Экономикалық кеңесінің 15.09.2017 ж. шешімімен бекітілген ақпараттық-талдамалық шолуда Әзірбайжан Республикасында, Армения Республикасында, Беларусь Республикасында, Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің бизнес жүргізуіне қолайлы жағдайлар жасау бойынша қабылданған ұйымдастырушылық - құқықтық және өзге де шаралар бағаланды

Қазақстан, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы.

ТМД - ға қатысушы мемлекеттерде шағын кәсіпкерлікті қолдау және дамыту жөніндегі Консультативтік кеңестің ШОБ — ты қолдаудың перспективалы бағыттары бойынша, оның ішінде ШОБ субъектілерін кредиттеу, инновациялық кластерлер мен экспортқа бағдарланған құрылымдарды дамыту, ШОБ саласындағы қоғамдық ұйымдардың өзара іс - қимылы бойынша қызметі атап өтілді. ЕАЭО шеңберінде мүше мемлекеттер экономикасының теңгерімді дамуына қол жеткізу мақсатында ЕАЭО елдерінің үйлестірілген іс-қимылдарын жүзеге асыру жөніндегі шараларды көздейтін келісілген макроэкономикалық саясат жүргізілетіні белгілі. Бұл ретте шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты олардың мемлекеттік және муниципалдық сатып алуға, сондай - ақ мемлекет реттейтін заңды тұлғалардың сатып алуына қатысуының бірыңғай қағидалары мен тетігін құруға басты назар аударылады.

ЕАЭО туралы шарттың қабылдануы, әдебиетте атап өтілгендей, Мемлекеттік сатып алу саласында туындайтын қатынастарға елеулі әсер етті.

ЕАЭО туралы шартта ЕАЭО — ға қатысушы елдердің мемлекеттік және муниципалдық сатып алуды реттейтін заңнамасына сәйкес сатып алу іс-шараларын өткізу кезінде қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері мен кәсіпорындары, мүгедектер ұйымдары, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері, сондай-ақ әлеуметтік бағдарланған коммерциялық емес ұйымдар үшін жеңілдікті жағдайлар көзделетіні белгіленген .

Осылайша, сатып алу кезіндегі артықшылықтар және шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қолдаудың басқа да шаралары ұлттық заңнамада белгіленеді[96].

Тұтыну және өнеркәсіп тауарларының бажсыз экспорты үшін қолжетімді Кеден одағының (ЕАЭО) Біріккен нарығының әлеуеті 2 трлн астам құрайды. АҚШ долларын құрады, ол Америка Құрама Штаттарының, Еуроодақтың, Қытайдың, Үндістанның, Бразилияның және Жапонияның нарықтарымен қатар әлемдегі ең ірі нарықтардың ондығына кірді. Осыған байланысты көптеген әлемдік державалар осы нарықты, соның ішінде ШОБ өнімдерін сату есебінен жаулап алуға ұмтылуда. Қазақстан осы одақтың мүшесі бола отырып, тауарларды ЕАЭО нарығына ілгерілету кезінде белгілі бір артықшылықтарға ие. Сонымен қатар, қазақстандық ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуы қолдау институттарын дамытуға байланысты[97].

Қазақстандық ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қолдау институттарын, біздің ойымызша, екі сыныпқа бөлу қажет: сыртқы және ішкі. Сыртқы қолдау институттарына ЕАЭО құрған институттарды жатқызуға болады, бұл қазақстандық ШОБ-ті ғана емес, одақтың барлық мүшелерін қолдауды жүзеге асыратын институттардың аса маңызды кешені. Бұдан басқа, ЕАЭО-ға қатысушы басқа елдердің нормативтік құқықтық актілері де осы сыныпқа жатады, өйткені қазақстандық ШОБ-тың осы мемлекеттер нарығына, яғни ЕАЭО нарығына шығуына ынталандыруы да, сондай-ақ өте жағымсыз әсер етуі де мүмкін[98].

Ішкі қолдау институттарына Қазақстан Республикасында құрылған институттар жатады. Бұл жұмыста біз ЕАЭО және Қазақстан Республикасы құрған қолдау институттарына, сондай-ақ отандық ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қамтамасыз ету үшін осы институттарды жетілдіру жолдарын іздеуге назар аударамыз.

ЕАЭО-ның негізгі мақсаттарының бірі ЕАЭО шеңберінде тауарлардың, көрсетілетін қызметтердің, капиталдың және еңбек ресурстарының бірыңғай нарығын қалыптастыруға ұмтылу болып табылатыны белгілі [256]. Бұл мақсат ШОБ-ты қоса алғанда, барлық бағыттар бойынша интеграцияға арналған саясат пен институттарды қалыптастырады.

ЕАЭО құрған қолдау институттары келесі топтарға бөлінеді:

- Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің актілері;
 - Еуразиялық үкіметаралық кеңестің (ЖМС)актілері;
 - Еуразиялық экономикалық комиссияның (ЕЭК)актілері;
 - Еуразиялық экономикалық одақ сотының актілері (ЕАЭО Соты);
 - халықаралық шарттар;
 - Кеден одағының (КО) және бірыңғай экономикалық кеңістіктің (БЭК) құжаттары[99].

Біздің ойымызша, ЕАЭО елдерінің ШОБ-тың дамуына айтарлықтай әсер ететін құжаттарға орасан зор құжаттар саны арасында шоғырлануға тырыстық, бірақ ЕАЭО-ның іс жүзінде әрбір құжаты ШОБ-тың дамуына тікелей немесе жанама нысанда белгілі бір әсер ететінін атап өту қажет.

ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қолдау институттарын белгілеу мақсатында құжаттарды талдауға тікелей көше отырып, бірінші кезеңде құжаттарды талдау ЕАЭО бөлімшелерінің иерархиялық құрылымына сәйкес жоғарыдан төмен жүргізілгенін атап өту қажет. Бірінші кезеңдегі құжаттарды талдау екінші кезеңдегі ШОБ-ты қолдау мәселелеріндегі ЕАЭО саясатының негізгі бағыттарын айқындауға және ЕАЭО-ға қатысушы елдердің ШОБ-ты қолдаудың аса маңызды бағыттарының тізбесін қалыптастыруға мүмкіндік берді.

ЕАЭО құрған қолдау институттарын талдау және талдаудың аралық нәтижелері Е қосымшасында егжей-тегжейлі келтірілген.

Жалпы, ЕАЭО-ның ЕАЭО елдерінің ШОБ қолдау институттарының ішкі нарыққа шығуын ынталандыратын үлкен кешені құрылғанын атап өту қажет.

Төменде ЕАЭО елдерінің ШОБ қолдау институттарының негізгі құралдары келтірілген:

-ЕАЭО капиталының ортақ нарығының мүмкіндіктерін пайдалануды, мемлекеттік кепілдіктер беруді, Өңірлік даму институттарының қаржылық мүмкіндіктерін пайдалануды жандандыруды қоса алғанда, мүше мемлекеттердің ішкі нарықтарында қарыз алуды жандандыру арқылы қаржы қаражатының көздерін кеңейту және кредиттік ресурстардың қолжетімділігін арттыру – Еуразиялық тұрақтандыру және Даму қоры, Еуразиялық Даму Банкі;

- ШОБ өзара қолжетімділігі үшін ішкі нарықтың жұмыс істеуіне кедергі келтіретін тосқауылдарды, сондай-ақ алып қоюлар мен шектеулерді анықтау және жою;

- несиелер бойынша пайыздық ставкаларды субсидиялау және өнімнің белгілі бір түрлерін әзірлеуге гранттар беру;

- өнімнің белгілі бір түрлерін өндіру үшін жиынтықтауыштарға кедендік әкелу баждарының ставкаларын төмендету;

- ШОБ өндіретін өнімнің белгілі бір түрлеріне, оның ішінде мемлекеттік бюджеттен қаражат бөлу есебінен сұранысты ынталандыру;

оларды сатып алу, мүше мемлекеттер белгілеген жұмысшыларға тауарларды тегін беру жөніндегі нормаларды қайта қарау және өзектендіру;

- өнеркәсіптік кооперация және субконтракция құралдары (қолжетімді ақпараттық ресурс құру, субконтракция орталықтарын құру, өнеркәсіптік кәсіпорындардың бірыңғай тізілімі, аралық тауарларды жеткізу кезінде ҚҚС кепілді алуды болдырмау, өзара есеп айырысуда ұлттық валюталарды пайдалануды кеңейту);

- ШОБ игерілген және игеруге жоспарланған технологиялардың бірыңғай деректер банкіні құру;

- ШОБ - тың мемлекеттік (муниципалдық) сатып алуға қатысуға қол жеткізуінің тең жағдайларын қамтамасыз ету;

- өнімнің КО техникалық регламенттерінің талаптарына сәйкестігін бағалауға байланысты іс-шараларды өткізуге арналған шығындарды субсидиялау;

- өнімді лизингке беру шарттарын оңтайландыру (Лизинг мерзімі, жылдық сыйақы, қосымша жеңілдіктер);

- үшінші елдерден әкелінетін тауарлардың белгілі бір тізбесіне демпингке қарсы бажды енгізу;

- үшінші елдердің аумағынан әкелінетін кейбір өнім түрлеріне қатысты КО бірыңғай кедендік тарифінің кедендік әкелу баждарының мөлшерлемелерін белгілеу;

- ТМД-ға кірмейтін елдерден кейбір тауарларды әкелу үшін тарифтік квоталар белгілеу;

- ШОБ субъектілерінің зияткерлік меншік құқықтарын қорғау.

Алайда, біздің пікірімізше, жаңалықтар лентасын талдау мен осы саладағы сарапшылардың пікірлеріне сүйене отырып, қазақстандық ШОБ-тың ЕАЭО нарығына кіруіне кедергі келтіретін, мысалы, қазақстандық өнімді стандарттаумен, оның ішінде техникалық кедергілердің болуымен байланысты институттарды енгізу арқылы меншікті ұлттық ШОБ-ты қорғау үшін ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер құратын көптеген кедергілер бар. Ресей федерациясының Техникалық реттеу саласындағы техникалық сынақ базасына және омологизация мүмкіндігінің болмауына байланысты [100].

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы қалыптастырған ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қолдаудың ЕАЭО институттары, ЕАЭО қатысушы елдер институттары теріс көріністерінің ықпалын нивелирлеуге, қазіргі бар тосқауылдарды еңсеруге көмектесуге, отандық ШОБ-ты ЕАЭО нарығын жаулап алуға ынталандыруға тиіс ішкі институттары ерекше маңызға ие болуда.

ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қолдаудың ішкі институттарын талдауға кірісер алдында Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ШОБ өнімін ЕАЭО нарығына ілгерілету экспорт

болып табылмайтындығын назарға алу қажет. Бұл норма Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 10 желтоқсандағы № 99-IV кодексінде жазылған

Кеден одағының кеден заңнамасына және (немесе) Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес жүзеге асырылатын кеден одағының аумағы".

Алайда, біздің ойымызша, Қазақстандық өнімнің экспортын қолдау институттары ЕАЭО нарығына ілгерілеуге де әсер етеді, өйткені олар өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының кейбір құжаттарында өнімді ЕАЭО нарығына жылжыту экспортпен теңдестіріледі, мысалы, төменде келтірілген құжат.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2010 жылғы 29 қаңтардағы "Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері" атты Қазақстан халқына Жолдауы.

"Үшіншіден, экспорттық әлеуетті іске асыру, бірінші кезекте бұл Кеден одағы, Орталық Азия, Кавказ бен Таяу Шығыс елдерінің рыноктары".

Осыған байланысты, талдаудың хронологиялық дәйектілігінде толықтығы үшін қазақстандық экспортты қолдау, оның ішінде өнімді ЕАЭО нарығына ілгерілету институттары қаралды (Ж қосымшасы).

ЕАЭО нарығын жаулап алу агроөнеркәсіптік кешенді дамыту, тамақ өнімдерін, өңдеу өнеркәсібі тауарларын өткізу есебінен жоспарланып отыр[101].

Осы мақсатта Қазақстанда экспортты қолдаудың төменде көрсетілген құралдары пайдаланылады.

Жалпы:

- өндірістің негізгі құралдарын сатып алуды қаржыландыру құралдары, гранттық қаржыландыру, экспорттық саудалық қаржыландыру, Кредиттеу және сақтандыру;

- сервистік қолдау;

- салықтық жүктемені төмендету;

- көрме-жәрмеңкелік іс-шаралар өткізу;

- сыртқы нарықтарға отандық тауарларды, ШОБ индустриялық-инновациялық қызмет қызметтерін ілгерілету бойынша шығындардың бір бөлігін өтеу;

- ӘКК, АЭА құру;

- Қазақстандық компанияларға мемлекеттік сыртқы экономикалық және дипломатиялық қолдауды жүзеге асыру;

- жүктерді кедендік өңдеу мерзімдерін қысқарту;

- экспорттың әртараптандырылған, тұрақты және қауіпсіз маршруттарының жүйесін құру;

- экспорттық өнімді сатып алу кезінде тұтынушыларды субсидиялау тетіктерін жетілдіру;
- мақсатты экспорттық нарықтардағы техникалық кедергілерді жеңуге жәрдемдесу;
- КО шеңберінде қазақстандық өнімнің сәйкестігін растау жөніндегі органдарды құру;
- бірыңғай электрондық терезені және тауарларды электрондық декларациялауды енгізу;
- ұлттық экспорттаушыларға қатысты басқа ел орнатқан кедергілерді жою бойынша шаралар қабылдау.

Агроөнеркәсіптік кешенде қосымша:

- астықты кепілді өткізуді қамтамасыз ету;
- астықты сақтау және экспорттық ауыстырып тиеу инфрақұрылымын дамыту;
- сүт, сүт өнімдері өндірісін дамыту, ет өндірісі мен өңдеуді дамыту үшін стратегиялық инвесторларды тарту[102].

Сыртқы және ішкі институттардың қолдауды қамтамасыз етуімен байланысты отандық ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қолдауды одан әрі институционалдық дамыту басымдықтарын белгілеу үшін біз "өмірлік циклдің" әртүрлі сатыларында отандық ШОБ-тың ЕАЭО нарығына шығуын қамтамасыз етуге талдау жүргізуге тырыстық. Талдау нәтижелері и қосымшасында келтірілген.

Осылайша, деректерді талда отандық ШОБ «өмірлік циклдің» барлық кезеңдерінде Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласындағы ШОБ-ты дамытуға қатысты кейбір келісімдерді айтпағанда, әлеуетті ынталандырушы әсері бар ЕАЭО нарығына шығуды қолдаудың сыртқы және ішкі институттарының ауқымды базасымен қамтамасыз етілгенін көрсетті.

Біздің зерттеулеріміздің нәтижелері Қазақстандық сарапшылардың пікірімен де расталады. ҚР ҰКП Басқарма Төрағасы орынбасарының пікірі

«Атамекен» жыл сайынғы форумның қорытындысы бойынша

2017 жылғы қыркүйекте Астана қаласында өткен «Еуразиялық апта» - өткізілген тақырыптық сессиялар көрсеткендей, одақтағы интеграциялық жұмыс теориясында барынша жоғары деңгейде тұр және ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер арасындағы НҚА деңгейіндегі өзара үндестіру дәрежесі одақ туралы барынша жауапкершілікпен айтуға мүмкіндік береді. Бұл агроөнеркәсіптік кешендегі, өнеркәсіптік сектордағы үйлестірілген саясат, Кеден кодексі, Техникалық реттеу және сертификаттау және т.б. Алайда, сарапшының айтуынша, іс жүзінде интеграция нәтижелері ЕАЭО – ның негізгі мақсатына-тауарлардың, жұмыстар мен қызметтердің еркін қозғалысына сәйкес келмейді.

Айта кету керек, мұндай жағдай ЕАЭО аясында ғана емес, әлемдік кеңістікте де байқалады. Соңғы екі-үш онжылдықта тарифтік емес кедергілер (тарифтік емес шаралар) әлемде тауарлар мен қызметтердің қозғалысын шектеуші рөл атқарады. Бұл сауда одақтары мен көптеген келісімдер шеңберіндегі импорттық тарифтердің төмендеуіне немесе жойылуына байланысты. Тарифтік емес кедергілер сыртқы сауда ағындарына теріс әсер ететін, жаңа тауарлардың нарыққа шығуын қиындататын, жаңа сауда серіктестерінің пайда болуына кедергі келтіретін, сондай-ақ бірінші кезекте технологиялық салалардың дамуы мен кооперациясына кедергі келтіретін тарифтік шектеулерді алып тастаудың оң әсері нөлге тең[103].

ЕАЭО туралы шартта ішкі нарық шеңберінде мүше елдер тарифтік емес реттеу шараларын қолданбайтыны айтылған. Алайда, құжат осы ережеден ерекше жағдайларды қарастырады: НТВ қоғамдық мораль мен құқықтық тәртіпті қорғау, өмір мен денсаулықты, қоршаған ортаны, жануарлар мен өсімдіктерді, мәдени құндылықтарды қорғау, халықаралық міндеттемелерді орындау және қорғаныс пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін орнатылуы мүмкін — бірақ олар дискриминация немесе сауданы жасырын шектеу құралы болмауы керек. Мүше елдер техникалық реттеудің және санитариялық, ветеринариялық-санитариялық және карантиндік фитосанитариялық шараларды қолданудың жалпы қағидаттарын, тәртібін, қағидалары мен рәсімдерін белгіледі. Бұл ретте тауарлар мен көрсетілетін қызметтер саудасында ҰҒК біртіндеп біріздендіру және (немесе) оны жою — Еуразиялық экономикалық интеграцияның аса маңызды міндеттерінің бірі. Оның шешімсіз ортақ нарық тиімсіз болады және оған салынған әлеуетті ешқашан іске асырмайды.

Техникалық реттеу мәселелері шағын және орта бизнес үшін өте маңызды, дегенмен олар баспасөз беттеріне жиі шықпайды. Іс жүзінде тауарлар мен қызметтердің қозғалысына кедергі келтіретін тарифтік емес кедергілердің едәуір бөлігі дәл осы санатқа жатады. Бұдан басқа, ЕАЭО елдерінің алдында Ескірген МЕМСТ-тарды ауыстыру және техникалық реттеуді жаңғырту жүйелі міндеті тұр. Халықаралық нормалармен (мысалы, Халықаралық электротехникалық одақ) және ЕО нормаларымен үйлесімділік дәрежесін арттырған жөн.

Бүгінде НТБ практикасында қолданылатын жүздеген әдістер бар және олар-ЕЭК-тің экономикалық даму мен саудаға жауап беретін ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің министрліктері мен ведомстволарының тұрақты назарында.

Есептеулер экспорттаушылардың НТБ-мен байланысты өте жоғары шығындарын көрсетеді. Орташа алғанда ең үлкен шығындар Қазақстанда (шамамен 40%) және Ресейде (12,4%) Беларусьпен саудада байқалды. Беларусь үшін НТБ ықпалы Қазақстанға экспорттау кезінде анағұрлым

маңызды болды (16,3%). Бұдан басқа, тарифтік емес кедергілердің теріс әсері Кеден одағы шеңберінде жойылған тарифтік кедергілерге қарағанда жоғары екені анықталды.

Еуразиялық Даму Банкінің интеграциялық зерттеулер орталығы жүргізген зерттеуге сәйкес, НТБ-мен күрестен түсетін пайда үлкен болады. ҒТБ 50%-дық кему сценарийі есептелді. Қазақстанның жеңісі-әлауқат орта мерзімді перспективада 1,3% - ға кумулятивті түрде артады, ал нақты ЖІӨ өсімі 0,7% - ды құрайды. Қазақстанның негізгі салаларынан бірінші кезекте машина жасау кешені мен көлік құралдарының өндірісі ұтады.

Қазақстанның экспорттаушы кәсіпорындарына жүргізілген сауалнаманың нәтижелері көрсеткендей, сауда аясында шектеулер тудыратын негізгі кедергілердің қатарына мыналар жатады

ЕАЭО-ға техникалық кедергілер де кіреді. Олардың ішінде әсер ету дәрежесі бойынша бірінші орында-өнімді тестілеу және сертификаттау, сондай-ақ өндірістік стандарттарды сақтау қажеттілігі. Мәселенің шешімін біз КО техникалық регламенттерінде қамтылмаған өнімнің сәйкестігін бағалау рәсімдерін өзара тануда, халықаралық стандарттарды пайдалануда және КО шеңберінде таңбалау, Буып-түю және затбелгі жапсыру қағидалары мен нормаларын үйлестіруде көріп отырмыз. Сауда бағытына қарамастан респонденттер белгілейтін басқа да кедергілер: межелі елдегі қосымша салықтар мен алымдарды қоса алғанда, бағалық бақылау шаралары (әсіресе ҚҚС төлеумен байланысты) және бәсекелестікке ықпал ететін шаралар (арнайы импорттаушы институты). Бұдан басқа, экспорттаушылар жөнелту алдындағы инспекциялардың және басқа да формальдылықтардың, шартты сауда қорғау шараларының, межелі елдегі импорт үшін төлем шарттарын немесе импортты қаржыландыру үшін кредитті алу және пайдалану шарттарын реттеу нысанындағы қаржылық шаралардың шектеулі әрекетіне назар аударады. Халықаралық жүк тасымалдау секторы ҰТК-ға аса сезімтал.

Бұдан басқа, қазақстандық ШОБ ЕАЭО нарығына шығу кезінде мүше мемлекеттер арасында ауыл шаруашылығы өнімін өткізудің күрделілігі, нарықтарға тең қолжетімділіктің болмауы, транзиттің проблематикалығы, белгілі бір салаларда тану тетігінің болмауы сияқты проблемалармен бетпе-бет келеді. Бұл проблемалар көбінесе шамадан тыс құжаттық реттеудің салдарынан туындайды. Бұл ретте құжаттар әлі күнге дейін қағаз тасығышта ұсынылады. Электрондық құжат айналымына көшу бойынша жұмысты күшейту, ШОБ-тан барлық құжаттарды талап етпей, қатысушы елдердің мемлекеттік органдарының ақпарат алмасу кезіндегі өзара іс-қимылын күшейту қажет. Сыртқы және өзара сауданың ақпараттық жүйесінің жұмысын жолға қою қажет, іс-шаралар жоспарында көзделген көптеген баптар бойынша ақпарат

алмасу жолға қойылмаған, бұл ШОБ үшін сауда процестерін едәуір қиындатады[104].

Ресей аумағына Қазақстандық ШОБ тауарларын экспорттауда проблемалар бар, оларға, мысалы, ресейлік контрагенттерден Ресейге тауарлар импортын растайтын құжаттаманы алу қиындығы жатады, оның болуы отандық ШОБ-қа Мемлекеттік кірістер органдарына бұрын төленген қосылған құн салығын өтеуге мүмкіндік береді. Бұл процесті автоматтандыру қажет. Еуразиялық экономикалық одақта (ЕАЭО) ортақ тауар нарығын құру және ТМД — да болып жатқан интеграциялық процесс нарықтық қатынастар мен бәсекелестікті дамыту, кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін (бұдан әрі-ШОБ субъектілері) қолдаудың бірыңғай шараларын қолдану бойынша келісілген мемлекеттік саясатты жүргізу қажеттілігін негіздейді. Шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау бизнеске белсенді азаматтарды тартуға, бәсекелестікті қамтамасыз етуге және, сайып келгенде, нарықтық экономиканы тұрақтандыруға ықпал етеді. ЕАЭО — ға және ТМД-ға мүше мемлекеттерде шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша әртүрлі шаралар қолданылады, оларға өз қызметінің заңнамалық негізін жетілдіруді, ШОБ субъектілерінің қаржыландыру және кредит беру көздеріне қолжетімділігін кеңейтуді, мемлекет пен жеке сектор арасындағы диалогты дамытуды, қолдау инфрақұрылымын құруды, арнайы салық салу режимдерін қолдануды, салық салу қағидаларын оңайлатуды жатқызуға болады бухгалтерлік есеп және есептілік және т. б.

Қазақстандық ШОБ үшін елеулі салдарлар тудыратын таңбалау туралы талаптарды қосу арқылы ЕАЭО-дағы бақылау тетіктерінің тізбесін кеңейту перспективасы қиындықтар туғызады. Қазіргі уақытта ЕАЭО тауарларын таңбалау туралы базалық келісімді қабылдау бойынша жұмыс жүргізілуде. Марканың болуы ЕАЭО-да тауарларды өткізу кезінде міндетті шарт болады, бұл ілеспе құжаттардың онсыз да елеулі тізбесін кеңейтеді[105].

Осылайша, ЕАЭО ШОБ үшін бизнес-үдерістерге ревизия жүргізу, өнімнің орын ауыстыруы үшін қажетті құжаттар тізбесіне талдау жүргізу қажет

сондай-ақ, сауда қызметін жүргізу шарттарын оңтайландыру және оңайлату.

Қысқа мерзімді перспективада шешілуі қажет негізгі міндеттерге мыналар жатады:

-мүше мемлекеттердің заңнамасын үйлестіру мен біріздендіру және оны ЕАЭО құқығымен айқындалған салаларда біркелкі қолдану

жөніндегі жұмысты жалғастыру. Бұл мәселені шешу бар кедергілердің санын азайтып қана қоймай, олардың пайда болуына жол бермейді;

- электрондық түрде кедергілер тізілімін қалыптастыру және жүргізу тәртібін бекіту;

- ЕЭК мүше мемлекеттермен бірлесіп кедергілердің келісілген тізбесіне енгізу үшін кедергілерді талқылау бойынша жұмыстар жүргізуі;

- «Еуразиялық экономикалық одақтың ішкі нарығындағы кедергілерді, алып қоюларды және шектеулерді анықтау және жою жөніндегі жұмыстың барысы туралы» Комиссия Кеңесінің 2016 жылғы 18 қазандағы № 29 өкімімен көзделгендей, жойылуы мүше мемлекеттер тарапынан орынды деп танылған ЕАЭО ішкі нарығындағы кедергілерді жою жөніндегі «жол карталарын» әзірлеу.

Қазақстан Республикасы ЕАЭО-ға мүше басқа мемлекеттермен, әсіресе қазақстандық ШОБ мүдделерін қорғау саласында экономикалық өзара іс-қимылға едәуір үлкен ықпал етуге тиіс. ЕАЭО кеңістігінде еліміздің мүдделерін қорғау үшін жұмыс топтарының құрамын жоғары деңгейдегі сарапшылар қалыптастыруы тиіс. Өйткені, біздің ойымызша, егер бастама жоғалса, онда кейіннен ЕАЭО нарығында лайықты орын алу айтарлықтай қиын болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жаһандану жағдайында экономиканың икемділігі мен оның жұмыс істеуінің серпінді өзгертін параметрлеріне бейімделуін қамтамасыз ету қажеттілігі көбінесе шағын кәсіпкерліктің даму деңгейіне байланысты. Талдау көрсеткендей, 21 ғасырдағы шағын бизнесті дамытудың ең әсерлі нәтижелері шет елдердің тәжірибесінде қолданылған, бұл оны елімізде қолдану мақсатында осы елдің тәжірибесін жалпылауға ерекше қызығушылықты анықтайды.

Нарық жағдайында шағын кәсіпорындарды корпоративтік қаржылық реттеу немесе өзін-өзі реттеу үлкен маңызға ие. Мемлекеттік қаржылық қолдаудың барлық маңыздылығына қарамастан, шағын бизнес менеджменті дербес қадамдар жасауға, корпоративтік қаржылық реттеудің тиімді жүйелерін әзірлеуге және енгізуге тиіс. Алайда, көптеген Қазақстандық шағын кәсіпорындар мұндай қызмет туралы жиі естімеген. Бұл ретте қаржылық өзін-өзі реттеудің стратегиясы мен тактикасы өзара ғана емес, мемлекеттік қаржылық реттеудің стратегиясы мен тактикасымен де өзара байланысты болуға тиіс. Демек, шағын кәсіпорындарды басқаруды ғылыми құралдармен қамтамасыз ету қажеттілігі, оны қолдану өз кезегінде ұзақ мерзімді экономикалық және қаржылық әл-ауқатты қамтамасыз етеді.

Монографияда талдау негізінде шағын бизнес секторын қаржылық қолдаудың негізгі нысандары мен әдістерінің жиынтығы анықталды.

Нысандарға мыналар жатады: ұлттық құралдарды пайдалана отырып қаржылық қолдау, оған мыналар жатады: борыштық қаржыландыру, үлестік қаржыландыру және өтеусіз қаржыландыру; халықаралық құралдарды пайдалана отырып қаржылық қолдау, оған мыналар жатады: борыштық инвестициялау, үлестік инвестициялау және өтеусіз қаржыландыру. Қаржылық қолдау әдістері: мемлекеттік: бюджеттік, олардың құралдары мыналар болып табылады: шағын кәсіпорындар қызметінің белгілі бір түрлерін ынталандыру бағдарламалары; шағын кәсіпорындарға көмек көрсету бағдарламалары; гранттар; ерекше шарттармен кредиттер; салық жеңілдіктері; арнайы салық режимдері; салықтық босатулар; салықтық несиелер; есеп берудің ерекше шарттары; мемлекеттік емес, олардың құралдары: ерте өсу қорлары; капитал қорлары; қоғамдық даму институттары; аймақтық венчурлық қорлар; бизнес-періштелер.

Монографияда қаржылық қолдау нысандары оның әдістерін жүзеге асырудың ерекшеліктерін анықтайтындығы көрсетілген. Нысандар мен әдістердің ұсынылған жіктелімдері шағын кәсіпкерлік субъектілерін қаржылық қолдау тетігін қалыптастыруға мүмкіндік береді, оған: іске асыру субъектісіне және оларға көрсетілетін қолдау түріне; билік деңгейіне және қолдау бағыттарын қалыптастыру институтына; шағын

кәсіпорындардың мамандану саласына немесе қызмет бағытына байланысты.

Монографиялық жұмыста еліміздегі шағын кәсіпорындарын қаржылық-кредиттік қолдаудың бағдарламалары: оның мазмұны мен ерекшеліктері ашылды; оның тиімділігі мен шағын кәсіпорындар қызметінің негізгі көрсеткіштеріне әсері бағаланды.

Монографиялық зерттеуде еліміздегі шағын кәсіпкерлік субъектілерін бюджеттік қолдау тетіктеріне талдау жүргізілді, оның нәтижелері бойынша мынадай қорытындылар жасалды және негізгі капиталға инвестициялау процесін көтермелейтін гранттар шағын кәсіпорындардың ғылыми-техникалық белсенділігін ынталандыратын маңызды құрал болып табылады; шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеу жүйесіндегі өзгерістер олардың осы тәсілді пайдалану мүмкіндігіне оң әсер етті қаржыландыру.

Шағын кәсіпорындарды қолдаудың мемлекеттік емес тетіктерін зерттеу барысында олардың қызметін үлестік қаржыландыруды жүзеге асыру мақсатында Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қор қаражатын тартуы қарыз алудың неғұрлым экономикалық тиімді схемаларының бірі болып табылады деген қорытынды жасалды. Шағын компаниялар дәстүрлі қарыз алу көздерімен салыстырғанда капиталды үлкен мөлшерде тартуға мүмкіндік алады, ал инвесторлар үшін арнайы қорларға инвестицияларды ынталандыру қарастырылған.

Монографияда «Атамекен» ҚР Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы рөлі шағын бизнес секторына тікелей қаржылық қолдау көрсету емес, басқа да шағын кәсіпкерлікті қолдауды қалыптастырудың ұлттық институттары арқылы жүзеге асырылатын шағын кәсіпорындардың жұмыс істеуі үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуге бағытталған жаңа бағдарламалар мен тетіктерді әзірлеу болып табылады деген тұжырым жасалды Экономикалық Қоғамдастық.

Монографияда лық жұмыста аймақтық деңгейде жұмыс істеу тиімділігін арттыру үшін шағын кәсіпорындарды қаржылық қолдаудың орталықтандырылған тетігін енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Шағын кәсіпкерлік субъектілеріне сыртқы бухгалтерлік қызмет көрсетуді қамтамасыз ету; шағын кәсіпкерліктің экономикалық тұрақсыз субъектілеріне салық төлеу бойынша бөліп-бөліп төлеуді немесе кейінге қалдыруды, оның ішінде қаржылық инспекция шегінде жалдау ақысы бойынша кейінге қалдыруды ұсыну жыл; қаржылық-кредиттік қолдау саласында: "шағын бизнесті кредиттеуге жәрдемдесу қоры" арқылы шағын кәсіпорындардың қарыздарына кепілдік беру жүйесін кеңейту, оның ішінде кредиттер бойынша пайыздық ставканы ішінара субсидиялау; шағын бизнеске қаржы ресурстарын беруге мамандандырылған мемлекеттік емес қорлардың желісін дамыту; Венчурлік Қаржыландыру саласындағы заңнаманы жетілдіру, өңірлік

венчурлік қорларды, капитал қорларын құру және шағын бизнесті оңайлату Жауапкершілікті міндетті сақтандыруды енгізе отырып, қаржы қызметтері нарығында микрокредит ұсынысын одан әрі жетілдіру және ұлғайту.

Монографиялық жұмыста әзірленген әдістемелік ережелер мен практикалық ұсынымдарды іске асыру шағын кәсіпкерлік секторын қолдаудың салықтық және қаржылық-кредиттік тетіктерінің тиімділігін арттыруға және орта мерзімді перспективада сектордың мөлшерін ұлғайтуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қазақстанның ШОБ секторының стейкхолдерлеріне ШОБ дамытудың мемлекеттік саясатын қалыптастырудағы олардың өзара іс-қимылы тұрғысынан талдау жүргізілді. Әдебиетті шолуға және сарапшылармен талқылауға негізделген микро-ден макро деңгейге дейінгі деректерді жинау мен талдаудың сапалы тәсілі, сондай-ақ маңыздылық/Ықпал матрицасы негізінде ШОБ дамыту мәселелерінде үлкен және аз маңызы бар стейкхолдерлер және ШОБ саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыруға елеулі және әлсіз ықпал ете алатын стейкхолдерлер белгіленді Қазақстандағы ШОБ. Талдау көрсеткендей, көптеген стейкхолдерлерге қарамастан, шешім қабылдау әлі де орталықтандырылған және бірнеше маңызды стейкхолдерлермен (Үкімет, Парламент, орталық мемлекеттік органдар) шектелген. Жергілікті атқарушы органдар ШОБ секторын дамыту саясатын қалыптастыруға іс жүзінде тартылмаған. Қоғамдық ұйымдар, даму институттары, жеке кәсіпорындар дамыған Бизнестің қалыптасқан дәстүрі бар бірқатар дамыған елдерге қарағанда ШОБ секторының мемлекеттік саясатын қалыптастыруға әлсіз әсер етеді. Қоғамдық

ҰКП ұйымдары мен салалық қауымдастықтар орталық мемлекеттік органдарға ұсыныстар беру деңгейіне әсер етеді.

Мемлекеттік бағдарламаны қалыптастыру кезінде. "Бизнестің жол картасы-2020" бағдарламасы бойынша ШОБ өкілдерінің пікірі ескерілмеді, осыған байланысты өңдеу өнеркәсібіне қолдау көрсетуге бағытталған тетіктер жұмыс істемеді. Екінші деңгейдегі банктер сауда және қызмет көрсету секторының ШОБ-қа қаржылық қолдау көрсетті, ал мемлекеттік органдар мен даму институттары бұл процеске ықпал ете алмады және бұған ерекше уәждеделмеген. Осыған орай, өңдеуші өнеркәсіпті қамтитын бағдарламаның нысаналы индикаторларына қол жеткізбеу байқалады.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Курочкина, А.А. Стратегия развития малого предприятия: теория и практика применения: монография / А.А. Курочкина, Т.С. Хныкова. – СПб.: СПбГТЭУ, 2014. – 140 с. – Текст: непосредственный.

2. Collaborative International Dictionary of English. – URL: <https://hbr.org/2013/01/what-is-entrepreneurship> (дата обращения: 03.03.2017). – Текст: электронный.

3. Крышталеv, В.К. Развитие институтов поддержки малого предпринимательства в экономике России / В.К. Крышталеv, Ю.Н. Нестеренко, А.А. Тараруева. – М.: Интеграция, 2015. – 386 с. – Текст: непосредственный.

4. Теребова, С.В. Предпринимательство в регионе: состояние, перспективы: монография / С.В. Теребова, О.В. Подолякин, В.С. Усков, С.Ю. Егорихина – Вологда: ИСЭРТ РАН, 2011. – 160 с. – Текст: непосредственный.

5. Камчатников, Г.В. Развитие малого инновационного предпринимательства в России и его организационно-экономическое обеспечение: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Г.В. Камчатников. – М., 2013. – 145 с. – Текст: непосредственный.

6. Варданян, Э.А. Развитие локальной системы государственного регулирования малого предпринимательства в современной российской экономике: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Э.А. Варданян. – Казань, 2013. – 186 с. – Текст: непосредственный.

7. Глаголев, С.Н. Бизнес и власть: актуальные проблемы взаимодействия: монография / С.Н. Глаголев, В.В. Моисеев. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 419 с. – Текст: непосредственный.

8. Свирчевский, В.Д. Управление малым бизнесом: учебное пособие / В.Д. Свирчевский. – М.: ИНФА-М, 2012. – 256 с. – Текст: непосредственный.

9. Лапуста, М.Р. Малое предпринимательство. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 463 с. –

10. Свирчевский, В.Д. Управление малым бизнесом: учебное пособие / В.Д. Свирчевский. – М.: ИНФА-М, 2012. – 256 с. –

11. Лаврентьев, В.В. Социальная и экономическая сущность малого и среднего предприятия / В.В. Лаврентьев // TERRA ECONOMICUS. – 2011. – Т. 9, № 1, ч. 3. – С. 47–50.

12. Карташова, Е.И. Управление системой ресурсного обеспечения малого и среднего бизнеса в условиях экономического кризиса: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Е.И. Карташова. – М., 2012. – 191 с

13. Кондраков, Н.П. Основы малого и среднего предпринимательства: практическое пособие / Н.П. Кондраков, И.Н. Кондраков. – М.: ИНФРА-М, 2013. – 446 с.

14. Валигурский, Д.И. Организация предпринимательской деятельности: учебник / Д.И. Валигурский. – М.: Дашков и К, 2013. – 518 с. – Текст: непосредственный
15. Жетписбаева, К.А. Рекомендации по совершенствованию отечественной законодательной базы стимулирования предпринимательства / К.А. Жетписбаева // Банки Казахстана. – 2012. – № 10. – С. 43–46
16. Быков, С.А. Оценка качества государственных услуг при разработке стратегии обеспечения экономической безопасности России. – СПб.: СПбГУЭФ, 2011. – 175 с.
17. Тореев В.Б., Вороновская О.Е. Эффективность программ поддержки малого предпринимательства // Экономическая наука современной России. – 2002. – №3. – С. 73-87.
18. Терёшкин Г.В. Оценка эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в муниципальных образованиях: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – СПб, 2010. – 15 с.
19. Немец А.В. Оценка эффективности поддержки малого предпринимательства в системе государственного регулирующего воздействия: дисс. ... канд. экон. наук. – Новосибирск, 2009. – 206 с.
20. V.Freitasa, M.Duarte Motivation at work: Case studies of Portuguese SMEs. *Tékhné*. – 2017. - №15. – P. 88-99.
21. Мошкин, И.В. Исследование процессов современного предпринимательства: сборник статей / И.В. Мошкин. – М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 342 с. – Текст: непосредственный.
22. Мухина, И.В. Проблемы финансирования и развития малого бизнеса в России / И.В. Мухина // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16, № 3. – С. 485–496. – Текст: непосредственный.
23. Подбиралина, Г.В. Средний и малый бизнес в экономике зарубежных стран: учебное пособие / Г.В. Подбиралина, Т.В. Мигалева. – М.: РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2013. – 92 с.
24. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана: утв. 14 декабря 2012 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050_04.05.2018.
25. Исакин М.А. Подходы к мониторингу и оценке бюджетных целевых программ // Экономический анализ: теория и практика. – 2008. – №10. – С. 48- 56.
26. Mole K.F., Hart M., Roper S., Saal D.S. Assessing Effectiveness of Business Support in England. Evidence from a Theory-Based Evaluation // *International Small Business Journal*. – 2009. - №27 (5). – P. 557-582.
27. Тореев В.Б., Вороновская О.Е. Эффективность программ поддержки малого предпринимательства // Экономическая наука современной России. – 2002. – №3. – С. 73-87.

28. Thomas Åstebro, JoacimTåg Gross, net, and new job creation by entrepreneurs. *Journal of Business Venturing Insights*. – 2017. - Vol. 8. - P. 64-70.

29. Омарова Н. Ю. Государственная поддержка развития малого предпринимательства в условиях кризиса // *Известия Международной академии аграрного образования*. - 2016. - № 26. – 85-90 с

30. Vladislav Maksimov, Stephanie Lu Wang, Yadong Luo Institutional imprinting, entrepreneurial agency, and private firm innovation in transition economies. *Journal of World Business*. – 2017. – Vol.52, Issue 6. – P. 854-865.

31. Алексеев С.В. Механизм оценки эффективности государственного регулирования предпринимательской деятельности // *Инновации*. – 2003. –

32. №8. – С. 43-47.

33. Халчанская В. Эффективность государственной поддержки малого наукоемкого бизнеса в США / В.Халчанская // *Проблемы теории и практики управления*. – 2006. – №6. – 99 с.

34. Глушкова М.Л. Система показателей оценки эффективности развития малого предпринимательства на макро и мезоуровне // *Теория и практика структурных преобразований экономики отраслей и регионов: Сб. науч. статей первой Всероссийской практической конференции молодых ученых*. – Екатеринбург: Ин-т эк-ки УрО РАН, 2003. – С. 317-321.

35. Каранович К.К., Каранович М.К. Оценка эффективности государственной поддержки предприятий сферы услуг с целью усиления их конкурентоспособности // *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*. – 2012. – №12(20) // www.sisp.nkras.ru 09.07.2016.

36. Evaluation of SMART (including SPUR) 2001. Department of Trade and Industry. – 2001. – 4 p. // <http://drj.gov.uk/about/evaluation> 16.12.2016.

37. Оценка и оценочные исследования. Основные подходы, методы и стандарты // <http://iopp.ru/a/2008/07/07/276.html> 18.08.2016.

38. Heinrich, C.J. How Credible is the Evidence, and Does It Matter? / C.J. Heinrich // *An Analysis of the Program Assessment Rating Tool. Public Administration Review*. – 2012. - №72 (1). – P. 123-134.

39. Дадашев А., Головацкая Н., Лазуренко С., Нешиной А. Эффективность поддержки малого предпринимательства // *Вопросы экономики*. – 2002. – №7. – С. 127-139.

40. Хатри Г.П. Мониторинг результативности в общественном секторе.

41. Аль-Саббаг Нур Файез Саид, Карлик А.Е. Малый и средний бизнес в системе промышленного производства // *Журнал «Вопросы экономики и права»*. – М., 2016. – №3. – С. 89-94.

42. OECD (2016), Entrepreneurship at a Glance 2016, OECD Publishing, Paris // https://read.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/entrepreneurship-at-a-glance-2016_entrepreneur_aag-2016-en#page2 04.05.2018.

43. Саляхова Э.К. Малый бизнес в зарубежной практике // Журнал «Экономические науки». – 2016. - № 57-4 // <http://novainfo.ru/article/10107> 28.12.2016.

44. Тайшыков Ж.Х., Бакирбекова А.М. Состояние и меры государственной поддержки малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан // BULLETIN D'EUROTALENT-FIDJIP / Международная академия КОНКОРД (Editions du LIPTO) (Romilly sur Seine). – 2014. - Т.1. - С.86-90.

45. Нурмаганбетов А.С. Развитие института государственной поддержки предпринимательства: опыт США, Японии, Сингапура и его применение в Казахстане // Вестник университета «Туран». - Алматы, 2017. -№1(73). - С. 47-54.

46. Harvie Ch., Lee B-C. Public Policy and SME Development // Working Paper 03-18, Department of Economics, University of Wollongong. - 2003. – 24 p.

47. Государственное регулирование рыночной экономики: учеб.для вузов / под общ. ред. Кушлина В.И., Волгина Н.А. – М.: Экономика, 2000. – 735 с.

48. Агурбаш Н.Г. Система государственной поддержки малого предпринимательства в России. – М.: Анкил, 2000. – 48 с.

49. Алексеев С.В. Механизм оценки эффективности государственного регулирования предпринимательской деятельности // Инновации. – 2003. - №8. – С. 43-47

50. Афанасьева Т., Лазарев В., Пуденко Т. Поддержка малого бизнеса в России: новые технологии разработки программ // Предпринимательство в России. – 1998. - №4. – С. 45-53.

51. Шаститко А.Е. Методологический статус новой институциональной экономической теории // Журнал экономической теории. – 2013. - №4. - С. 36-47.

52. Капогузов Е.А. Вклад новой институциональной экономической теории в реформирование общественного сектора // Journal of Institutional Studies. – 2011. – Т.3, №4. - С. 6-17.

53. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.:Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. - 591 с.

54. Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы жол»: утв. 6 апреля 2015 года, №1030.

55. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента Республики Казахстан

Н.Назарбаева народу Казахстана: утв. 31 января 2017 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017_05.05.2018.

56. Сайт Комитета статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан // <http://www.stat.gov.kz> .

57. Официальный сайт АО «Фонд Даму» // <http://damu.kz>

58. Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория. – СПб.: Изд.дом СПбГУ, 2005. - 693 с.

59. Тамбовцев В.Л. Контрактная модель стратегии фирмы. – М.: ТЕИС,

60. 2000 – 83 с.

61. Джуха В.М., Курицын А.В., Штапова И.С. Экономика отраслевых рынков. - 3-е издание: учебное пособие- М.: Издательство «Проспект», 2017. - 212 с.

62. Шибутов М. Институты развития – это «Поле чудес в стране дураков // <https://samonitor.kz/350-.html>. 05.05.2018.

63. Официальный сайт АО «Национальное агентство по экспорту и инвестициям «KAZNEX INVEST» // <http://kaznexinvest.kz>

64. Официальный сайт фонд Даму <https://damu.kz/>

65. Joseph E.Stiglitz Chapter 13 Imperfect information in the product market // Handbook of Industrial Organization. – 1989. – Vol. 1. – P. 769-847.

66. Ковтун О.И., Таннагашева Р.И. Анализ видов оппортунистического поведения и возможности его предотвращения // Проблемы экономической науки и практики: сб.науч.тр. /под ред. С.А. Филатова. - Новосибирск, 2015. - С. 81-88.

67. Социологические исследования «Деловой климат» за 2016 год / АО «Институт экономических исследований». – Астана, 2016.

68. Сулейменова Г.К. Институциональные преобразования в сфере малого предпринимательства: теория, методология и практика: дис. ... докт.экон.наук. – Кызылорда, 2007. – 289 с.

69. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности // Вопросы экономики. - 2001. - №6. - С. 60-79.

70. Welter, F., Smallbone, D. Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environments // Journal of Small Business Management. – 2011. - № 49(1). – P. 107–125.

71. Hellman, J., Jones, G., Kaufmann, D. Seize the State, Seize the Day: State Capture and Influence in Transition Economies // Journal of Comparative Economics. – 2003. - №31(4). – P. 751-773.

72. Voszka, É. The Revival of Redistribution in Hungary // Acta Oeconomica. – 1994. - №46(1). – P. 65-78.

73. Интегральные показатели развития малого предпринимательства / под общ. ред. В.В. Буева, С.В. Мигина, Н.В. Смирнова, А.А. Шамрай, А.М. Шестоперова. – М.: Вектра, 2007. – 46 с.

74. Форум предпринимателей Казахстана. Территория бизнеса для вашего развития // <https://business.gov.kz/ru/business-associations/detail.php?ID=22257> 06.05.2018.

75. Абсатиров К.Г. Основные направления государственной программы поддержки и развития малого бизнеса в Республике Казахстан на 2003-2005 годы: Лекция. – Астана: Академия государственной службы при Президенте Республики Казахстан, 2004. – 18 с.

76. Мулдахметов А.З. Малый бизнес: формирование, эффективность и пути развития: дис. ... канд. экон. наук. – Алматы, 1996. - 111с.

77. Сэбден О. Малое предпринимательство. – Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2009. – Т.8. – 532 с.

78. Программа Президента Республики Казахстан «План нации - 100 конкретных шагов»: утв. 20 мая 2015 года.

79. Коробов В.В. Организация проведения экспертных опросов при разработке классификационных моделей // <http://ecsocman.hse.ru/data/463/832/1219/013.KOROBOV.pdf>

80. Официальный сайт Национальной палаты предпринимателей «Атамекен» // <http://atameken.kz>

81. Литвак Е.Г., Мигин С.В., Нехаев А.А., Шестоперов А.М. Влияние кризисных явлений в экономике Российской Федерации на малый бизнес. - М.: НИСИП, 2008 // <http://g2b.perm.ru/article/show/6925> 01.01.2017.

82. Предпринимательство: учеб. / под ред. В.Я. Горфинкеля, Г.Б. Поляка, В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011 – 581 с.

83. Отчет о состоянии развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане и его регионах. – Алматы, 2011 // https://www.damu.kz/content/files/Damu_BOOK_Rus_inet.pdf

84. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан <http://www.nationalbank.kz>

85. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан // Статистический сборник. – Астана, 2017. – 87 с.

86. Молдагулова С., Нурмаганбетов А. Эффективное стимулирование труда служащих государственных органов как инструмент повышения результативности государственной поддержки малого и среднего бизнеса // Ежеквартальный научно-информационный журнал «Экономика и статистика». – Астана, 2017. - №4 - С. 126-132.

87. Официальный сайт новостного портала «ZakonKZ» // <http://www.zakon.kz/4690486-jeffektivnaja-realizacija-programmy-dkb.html>

88. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // <http://adilet.zan.kz/>

89. Закон Республики Казахстан. О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан: утв. 31 августа 1995 года, № 2444.

90. Тамбовцев В.Л. Право и экономическая теория: учебн. пособие.- М.: Инфра-М, 2005 – 224 с.

91. Официальный сайт АО «НАТР» // <http://natd.gov.kz>
92. Учкампилова А.Б. Формирование и перспективы кластерного развития СЭЗ в национальной экономике; дис. ... канд.экон. наук. - Астана, 2014. – 171 с.
93. Кредитование малому и среднему бизнесу. // <https://forte.bank/for-business/credit/small-and-medium-businesses/> 12.03.2018.
94. Сулейменова Г.К. Институциональные преобразования в сфере малого предпринимательства: теория, методология и практика: дис. ... докт.экон.наук. – Кызылорда, 2007. – 289 с.
95. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности // Вопросы экономики. - 2001. - №6. - С. 60-79.
96. Welter, F., Smallbone, D. Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environments // Journal of Small Business Management. – 2011. - № 49(1). – P. 107–125.
97. Hellman, J., Jones, G., Kaufmann, D. Seize the State, Seize the Day: State Capture and Influence in Transition Economies // Journal of Comparative Economics. – 2003. - №31(4). – P. 751-773.
98. Voszka, É. The Revival of Redistribution in Hungary // Acta Oeconomica. – 1994. - №46(1). – P. 65-78.
99. Shane, S. Prior Knowledge and the Discovery of Entrepreneurial Opportunities // Organization Science. – 2000. - №11(4). – P. 448-469.
100. Современный экономический словарь онлайн // <http://www.ebk.net.ua/Book/Ses/eh/0700.htm> 06.05.2018.
101. Honohan P. How Interest Rates Change Under Financial Liberalization (A Cross-Country Review). World Bank. Development Research Group // Working Papers, 2005
102. Институциональные ограничения экономической динамики /Коллектив авторов. – М.: ТЕИС, 2009. – 524 с.
103. Шаститко А.Е. (ред.), Три исследования по конкурентной политике. – М.: БЭА- ТЕИС, 2002
104. Sampsa Samila and Olav Sorenson Venture Capital, Entrepreneurship, and Economic Growth // The Review of Economics and Statistics. – 2011. - № 93(1). – P. 338-349.
105. Где взять денег на развитие бизнеса в Казахстане?
// <https://finance.nur.kz/1103561-kuda-poyti-za-investiciyami-v-kazakhsta.html>

Акпанов А.К

Шағын және орта бизнесті қаржылық қолдау

Монография

Пішімі 60x84, 1/16.
Тығыздығы 80 г/м2.
Көлемі 6.05
Таралымы 1 000 дана.

ЖШС «Clover Print House» баспасында басылды
Алматы қаласы, Наурызбай батыр көшесі, 9
тел.: +7 701 925 48 69